

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLIV

Sa. : 175

Temmuz 1980

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 8 0

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İÖDEMİR

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
ÖZGÜÇ, TAHSİN: Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri (3 res. ve 14 levha ile birlikte)	459
———: Some Early Bronze Age Objects from the District of Çorum (with 3 fig. and 14 Pl.)	467
ÜNAL, AHMET: Hitit Tıbbının Ana Hatları	475
BAYKARA, TUNCER: Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri (3 planla birlikte)	497
UZUNÇARŞILI, İSMAİL HAKKI: Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabi Karadeniz Boğazının Tahkimi (1 harita ve 5 belge ile birlikte)	511
ARTUK, CEVRIYE: İftihar Madalyası (1 res. 2 belge ile birlikte)	535
GÜREL, ZİYA: Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk	539
Bibliyografya :	
ÖZKAYA, PH. D. TÜTEN: İsvetiya Akademii nauk Tadjikskoy SSR No. 2(96) 1979:	575
———: P. G. Bulgakov; Jizni trudi Beruni (Beyruni'nin yaşamı ve yapıtları)	577
———: N. A. Baskakov; Osnovne vehi razvitia sovetskogo uygurovedeni- ya (Sovyet Uygur Biliminin Gelişmesinde Başlıca Aşamalar)	580
———: S. G. Klyastorniy; Naskal'ne runičeskie nadpisi Mongolii (Moğolistan'da Kayalar Üzerine Yazılmış Rünik Yazılar)	581
———: N. A. Baskakov; Russkie familii Tyurkskogo proishojdeniya (Türk Kökenli Rus Soyadları)	582
———: T. Hodjaniyazov; Denejnoe obraşçenie gosudarstve Velikih Sel'djukov (Büyük Selçuklu Devletinde Para Tedavülü)	583
———: T. Hodjaniyazov; Katalog monet gosudarstva Velikih Sel'djukov (Büyük Selçuklu Devleti'nin Sikke Kataloğu)	584
———: V. I. Şpil'kova; Mladoturetskaya revolyutsiya 1908-1909 gg. (Genç Türk Devrimi 1908-1909)	584
———: I. I. Meşçaninov; Annotirovanny slovar' Urartskogo (Bianskogo) yazıka (Urartu Dilinin Açıklamalı Sözlüğü)	585
KARADENİZ, ŞADAN: Kitaplardan Haber	587
Haberler :	
Türk Tarih Kurumu'nun Genel Kurul Toplantısı	591
Kapakdaki resim : Maşat-Höyük'te bulunan Tabarna mührü baskısı. Eski Hitit Çağı. M. Ö. XVII. - XV. Yüzyıl	

BELLE TEN

Cilt : XLIV

TEMMUZ 1980

Sayı : 175

ÇORUM ÇEVRESİNDE BULUNAN ESKİ TUNÇ ÇAĞI ESERLERİ

TAHSİN ÖZGÜÇ

Çorum - Amasya - Tokat çevresinde tesadüfen veya kaçak kazılarla bulunmuş olan Eski Tunç Çağı eserlerini uzunca zamandan beri incelemekteyiz¹. Bu makalede, adı geçen bölgede buldukları kesinlikle bilinen ve şimdi İstanbul ve Çorum Arkeoloji Müzelerinde sergilenmekte olan madeni eserler yayınlanmaktadır. Bu eserleri yayınlamama izin veren İstanbul Arkeoloji Müzeleri eski müdürü meslektaşım Arkeolog Necati Dolunay'a ve Çorum Müzesi müdürü A. Ertekin'e içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Eski Anadolu Arkeolojisinin çok önemli sorunları vardır. Şimdi ülkemizde tarım metodları modernleşmekte, işin önemli bir bölümü makinelerle yürütülmektedir. Örneğin Çorum - Amasya - Tokat bölgesinde yeni gelişmeler sonucu yeni yollar, barajlar, fabrikalar ve diğer tesisler kurulurken de höyüklerin ve özellikle mezarlıkların ve düz yerleşim birimlerinin tahribine neden olunmaktadır. Sanayileşmenin neden olduğu bu tesadüfi tahribatın yanında kaçakçıların, eski eser bulmak için, yaptıkları kaçak kazılar bu tehlike ve tahribatı

¹ Tahsin Özgüç - Mahmut Akok, Horoztepe Eserleri (Belleten XXI/82, s. 201 v.d.); Tahsin Özgüç - Mahmut Akok, Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri, No. 18) Ankara 1958 (Bundan sonra: Horoztepe); Tahsin Özgüç, Yeni Horoztepe Eserleri (Anatolia VIII, 1964, s. 19 v.d.); Tahsin Özgüç, Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar (Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Dizi - Sa. 38) Ankara 1978, s. 31-36.

çok arttırmaktadır. Oymağaç ve Göller'deki Eski Tunç Çağı eserleri müzelere getirilmeden önce kaçak kazıların koşulları altında gün ışığına çıkarılmış durumda idi.

* * *

İstanbul Müzesindeki eserlerin hepsi 1971 yılında satın alınmıştır. Bu koleksiyon bir güneş kursu, bir asa - başı, bir kabza, bir çengel, beş gümüş fincan, bir hançer, bir sap delikli baltadan oluşmaktadır. Müzenin notunda bunların Çorum'un 50 km. kuzeydoğusundaki Oymağaç mezarlığında bulunmuş olma ihtimalinin kuvvetli olduğu belirtilmekle beraber, Merzifon yakınındaki Göller mezarlığında da bulunmuş olabilirler. Çünkü, her iki mezarlıkta da aynı tür eserler bulunmuştur. Oymağaç ve Göller'deki Eski Tunç Çağı mezarlıkları tahrip edilmiş, ölü hediyeleri dağıtılmış, çoğu antikacılara, özel koleksiyon sahiplerine, çok azı da müzelere satılmıştır. Yassı bir tepenin güney sırtlarına kurulan Göller mezarlığı daha çok küp mezarlardan oluşmaktadır. Küplerin ağızlarını kapatan iri, düzensiz yassı taşlar ve açılan mezarların kapatılmayan çukurları sırtın büyük bir bölümünü kaplamaktadır (Lev. I, 1-2).

İstanbul Müzesindeki eserlerin ilkini tunç veya bakırdan yapılmış iki boğalı güneş kursu temsil etmektedir (Lev. II-IV). 13061 envanter numaralı kursun yüksekliği 15.8 cm., genişliği 13.3 cm. dir. Boğaların boyu 8.5 cm. yüksekliği 6.2 cm. dir. Kursun çemberi 51 adet bilezik şeklindeki halkanın yanyana dökülmesiyle meydana getirilmiştir. Çemberin iki alt ucunu birbirine bağlayan dört satırlı çubuğa bir çift boğa basmaktadır. Boğaların başları ve arka kısımları çemberin dışına taşmaktadır. Boğaların birbirine dayalı/birleşik birer boynuzu üstünde 2.6 cm. çapında, 11 dişli küçük bir kurs vardır. Küçük kursun üç dişi çemberin altına dayalıdır. Boğaların boynuzları altındaki iri kulakları, burunları ve ağız delikleri, kuyrukları korunmuş olmasına rağmen, yüz ve ayakların detaylarını görmek mümkün değildir. Oksitleşmenin fazlalığına rağmen, hayvan uzuvlarının, detaylı olarak işlenmediği anlaşılmaktadır. Kurs ve boğalar dökümdür. Kursun, uçları sivri olmayan ve dört satırlı olduğu anlaşılan iki ayağı ince bir çubukla birbirine bağlanmıştır.

İlk bakışta da görüldüğü gibi, kurs içindeki çift boğa figürü Alaca Höyük'te B, A, D ve L mezarlarında bulunmuş olan kurs

içindeki tek, ve üç geyik ve boğa figürlü güneş kursları grubuna girmektedir². Yalnız bizimkinde kursu alttan içine alan bir çift boğa boynuzu yoktur. Bilindiği gibi, Alaca Höyük kurslarının pek azında da bu tür boğa boynuzları yoktur³. Horoztepe'de keşfedilmiş olan kursun da doğruladığı gibi⁴, tunç veya bakır kursların yalnız Alaca Höyük'e özgü olmadığı, kuzeye doğru yayıldığı ve büyük bir ihtimalle Karadeniz kıyılarına kadar eriştiği anlaşılmaktadır. Bunların her zaman kral veya prens mezarlarında bulunabileceğini düşünmek doğru değildir. Bu Orta Kuzey Anadolu'da, Orta Pontus bölgesinde yaygın bir âdet olduğuna göre, halkın mezarlarına da bırakıldığından şüphe edilmemelidir.

Bu kursun en önemli özelliği, boynuzlar üstündeki ikinci küçük, dişli kurstur. Bu bize mezarlara bırakılan kursların nerelerde ve ne şekilde kullanıldığı hakkında yardımcı olmaktadır. W. Orthmann, Alaca Höyük kurslarının mezarlara ölümlerle beraber gömülen ağaç arabaların ok ve boyunduruklarına takılmış olabileceklerini düşünmektedir⁵. Kanımca, bu yeni buluntu W. Orthmann'ın görüşünü destekleyen çok önemli bir özelliğe sahiptir.

İkinci eserin önemi Alaca Höyük dışında ilk kez elde edilmiş olan bakır veya tunçtan bir çengeli temsil etmiş olmasındadır (Lev. V; Res. 2). Envanter Nr. 13063. Çapı 11.2 cm., kalınlığı 2 cm., kesiti yuvarlak, üç küçük deliği ve ucu sivri mahmuzu vardır. Alaca Höyük mezarlarında bu çengellerden 31 tane bulunmuştur⁶. Bunları da

² Remzi Oğuz Arık, Alaca Höyük Hafriyatı 1935 (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri, No. 1) Ankara 1937, Lev. 196, Al. 656; 199, Al. 657; Hâmit Koşay Alaca Höyük Hafriyatı 1936 (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri - No. 2) Ankara 1938, Lev. 90 ve Hâmit Koşay, Alaca Höyük Kazısı 1937-1939 (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri - No. 5), Ankara 1951, Lev. 151-152, 193-194.

³ Alaca Höyük 1937-1939, Lev. 193.

⁴ Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri, s. 14, Lev. VII, 2.

⁵ W. Orthmann, Zu den "Standarten" aus Alaca Höyük (Istanbul Mitteilungen 17/1967), s. 34 v.d.

⁶ B mezarında 5 tane (Alaca Höyük 1935, s. 208-209 Al. 659-661); T'de 6 tane (Alaca Höyük 1935, s. 272-273 Al. 1096-1100, Al. 1738. A'da 4 tane (Alaca Höyük 1936, s. 102, 7, 23; s. 104, 57-59). Á'da 1 tane (Alaca Höyük 1936, 114, 17). H'de 1, D'de 5, E'de 2, K'de 1, L'de 3, S'de 4 tane (Alaca Höyük 1937-1939, Lev. 135, 1 "95"; 149, 1-6; 163, 5; 164, 4; Lev. 183, 3; Lev. 193-194; 20, Al. 56, s. 75 (biri gümüşten).

kendi aralarında tali tiplere ayırmak mümkündür. Aralarındaki önemsiz ayrılıklar mahmuz şekillerinde, çengelin iki ucunun birbirine bir daireyi andıracak şekilde çok yaklaştırılmış olmasında, veya iki ucun birbirinden çok açık olmasında görülmektedir. Alaca Höyük çengelleri arasında bizimkinin de tam eşleri az değildir. Başlangıçta bu çengellerin kültte kullanılmış aletler olduğu belirtildi⁷; çengellerin mezarlarda kursların yanında bulunmuş olmasına dayanan W. Orthmann, bunların kurslarla fonksiyonel bir bağlantısı olduğunu ve hatta boyunduruğun bağlanmasında kullanılmış olabileceklerini düşünmektedir⁸. Oymaağaç ve Göller mezarlıkları, sistemli bir şekilde, kazılmış olsalardı bu çengellerin anlamını ve kullanıldığı yerleri öğrenmek mümkün olurdu.

Asa başı veya kabza Alaca Höyük'ün bu tür eserlerini yalnızlıktan kurtarmıştır. Envanter Nr. 13062. Uzunluğu 5.8 cm., çapı 6 cm. olan silindirin üstü mantar şeklindeki düğmeciklerle süslenmiştir (Lev. VI-VII). Sap deliğinin dış çapı 2.6 cm., içten çapı 2 cm. dir. Kabzanın ağız kenarı ve gövdesi dıştan derin yivlerle süslenmiştir. Bu yivler gövdede düzenli baklava dilimi ve üçgen motiflerini oluşturmuştur. Sap deliğinin içinde sert bir macunun izi korunmuştur. Bu kabzanın en yakın paraleli olan ve Alaca Höyük'te B mezarında bulunmuş olan altın kabzanın içinde de macun kalıntısına rastlanmıştır⁹. Bu kabza bir madene veya kıymetli ağaca geçirilmiş olarak kullanılmakta ve Anadolu'da Alaca Höyük dışında ilk kez ele geçmektedir.

Sap delikli baltanın uzunluğu 17.2 cm., yüzünün keskin kısmının genişliği 3.2 cm. (Envanter Nr. 13065). Kesiti yuvarlakça; sap deliği gövdenin ortasında. Sap deliğinin kenarları, paralellerine bakınca, yüksekçe olarak dökülmüştür (Lev. VIII, 1a-b; Res. 1). Bu balta Alaca Höyük'te altıncı yapı katına ait E mezarında bulunmuş olan gümüş baltanın¹⁰ ve Amasya Müzesindeki tunç baltanın¹¹ grubuna girmekle beraber, yerel bir özelliği de göze çarpmaktadır.

⁷ Alaca Höyük 1935, s. 208-209, 273; Franz Hancar, Wiener Beiträge zur Kunst und Kulturgeschichte Asiens 12. 1938, s. 20 ve Tahsin Özgüç, Öntarihte Anadolu'da ölü gömme âdetleri, Ankara 1948, s. 91.

⁸ W. Orthmann, s. 53, Not: 90.

⁹ Alaca Höyük 1935, s. 172, Al. 243.

¹⁰ Alaca Höyük 1937-1939, Lev. 166, 1.

¹¹ Maşat Höyük, s. 34, Res. 87, Lev. 70, 1.

20.1 cm. uzunluğundaki haçerin çok kalın bir orta zıhı vardır (Envanter Nr. 13064). Düz yüzün yukarı kısmında iki çivi deliği vardır (Lev. IX; Res. 3). Omuzları köşelidir. Yüzü iki geniş ve iki dar satırlıdır. Bu haçerin döküm tekniği, Alaca Höyük'te K mezarında bulunmuş olan gümüş haçerin¹² veya Bayındır Köy¹³ haçerinin yüksek döküm tekniğine rekabet etmektedir.

Gümüşten yapılmış fincan şeklindeki beş küçük eser çok ince cidarlıdır. İki tanesinin çapı 6 cm. (13067, 13068); üç tanesinin de 4.5 cm. (13069, 13070, 13071) dir (Lev. X, 1-5). Derinlikleri 1 cm. dir. Kenarlarında bir yere dikilmelerini sağlayacak delikleri yoktur. Kanımca, bunlar iri gümüş kapların küçük örnekleridir. İri eserlerin ucuz, sembolik örnekleri olan çok küçük boylu eserlerin mezarlara çok bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bunların kapak olabilecekleri de düşünülebilir.

* * *

Çorum Müzesinde sergilenmekte olan Eski Tunç Çağı eserleri de bu bölge hakkındaki bilgimizi arttırmaktadır. Bunların da buldukları yerler bilinmemektedir. Eserleri müzelere satanlar, İskilib civarında bulunmuş olduklarını bildirmekle beraber, hangi mezarlardan veya hangi höyükten çıkarılmış oldukları hakkında hiçbir bilgi vermemişlerdir.

Müzedeki 32-203-74 envanter numaralı tunç kursun genişliği 12 cm., sapı ile birlikte yüksekliği 14 cm. dir (Lev. XI, 1). Çemberin içi birbirini kesen dört yassı çubukla, kafes şeklinde, dokuz düzensiz parçaya bölünmüş. Bu basit kurs Alaca Höyük'te, B, T, C ve D mezarlarında bulunmuş olan kursların paralelidir¹⁴. Bu, Horoztepe'de bulunandan sonra¹⁵, Alaca Höyük dışında ele geçirilmiş olan ikinci kursu temsil etmektedir.

32-43-74 envanter numaralı tunç boğa heykelinin yüksekliği 19 cm. dir. Ön bacakları arkaya bükülmek suretiyle dört bacağı da

¹² Alaca Höyük 1937-1939, Lev. 183, 2.

¹³ D. B. Stronach, The development and diffusion of metal types in Early Bronze Age Anatolia (Anatolian Studies VII, 1957, s. 98, Fig. 1, 14 ve Lev. VII b, 1).

¹⁴ Alaca Höyük 1935, Lev. 262-263; Alaca Höyük 1936, Lev. 101, 32 ve Alaca Höyük 1937-1939, Lev. 154, 6.

¹⁵ Horoztepe, s. 14, Lev. VII, 2; ayrıca bk. AfO XXII, p. 102, Abb. 3.

bir arada küçük bir kaide üstünde durmaktadır (Lev. XII, 1a, b, c). Yüzü silindirik biçiminde, ağzı derin bir çizgi ile gösterilmiş; yüzünün başka bir detayı yok. Kulakları, iyi şekillendirilmiş boynuzları altında. Uzun boyunlu; kuyruğu gövdesine yapışık. Gövdenin genişliği boyunun genişliği ile orantılı değil. Dizleri belirtilmiş. Alaca Höyük'te ve Horoztepe'de keşfedilmiş olan boğa heykellerinin daha kaba işlenmiş bir örneğini temsil etmektedir.

32-1-74 envanter numaralı emzikli tunç çaydanlığın kulp kesiti dört köşelidir (Lev. XI, 2). Dibi, hafifçe yuvarlak. Uzun boyunlu; dışarı taşkın ağız kenarı kalınlaştırılmış. Uzunluğu 10.5 cm., genişliği 12 cm. Eski Tunç Çağının aynı tipe giren pişmiş toprak kapları, madenden yapılanların taklididir.

32-2-75 envanter numaralı sap delikli tunç baltanın uzunluğu 12 cm., önden uca doğru tedricen genişleyen gövdenin genişliği 3 cm. dir. Arka/küt kısmı uzun ve silindirik biçiminde olan baltanın sap deliği beyzidir (Lev. XIII, 1). Anadolu'da çok ender görülen bu tip, Eski Tunç Çağının son çeyreğine ait olan sap delikli baltaların birçok talf tiplerinden birini temsil etmektedir. Baltanın yüzü daha ince olmasına rağmen, Horoztepe'de bulunmuş sap delikli baltayı¹⁶ hatırlatmaktadır. Eski Tunç Çağına ait olan bu baltaların çeşitli talf tipleri ve yerel özellikleri vardır. Şimdi İskilib bölgesi bunlara çok ilginç bir örnek daha ilave etmektedir. Bu örnek, diğer Anadolu baltalarından daha dardır. Sap deliğinin yanındaki küt kısmı, bir çekiç gibi, yassılaştırılırken ucu da sivrice bir çıkıntı halinde genişletilmiştir.

35-1-75 envanter numaralı balta, bugüne kadar yalnız Mahmatlar'da bulunmuş olan sap delikli bir balta tipini temsil etmektedir (Lev. XIII, 3). Yüksekliği 8.6 cm., genişliği 8 cm. dir. Kısa, çok bükülmüş çengelli sap kısmı ile karakterlenen bu balta tipi 1949 yılında Mahmatlar'da yapılmış kaçak kazılarda meydana çıkarılmıştı¹⁷. Sap delikli baltaların bu çok mütakâmil tipine Alaca Höyük'te ve Horoztepe'de rastlanmamıştır. Mahmatlar baltalarında da olduğu gibi, bunun da yüzünün/keskin kısmının sapa doğru olan bölümü boyunca ve çok iyi durumdaki küt sapının yanlarında çok belirgin çevre şeridi vardır.

¹⁶ Horoztepe, s. 16, Lev. 8, 10.

¹⁷ H. Koşay - M. Akok, Amasya, Mahmatlar Köyü definesi (Belleten XIV/55, 1950, s. 485, Lev. 41, 15 ve D. B. Stronach, s. 121-122.

Üç mızrak ucu, bu bölgede çok yaygın tipleri temsil etmektedir¹⁸ (7-190-70; 32-2-74; 32-3-74). Uzunlukları 26.5 cm., 24 cm., ve 15 cm.; genişlikleri 6.7 cm., 3.5 cm. dir (Lev. XIV, 1-3). Dikdörtgen kesitli kabzalarının uçları kıvrıktır. Hepsinin orta zıhı olmasına rağmen, bir tanesinde çok belirgindir (32-2-74). Yüzlerinin en geniş kısımları ikişer deliklidir. Biri (32-2-74) dört satırlı, diğer ikisi ikişer satırlıdır (32-3-74; 7-190-70). Kenardaki satırlar dar, ortadaki geniştir. Mızrak uçlarının omuzları yuvarlaktır.

Sap delikli üçüncü balta (7-188-70), Çorum'a bağlı Yeni Hayat Köyü'nde bulunmuştur. Uzunluğu 10.3 cm., keskin kısmının genişliği 4 cm. dir. Kabzasının yukarı kısmı yuvarlak; sap deliği beyzidir (Lev. XIII, 2). Amasya Müzesindeki sap delikli balta¹⁹, Yeni Hayat Köyü'nde bulunmuş baltanın tam eşidir.

İskilib civarında ve Yeni Hayat Köyü'nde buldukları bildirilen bu eserlerden pek çoğunun kaçak kazılarla tahrip edilmiş olan mezarlardan çıkarıldığını, yani, ölü hediyeleri olduklarını kabul ediyoruz. Bununla beraber, buluntu durumları, katları bilinmeyen, Mahmatlar madeni eserler koleksiyonunda da olduğu gibi, bu yeni eserlerden bazılarının (35-1-75) bir defineye ait olduğundan şüphe edilemez. Bilim heyetlerinin bu bölgeyi, sistemli bir şekilde, araştırmaları zorunlu bir hal almıştır. Burada incelediğimiz eserlerin çoğu müzelere 1970-1971, ve 1974-1975 yıllarında satılmıştır. Müzelerimize bu tarihten sonra, bu tür eserler getirilmemiştir.

* * *

Ankara Arkeoloji Müzesinde Oymaağaç mezarlığında bulunduğu bildirilen tunç eserlerden oluşan zengin bir koleksiyon vardır. Tunç eserler koleksiyonunu silahlar (hançerler, mızrak uçları, baltalar, yassı baltalar, kılıçlar), çalparalar, hayvan figürinleri, iğneler, ağır kurşun kaplar ve kirmenler oluşturmaktadır. Burada, bu koleksiyondan ilginç bir örneği- sap delikli bir baltayı, ilk kez, tanıtmak istiyorum (Lev. XIV, 4). Baltayı yayınlamama izin veren Ankara Arkeoloji Müzesi müdürü meslektaşım Raci Temizer'e teşekkürlerimi sunarım. Eserin uzunluğu. 13.5 cm., genişliği 3.7 cm.dir. Baltanın en önemli özelliği, kabzası ucunun aşağıya doğru bir çen-

¹⁸ Maşat Höyük, s. 32

¹⁹ Maşat Höyük, s. 34, Lev. 70, 5.

gel şeklinde kıvrılmış olmasındadır. Müzede bunlardan pek çok örnek vardır. Eski Tunç Çağının bu tipe giren baltalarına Önyasya'nın diğer bölgelerinde, Avrupa'da rastlanmamaktadır. Anadolunun bu bölgesinde ve Eski Tunç Çağının son safhasında, yani M. ö. 3. binin son çeyreğinde sap delikli balta tipleri çok çeşitlidir. Ayrıca, bu bölgeye özgü talî tiplerinin sayısı da az değildir.

Eserlerin kronolojisi veya bölgenin bu çağdaki önemi üstünde daha fazla durmayacağım. Çünkü bu konular daha önceki yayınlarımızda gereği kadar tartışılmıştır²⁰.

²⁰ Horoztepe, s. 20 v.d.; Horoztepe eserleri (Belleten 82, s. 208-209.); Maşat Höyük, s. 35-36.

SOME EARLY BRONZE AGE OBJECTS FROM THE DISTRICT OF ÇORUM

TAHSİN ÖZGÜÇ

We have carried out a study of the Early Bronze Age metal objects which have been found either by chance or by illicit excavations in the Çorum - Amasya - Tokat region and its vicinity¹. Published in this article are the metal objects known with certainty to be from this area and which are presently on exhibit at the Istanbul and Çorum Archaeological Museums. I would like to extend my gratitude both to the former curator of the Istanbul Archaeological Museum, my colleague Mr. Necati Dolunay, and to the Director of the Çorum Museum, Mr. A. Ertekin, for permitting me to publish these finds.

Certain very important problems exist for the archaeology of early Anatolia. As our country modernizes its methods of agriculture, much of the farm work is now being done by machinery and of other developments brought about by industrialization, we can quote the construction of highways, hydro-electric dams, factories and various highly technical installations. All of these have contributed toward the problem of accidental destruction of early sites in the Çorum - Amasya - Tokat region. Added to this is the existence of organized looters who plunder exposed sites in search of saleable antiquities. The Early Bronze Age objects from the cemeteries of *Oymaağaç* and *Göller* came to light under such unfortunate circumstances and before any properly controlled excavations could be carried out at these sites.

* * *

¹ Tahsin Özgüç - Mahmut Akok, Objects from Horoztepe (Belleten XXI/82, 1957, s. 211 ff.; Tahsin Özgüç - Mahmut Akok, Horoztepe, An Early Bronze Age settlement and cemetery (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından - V. Seri, No. 18) Ankara 1958; "To be referred to as: Horoztepe"; Tahsin Özgüç, New Finds from Horoztepe (Anatolia VIII, 1964, p. 1 ff. and Tahsin Özgüç, Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity (Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Dizi sa. 38) Ankara 1978, p. 89-99.

The metal objects currently on exhibit at the Archaeological Museum of Istanbul were purchased in 1971. The collection consists of a sun-disc, a scepter-head, a hilt, a "hook", five silver cups, a dagger and a shaft-hole axe. Museum records suggest that these objects probably originated from Oymaağaç Cemetery, located about 50 kilometers northeast of Çorum. However, there is also the possibility that they came from Göller Cemetery near Merzifon, since similar objects are known from both sites. These two Early Bronze Age cemeteries have been completely destroyed by looters and most of their burial offerings have therefore ended up in the hands of dealers and in private collections. The Cemetery of Göller, situated on the south slope of a rather flat mound, mostly consisted of pot-graves. Today, a large area of this slope is covered with the irregular stone lids of the pot-graves and numerous pits made by the plunderers (Pl. I, 1-2).

The first object presented from this collection in the Istanbul Museum (Inventory Number 13061) is a bronze or copper sun-disc decorated with two bull figures. The disc is 15.8 cm. high and 13.3 cm. wide, while the bull figures measure 8.5 cm. in length and 6.2 cm. in height (Pls. II-IV). The hoop of the disc consists of a cast ring of 51 adjoining bracelet-shaped rings. Standing parallel to each other on the four-faceted rod connecting the lower ends of the hoop are the two bull figures. The heads and haunches of the bulls project beyond the plane of the hoop. Situated on the extended, connecting inner horns of the bulls is a smaller 11-toothed disc 2.6 cm. in diameter. Three of the teeth of this smaller disc touch the lower edge of the outer hoop. Although the large ears, nostrils, mouths and tails of the bulls are preserved, it is impossible to discern any detail on the faces or feet, and in spite of the extensive oxidation of the piece, it is evident that there was originally no detail in these areas. The two supporting feet of the disc are interconnected by a thin horizontal rod. They are dull at their lower ends and are rectangular in cross section.

At first glance it can be observed that this double bull figure belongs to the same group as Alaca Höyük's single and triple-deer and bull-figured discs from Tombs A, B, D and L². However, in our

² Remzi Oğuz Arık, *Les Fouilles d'Alaca Höyük 1935* (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri, No. 1) Ankara 1937, Lev. 196, Al. 656; 199, Al. 657; Hamit

example, the pair of horns that circle the base of the Alaca Höyük discs is missing³. But we do know of several discs from Alaca Höyük which are also lacking these horns. As proven by the disc found at Horoztepe⁴, these distinctive copper or bronze objects are not peculiar to Alaca Höyük but extend to the North, probably as far as the Black Sea coast. It would be misleading to only associate these objects with the graves of the royal family. They are found in public cemeteries as well and appear to belong to a burial tradition common to northern central Anatolia and the central Pontic region.

The most important feature of our disc is the smaller 11 - toothed disc attached to the bulls' horns - indicating a utilitarian use for a type of object otherwise known only as a funerary gift. W. Orthmann suggests that these discs were attached to the poles and yokes of carts that were buried with the dead⁵. The importance of this new discovery, in my opinion, is that it further strengthens W. Orthmann's suggestion.

Being the first copper or bronze 'hook' found outside of Alaca Höyük, the second object discussed here is also of some importance. This hook (Inventory Number 13063) is 11.2 cm. in diameter and 2 cm. thick and has a circular cross section (Pl. V; Fig. 2). It is perforated by three small holes, two with the same direction of axis, and has two pointed spurs. Thirty-one such hooks have been discovered in Alaca Höyük graves⁶. It is possible to divide these strange objects into secondary types - mainly according to the varying shapes and relative orientation of these spurs (some of them extend out to almost form a complete circle). There are hooks in the Alaca Höyük collection that are almost identical to ours. When they were

Koşay, *Ausgrabungen von Alaca Höyük 1936* (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri, No. 2), Ankara 1938, Lev. 90 and Hamit Koşay, *Les Fouilles d'Alaca Höyük 1937-1939*, Ankara 1951, Pl. 151-152, 193-194.

³ Alaca Höyük 1937-1939, Pl. 193.

⁴ Horoztepe, p. 44, Pl. VII, 2.

⁵ W. Orthmann, *Zu den "Standarten" aus Alaca Höyük* (Istanbuler Mitteilungen 17/1967, p. 34 ff.).

⁶ 3 hooks from tomb B; 6 from tomb T (Alaca Höyük 1935, p. 208-209 Al. 659-661, p. 272-273, Al. 1096-1100, Al. 1738); 4 from A; 1 from A (Alaca Höyük 1936, p. 102, 7, 23; 104, 57-59 and 114, 17); 1 from H; 5 from D; 2 from E; 1 from K; 3 from L; 4 from S (Alaca Höyük 1937-1939, Pl. 135, 1 "95"; 149, 1-6; 163, 5; 164, 4; Pl. 183, 3; Pl. 193-194; 20, Al. 56, p. 75 (one of them made of silver)).

originally discovered, they were thought to have been associated with various cults⁷. However, based on the fact that they were almost always discovered right next to the discs, W. Orthmann suggests that the two objects were functionally related. In fact, he thought the hooks were used for tying yokes⁸. Had the excavations at Oymaağaç and Göller been carried out in a systematical manner, we would have been better informed about the possible uses and meaning of these hooks.

The discovery of the scepter-head or hilt added to the body of artifacts outside of the types particular to Alaca Höyük. This object (Inventory Number 13062) is 5.8 cm. long and 6 cm. in diameter (Pls. VI-VII). Its cylindrical body is ornamented with mushroom-shaped protuberances. The shaft hole is 2.6 cm. in diameter on the exterior and 2 cm. on the interior. The tip and body of the piece are ornamented with deep grooves which form regular parallel lozenges and triangles on the body. Traces of a hard paste can still be found inside the shaft-hole. The closest parallel known for this example is the golden hilt from Tomb B at Alaca Höyük⁹. The first known example of this type from outside of Alaca Höyük, the hilt adorned a metal or precious wooden scepter.

The shaft-hole axe (Inventory Number 13065) measures 17.2 cm. long with a cutting blade 3.2 cm. wide. The shaft-hole, penetrating the axe at its center, is fairly round in diameter. The upper rim of the hole is moulded slightly higher than the rest of the upper edge of the axe (Pl. VIII, 1a-b; Fig. 1). Although this object resembles the silver axe found in Tomb E of Building Level 6 at Alaca Höyük¹⁰ and the bronze axe in the Amasya Museum¹¹, it also displays local peculiarities.

The dagger (Inventory Number 13064) measures 20.1 cm. in length. It has a prominent midrib and the upper part of its flat tang is pierced by two rivet holes (Pl. IX; Fig. 3). The blade is distinguished

⁷ Alaca Höyük 1935, p. 208-209; Franz Hancar, *Wiener Beiträge zur Kunst und Kulturgeschichte Asien* 12, 1938, p. 20 and Tahsin Özgüç, *Die Bestattungsbräuche im vorgeschichtlichen Anatolien*, Ankara 1938, p. 107.

⁸ W. Orthmann, p. 53, note: 90.

⁹ Alaca Höyük 1935, p. 172, Al. 243.

¹⁰ Alaca Höyük 1937-1939, Pl. 166, 1.

¹¹ Maşat Höyük, p. 34, Fig. 87, Pl. 70, 1.

by angular shoulders and two wide and two narrow facets. The technical skill evident in the execution of this dagger can easily be compared to that of the silver dagger from Tomb K at Alaca Höyük¹² and of the dagger from *Bayındır köy*¹³.

The miniature, cup-shaped objects wrought in silver are thin-walled and lack any attachment holes on the rims (Pl. X, 1-5). Two are 6 cm. in diameter (Numbers 13067 and 13068) while the remaining three (Numbers 13069, 13070 and 13071) measure 4.5 cm. in diameter. All of them are 1 cm. in depth. In my opinion, these were models for the larger silver vessels. Evidently, they were often deposited in tombs as inexpensive, symbolic replicas of the larger, more valuable vessels for which they were substituted. Possibly they might be lids.

* * *

The Early Bronze Age objects on exhibit in the Çorum Museum further contribute to our knowledge of the area concerned. The dealers who sold these objects to the Museum claimed that they came from the vicinity of *Iskilib* but they were unable to identify the exact location.

The sun-disc from this collection (Inventory Number 32-203-74) is 12 cm. wide and, including the handle, 14 cm. high (Pl. XI, 1). The disc encircles four flat, intersecting rods which form an irregular grid of nine geometric spaces. This simple disc is a counterpart of similar discs from Tombs B, T, C and D at Alaca Höyük¹⁴. Together with the one found at Horoztepe¹⁵, this is the second disc discovered outside of Alaca Höyük.

The bronze bull figure (Inventory Number 36-43-74) measures 19 cm. high. The animal stands on a small base with all four legs joined together at the bottom - the front legs curving towards the rear for this reason (Pl. XII, 1a, b, c). The face is cylindrical and the only detail it features is the mouth, which is expressed as a

¹² Alaca Höyük 1937-1939, Pl. 183, 2.

¹³ D. B. Stronach, The development and diffusion of metal types in Early Bronze Age Anatolia (Anatolian Studies VII, 1957, p. 98, Fig. 1, 14 and Pl. VII b, 1).

¹⁴ Alaca Höyük 1935, Pl. 262-263, Alaca Höyük 1936, Pl. 101, 32 and Alaca Höyük 1937-1939, Pl. 154, 6.

¹⁵ Horoztepe, p. 44, Pl. VII, 2. see also : AfO XXII, p. 102, Abb. 3

deep groove. The ears under the horns are well-designed and are attached to the head above a long neck which is out of proportion with the rest of the body. The tail is attached to the body along its entire length. The only other detail expressed on the figure is in the treatment of the knees. This piece is a simpler and cruder counterpart of the bull figures found at Horoztepe and Alaca Höyük.

The spouted bronze teapot (Inventory Number 32-1-74) measures 10.5 cm. high and 12 cm. wide. The base of the pot is slightly rounded and the handle has a rectangular cross section (Pl. XI,2). The flared rim thickens above a long neck. Early Bronze Age pottery vessels of similar type were manufactured in imitation of metal prototypes.

The bronze shaft-hole axe (Inventory Number 35-2-75) is 12 cm. long and 3 cm. wide, with its splayed blade measuring 3 cm. wide. The long handle shaft is cylindrical while the shaft hole is oval (Pl. XIII, 1). This particular axe is of a very rare Anatolian sub-type of shaft-hole axes belonging to the last quarter of the Early Bronze Age. Apart from a thinner waist, it reminds us of the shaft-hole axe from Horoztepe¹⁶. Now, to count among the several sub-types of Early Bronze Age axes known to us, we can identify the local characteristics of an axe style belonging to the Iskilib region. It is thinner than other Anatolian axes and the blunt part around the shaft hole is flattened out like a hammer while the point extends into a very sharp projection.

The other axe (Inventory Number 35-1-75) is of the same type as the shaft-hole axes from Mahmatlar, which no doubt formed part of a hoard¹⁷. It measures 8.6 cm. high and 8 cm. wide (Pl. XIII, 3). Similar types of halberds, characterized by their short, strongly-hooked butts, were found at Mahmatlar by illegal excavations in 1949. No counterparts to this highly developed axe-type were found at Horoztepe or at Alaca Höyük. As with the Mahmatlar halberds, this example bears a pronounced moulding along the back of the blade and along the sides of the well preserved butt. This discovery strengthens the evidence for these halberds being common to this area during the last quarter of the second millenium B. C.

¹⁶ Horoztepe, p. 46, Pl. 8, 10.

¹⁷ H. Koşay - M. Akok, Amasya Mahmatlar Köyü Definesi (Belleten XIV/55, 1950, p. 485, Pl. 15 and D. B. Stronach, p. 121-122.

The three bronze spearheads (Inventory Numbers 7-190-70, 32-2-74 and 32-3-74) belong to a type found throughout the Çorum-Tokat region¹⁸. With respect to their respective numbers above, they measure 26.5 cm., 6.5 cm. and 15 cm. in length; and 6.7 cm., 6.5 cm. and 3.5 cm. in width (Pl. XIV, 1-3). All three have bent tangs which are rectangular in section, and although they all have midribs, that of number 32-2-74 is much more pronounced. The widest part of each blade is perforated by two slits. Two of the blades are two-faceted while one (Number 32-3-74) is four-faceted. The facets are wide at the center of the blade and narrow toward the point. All three blades have sloping shoulders.

The third shaft-hole axe (Inventory Number 7-188-70) was discovered at *Yeni Hayat Köyü* in the Province of Çorum. It is 10.3 cm. long, with a blade width of 4 cm. (Pl. XIII, 2). The upper part is rounded and the shaft hole is oval. This piece belongs to the same type as shaft-hole axe now on exhibit at the Amasya Museum¹⁹.

The majority of these objects are assumed to have been burial gifts found by robbers in the cemeteries around Iskilib and Yeni Hayat Köyü. However, like several of the metal pieces from the unstratified collection from Mahmatlar, a few of these objects (such as Number 31-1-75) definitely belong to a hoard. It is now an acute necessity that scientific expeditions be organized to conduct research in this area. Those objects which have been discussed in this paper were purchased between 1971 and 1975 - none have since been bought by any museum.

* * *

An extensive collection of bronze objects in the Archaeological Museum of Ankara are also believed to originate from the cemetery of Oymaağaç. This collection of bronze pieces consists of weapons (daggers, spearheads, axes, flat celts and swords), cymbals, animal figurines, pins, heavy lead jars and spindles. I would like to introduce here an interesting piece from the collection - a shaft-hole axe (Pl. XIV, 4). I am most grateful to my colleague, Mr. Raci Temizer, Director of the Museum, for permitting me to publish this object, and for his kind assistance.

¹⁸ Maşat Höyük, p. 91.

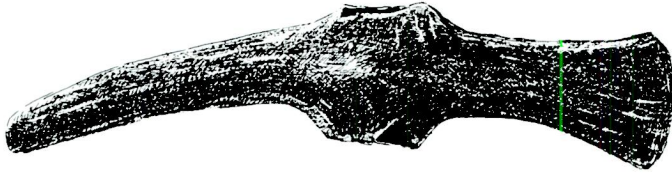
¹⁹ Maşat Höyük, p. 97, Pl. 70, 5.

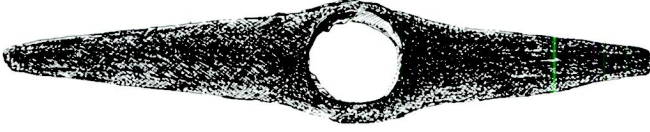
The axe measures 6 cm. long and 3 cm. wide. Its most peculiar aspect lies in the treatment of the butt, which curves down inward like a hook. Many axes of similar type are owned by the Museum. Early Bronze Age axes of this type are not to be found in other regions of the Near East, or in Europe. There are many types of shaft-hole axes originating from the region under discussion and which belong to the last quarter of the third millenium B. C. In addition, there are sub-types of shaft-hole axes which are peculiar to this region.

In previous publications we have discussed the importance of the region as well as the chronological interpretation of the objects²⁰. Therefore we will omit such discussion here.

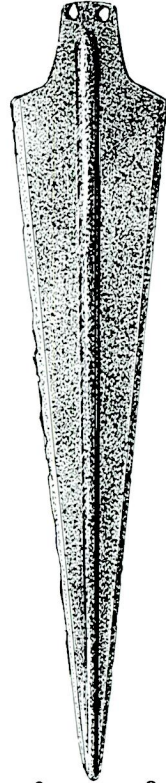
²⁰ Horoztepe, p. 53 ff.; Objects from Horoztepe, p. 208-209; Maşat Höyük, p. 98-99

0 cm 5

0 cm 3

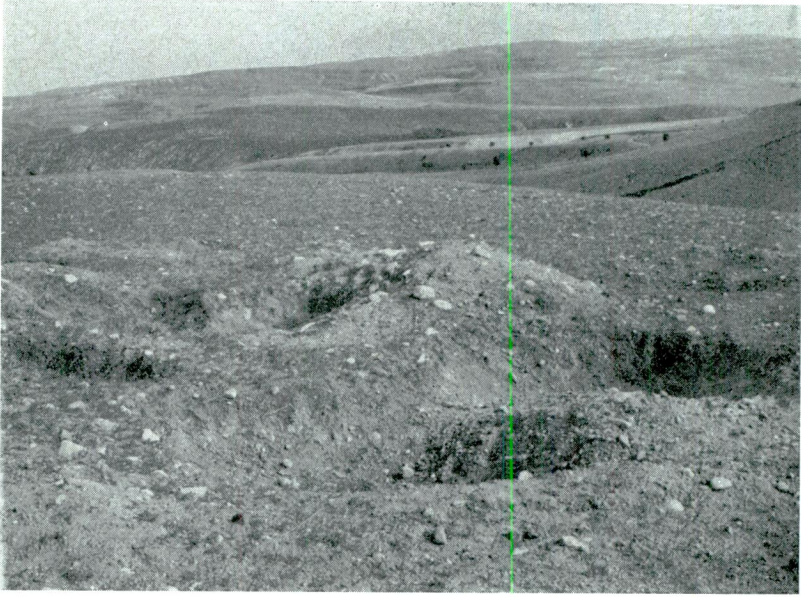

0 cm 3

Res. - Fig. 1 - 3

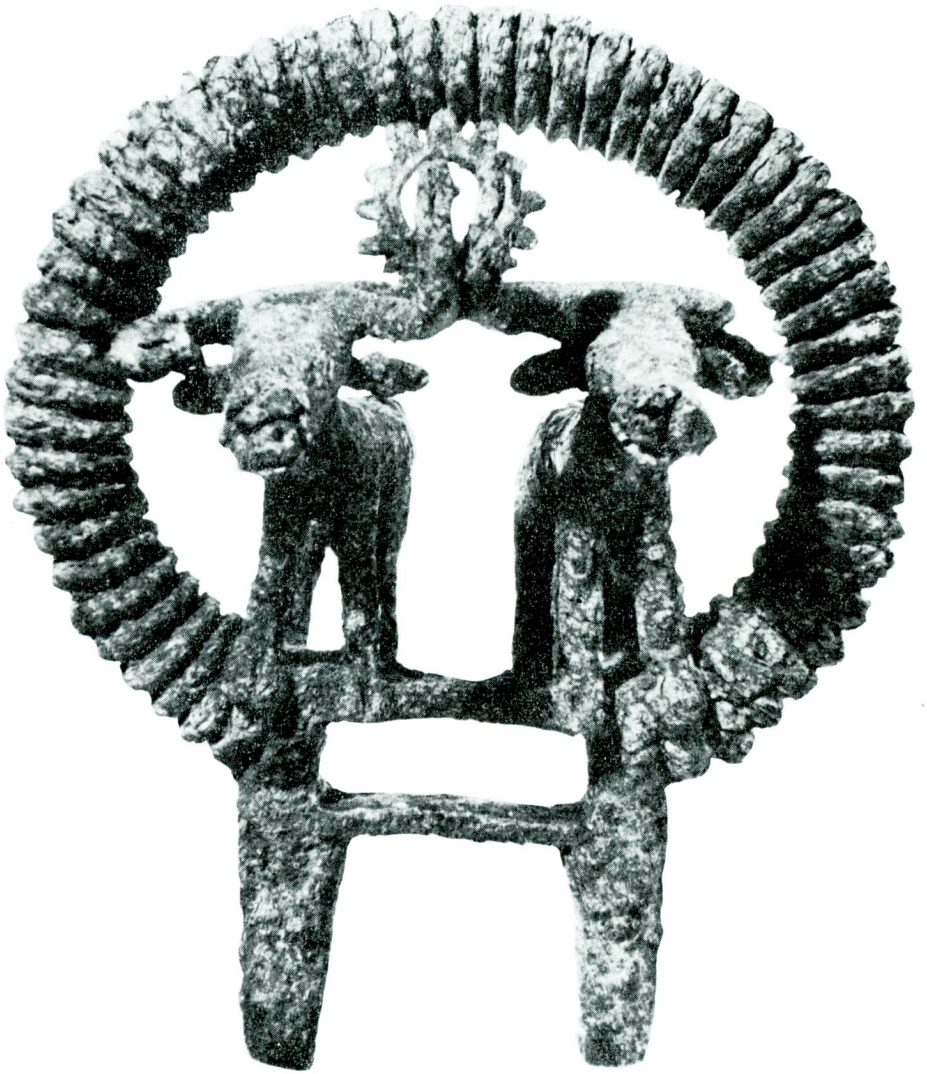

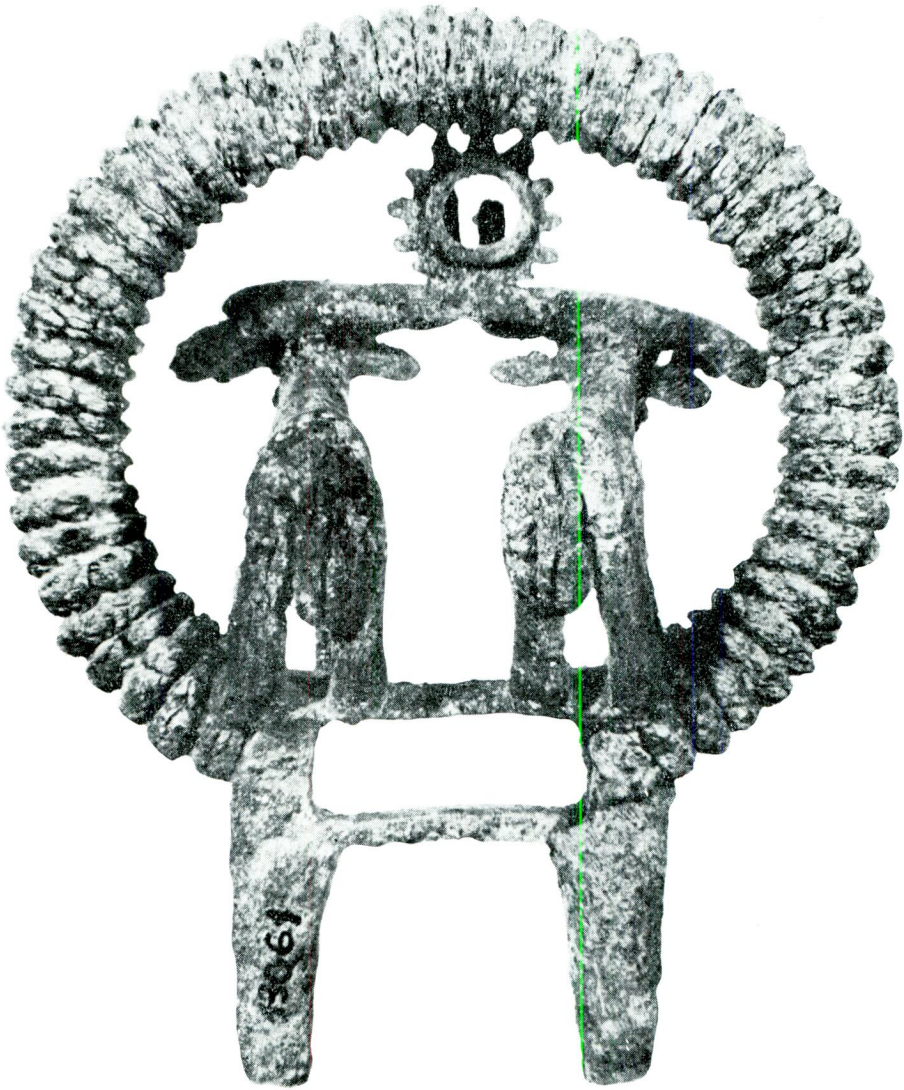
I

2

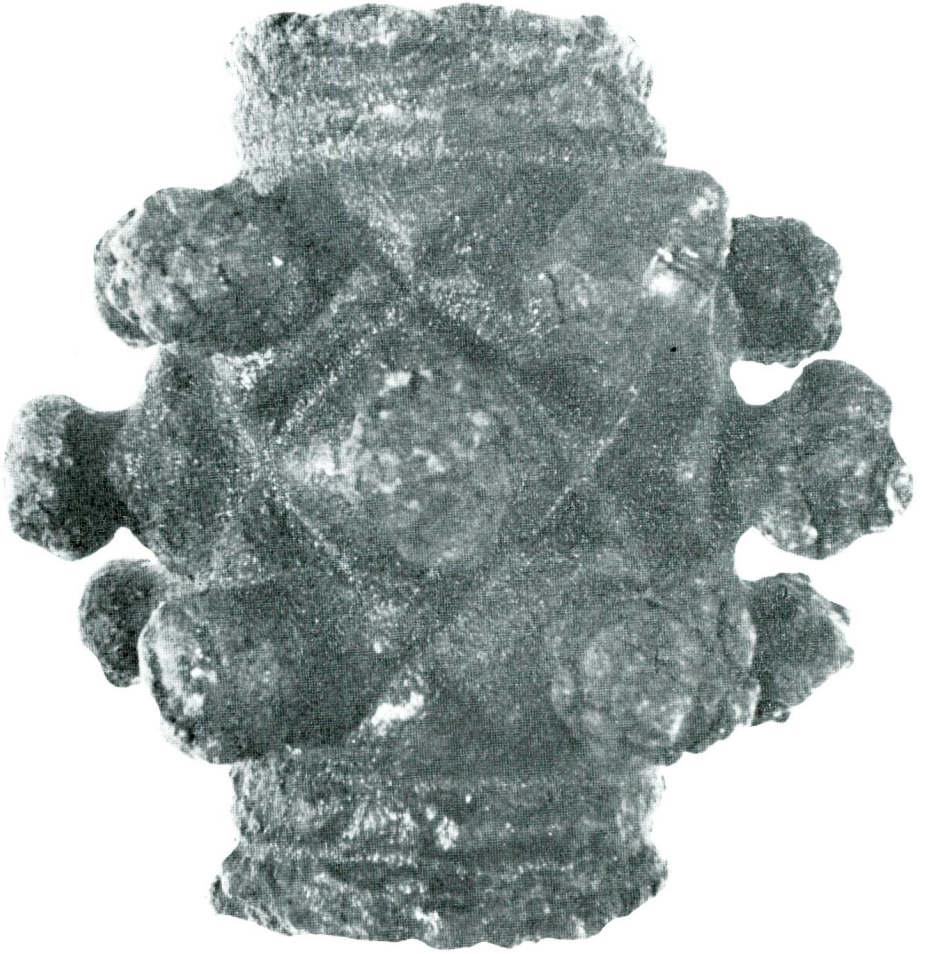

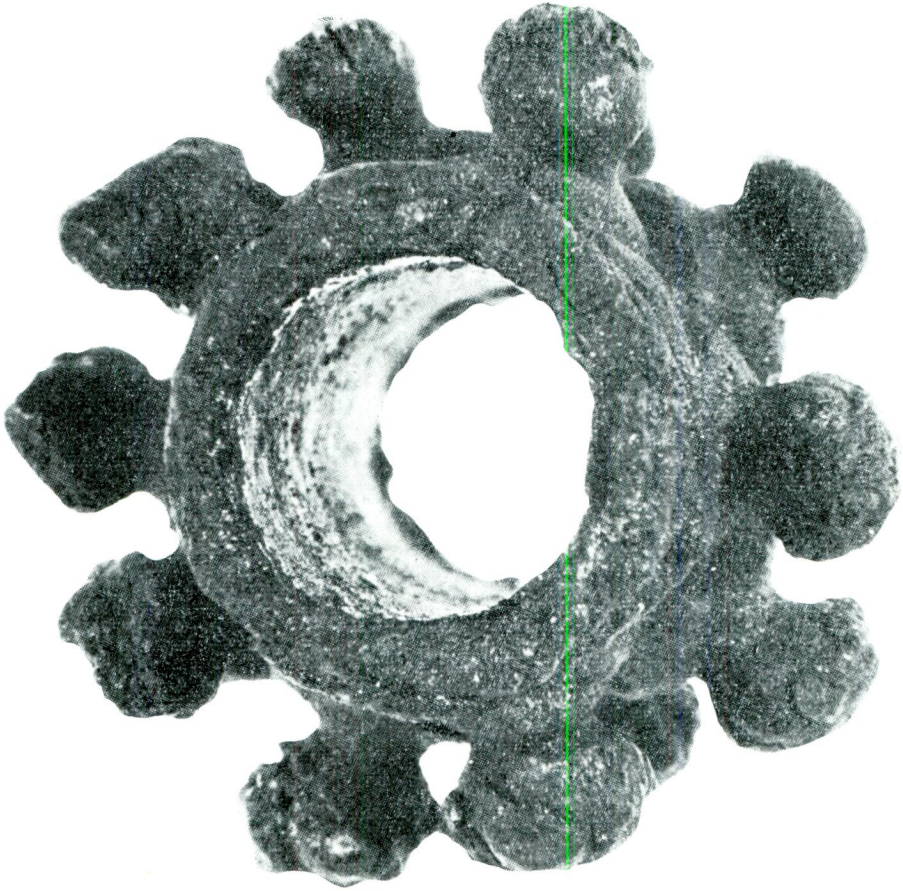

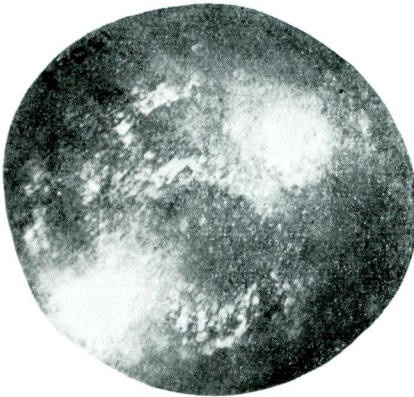
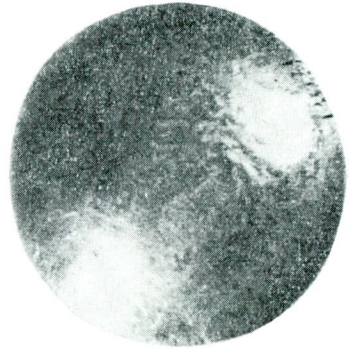
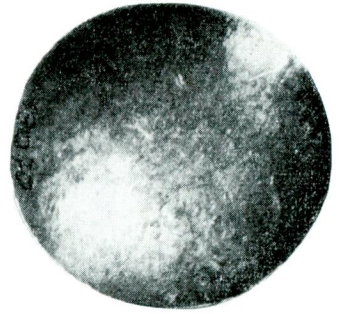
1 a

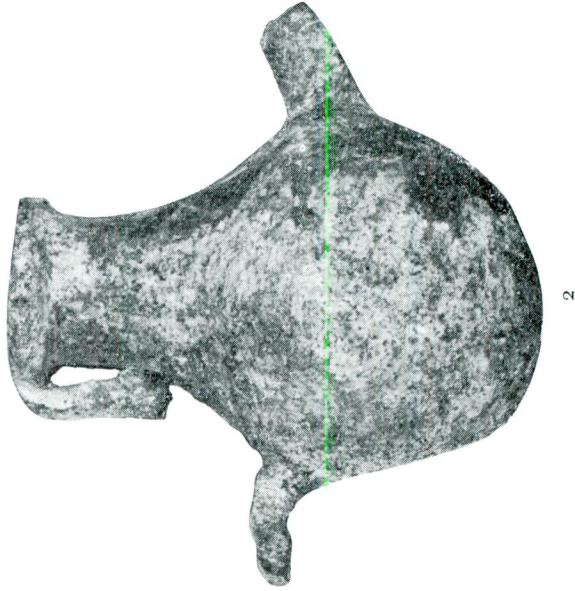

1 b

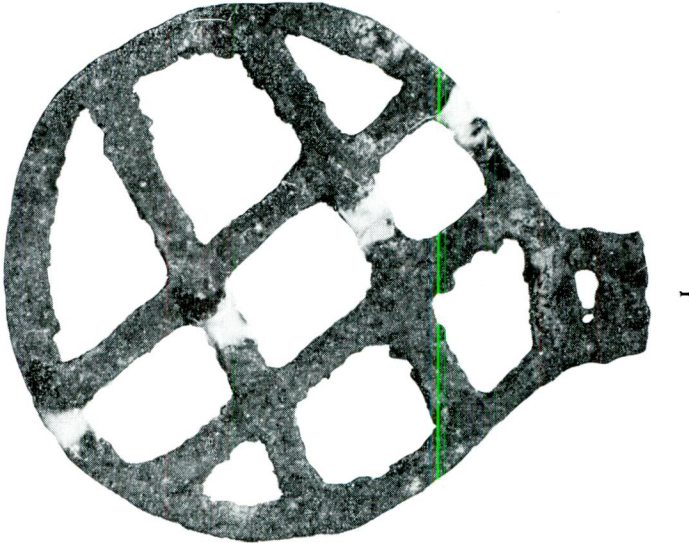

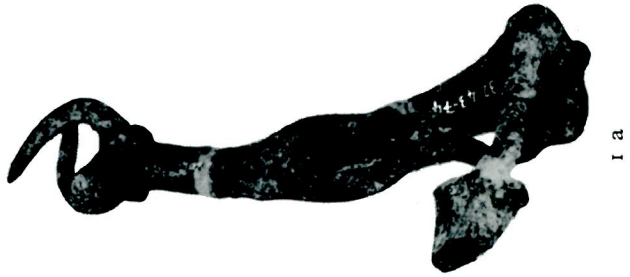
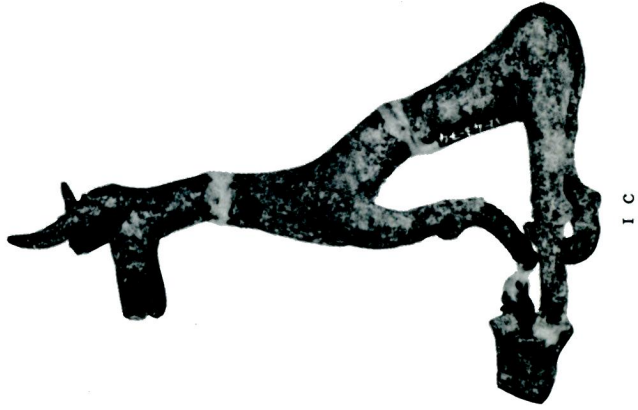

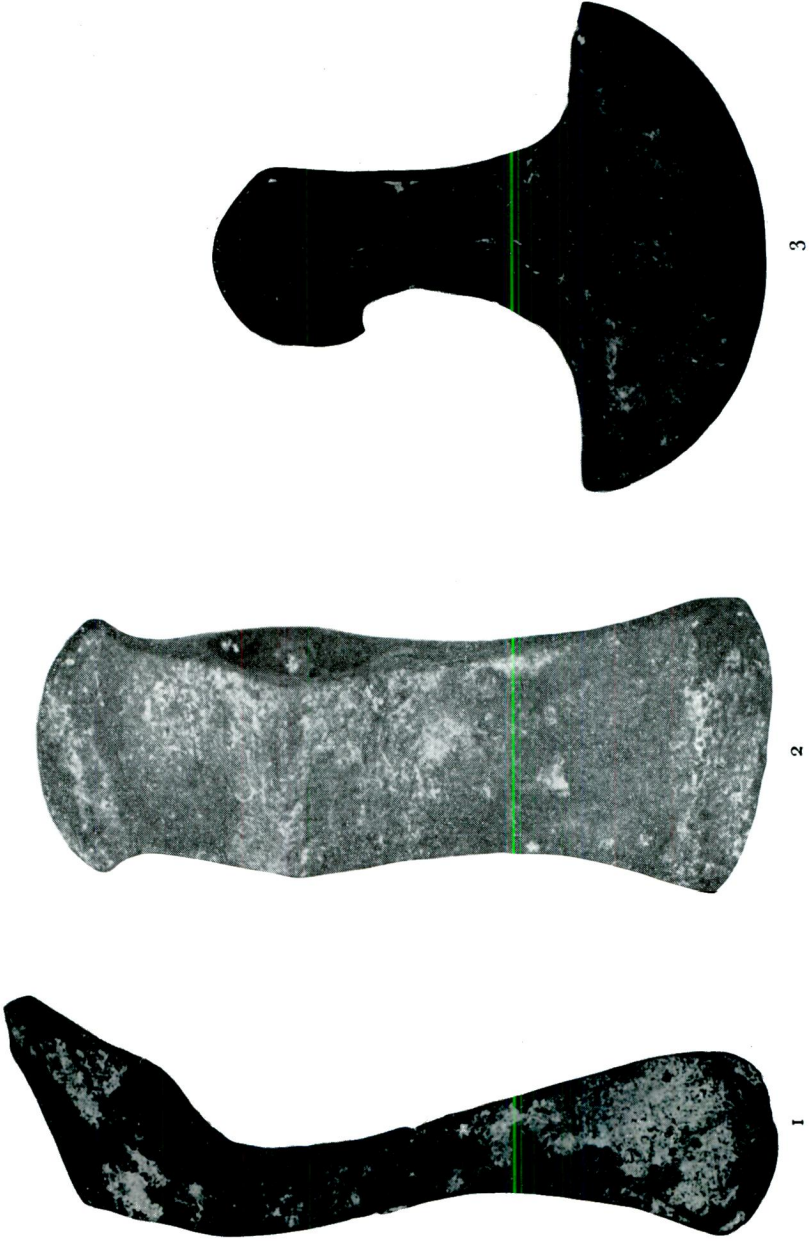
21

1

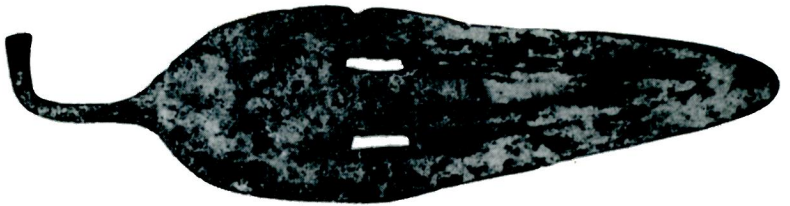

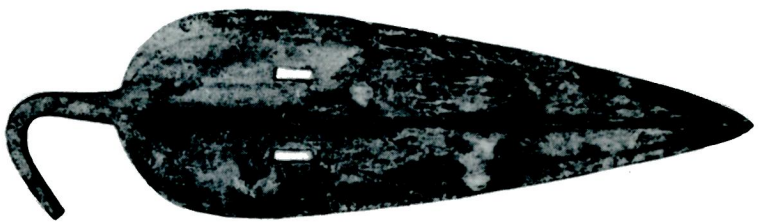
4

3

2

1

HİTİT TIBBINİN ANA HATLARI*

AHMET ÜNAL

I. Giriş

Birçoklarımız bilerek veya bilmeyerek eski medeniyetlere hayranlıkla bakıyor, bu medeniyetlerin yaratıcılarının birtakım konularda bugüne nazaran daha ileri olduklarına inanıyoruz. Hepimiz milattan 3 bin yıl önce eski Mısırlı hekimlerin beyin ameliyatı veya diş dolgusu yaptıkları gibi haberleri, popüler kitaplarda veya gazete sütunlarında oldukça sık okumuşuzdur. Ancak birinci elden kaynaklara inip, yazılı belgelerin ışığı altında o medeniyetlerin verilerini araştırdığımızda, bu tür savlardan birçoğunun, yanlış yorumlar sonucu ortaya çıktığını görüyoruz.

Herkesin büyük ümitlerle baktığı, bir mucize beklediği ve sayıları 30 bini geçen Boğazköy Hitit arşivi tabletlerinden hareketle din, hukuk, bilim, teknik, edebiyat, güzel sanatlar, felsefe, matematik, ekonomi, coğrafya, tarih, astronomi, harp tekniği, sosyal ve ekonomik yaşam, tıp, doğa gözlemleri v.s. ve daha birçok konularda derinlemesine bir inceleme yapıldığında araştırmacı, yönelttiği ve metinlerden yanıtını beklediği sorunlardan bazı hallerde %70'in üzerinde bir oranın açık kaldığını görünce hayretler içinde kalıyor. Bu arşiv arasında örneğin, "falanca kral veya adam öldüğünde 65 yaşındaydı; askerlerin birçoğu harpte yaralandı; bugün kar yağıyor; bay - bayan × kara saçlı, kara gözlü, güzel - çirkin bir kimseydi; × merdivenleri inerken ayağı kaydı ve düştü; deprem oldu" v.s. ve daha bunun gibi binlerce, insanın dış ve ruh dünyası ile ilgili birçok şeylerin hiç ifade edilmemiş olduğunu görüyoruz. Bu durum tabiatıyla bu arşivin bir kraliyet arşivi olması, yalnız kral ve kraliyet ailesiyle ilgili konuları kapsamaması, halkla ilgili hemen hiçbir konuya yer vermemesinin bir sonucudur. Hitit ve genel olarak eski doğu insanının dünyaya bakış şekli de elbette büyük rol oynamıştır. İon doğa düşü-

* 6 Aralık 1979'da Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde verdiğim konferansın çok az değiştirilmiş şeklidir. Kullanılan kısaltmalar için bk. *J. Friedrich-A. Kammenhuber, HW² Lfg. 1 (1975) 13 vdd.*

nürlerine kadar, kim ne derse desin, bu konuda fazla bir ilerleme yoktur.

Yalnızca var olanları değil, eksik olanların da bir “*olumsuz kataloğu*”nu yapmak, araştırmacı için elbette büyük yararlar sağlamakta, belirli bir uygarlığı daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, Hitit tıbbına da bir göz atıp, insanlığın çok önemli ve kaçınılmaz bir konusunu oluşturan bu dalda Hititlerin neleri bilip, neleri bilmediklerinin kısa bir bilançosunu vermek, yararlı olacaktır.

Şimdiye dek bu konuyla uğraşan araştırmacılar, haklı nedenlerle bir Hitit tıbbı olmadığı, Hititlerin dünya tıp bilimine hiçbir şey katamadıkları kanısındadırlar¹. Son zamanlarda Hitit tıbbı üzerine bir doktora tezi yazmış olan C. Burde bunun aksi kanıdadır. Bazı tek tük ilaçlara dayanarak ve sünnetsiz erkeklik uzvunun tedavisinde ayrı yöntemler uygulanmış olduğu tezinden hareketle, Hititlerin Babil tıbbını aynen kopya etmiş olmakla birlikte, ona bir takım katkılar yaptıklarını öne sürmektedir². Hititçede “*tıp*” sözcüğünün karşılığı dahi yoktur. Hint - Avrupai dillerdeki “*medicina, medicus, medicine*” v.s.’nin kökü *med - “ölçmek, ölçülü olmak”la ilgilidir³. Hititçede bunun benzeri bir kelime yoktur. *mat* - “*katlanmak, cesaret etmek*” fiili herhalde bu kelimeyle etimolojik ilişkiye geçirilemez.

M. Ö. I. bin yılın ikinci yarısında medeni dünyanın hiçbir yöresinde görülmeyen bir zirveye ulaşan ve Achamenid sarayına İstanköy’lü Apollonides ve Knidos’lu Ktesias gibi doktorlar gönderen, modern hekimliğin babası gene İstanköy’lü Hippokrates’i ve daha sonra da Lokman Hekim’i yetiştiren batı Anadolu’nun, eğer tabiri caizse M. Ö. II. bin yılda bir “cehalet devri” yaşamış olması, insanı gerçekten şaşırtıyor. O Hippokrates ki (M. Ö. 460-370) bir hastalığın teşhisinde esas aldığı faktörleri şöyle sıralamaktadır: “*insanın tabiatı, hastalık durumu, hastanın bizzat kendisi, verilen ilaçlar, verilmesi gereken ilaçlar, hava durumu, arazinin yapısı, alışkanlıkları, yaşam tarzı, uğraşları,*

¹ H. G. Güterbock, Bulletin of the History of Medicine 36 (1962) 109 vd.; G. Jantzen, Deutsches Aerzteblatt 46. Jahrgang (1969) 3255 vd.; H. A. Hoffner, BASOR 226 (1977) 78.

² StBoT 19 (1974) 53.

³ J. Pokorny, IEW (1959) 705 vd.

yaşı, konuşmaları, davranışları, suskun olup olmadığı, düşünceleri, uykusu, uykusuzluğu, gördüğü rüyaların cins ve zamanı, saçlarıyla oynayıp oynamadığı, kaşıntı, gözyaşları, ateşi, büyük ve küçük abdestleri, balgamı, istifrası, o zamana dek geçirilen hastalıkların sayısı ve silsilesi, nasıl iyileştikleri veya geliştikleri, terleme, üşüme, nöbet tutması, öksürme, tıksırma, yutkunma, nefes alma, bağırsak gazı (gürültülü veya gürültüsüz), kanama ve basur”⁴.

M. Ö. II. bin yıl Anadolu’sunda maalesef bu kadar gelişmiş bir tıp ve böyle bir hekim göremiyoruz. Buna karşın Hippokrates’ten yaklaşık bin yıl önce yaşayan Hitit prensi Kantuzili, şu sözleriyle kaderciliğin adeta somut bir örneğini veriyor: “Yaşam ölümlle, ölümse yaşama yakından ilgilidir. İnsanoğlunun ömrü ebedi değildir. Onun günleri sayılıdır. Eğer insanoğlunun ömrü ebedi olsaydı, bir süre kötü bir hastalığa katlanabilirdi ve bu hastalık onun için bir intikam olmaktan çıkardı”⁵.

Mukayeseli dil bilime dayanarak erken devir Hint - Avrupai kavimlerde tıp bilimine baktığımızda, tedavi yöntemlerinin hakim olan uğraşı sahalarına göre şu üç sınıfa ayrıldığını görüyoruz⁶:

1 — Din ve dolayısıyla rahiplerin hüküm sürdüğü toplumlarda büyüyle tedavi (*mathrō. baēšaza* -).

2 — Savaşçı toplumlarda “bıçak”la tedavi, yani cerrahi *karētō. baēšaza*-).

3 — Tarımla uğraşan toplumlarda şifalı otlarla tedavi, (*urvarō. baēšaza*-).

Eğer Hitit tıbbını bu kategorilerden birine sokmak gerekirse bunun, tarımla uğraşan bir toplum olarak droglara (hit. *wašši*-, ak. *ŠAMMU*) dayanan bir tıp olduğunu, aşağıda vereceğimiz bilgilerden sonra göreceğiz. Ancak bu arada dinin de etkisi büyük olduğundan, büyü ile tedavinin de büyük yer tuttuğunu izleyeceğiz. Bu sonuncu faktör M. Ö. 13. y.y. da ağırlığını gösteren Hurri etkilerinden sonra daha da artmıştır. Majik ritüellerin pek çoğu Hurri, Luvi ve Arzava kökenlidir. Savaşçı bir kavim olmalarına rağmen, cerrahinin, tabii metinlere aksettigi ölçüde, Hititlerde hiç yer almadığını görüyoruz.

Sosyal yaşamın tüm diğer yönleri gibi, hastalıklar konusu da tanrılarla çok yakından ilişkilidir. Hititçede “*hastalanmak, hasta olmak*”

⁴ *Hippokrates* II 670.

⁵ KUB XXX 10 Vs. 20-24.

⁶ *J. Puhvel*, *Mythological Reflections of Indo-European Medicine* s. 371, 375 [ayrı basım].

sözcüğü (*ištark-*) geçişli bir fiildir⁷, ve bunun çoğu zaman belirtilmeyen öznesi, tarihi devirlerde unutulmuş ve kalıplaşmış olmasına rağmen, tanrılar veya demonlar olacaktır. Bundan dolayı, açlık, kıtlık, doğal afetler, hastalıklar v.s. gibi ilahi cezalardan kurtulmanın tek çaresi, tanrılara gerekli ihtimamı göstermek, onlara hiyerarşik bir şekilde programlaştırılmış olan kurbanları zamanında sunmaktır⁸. Diğer taraftan, tanrılar da aynı şekilde insanlara bağlıydılar; Romalılarda olduğu gibi “*do ut des*” (*veriyorum ki veresin*) prensibine ve karşılıklı çıkar esasına dayanan bu bağımlılığın, tanrılar da, insanlar da farkındaydılar. Bu karşılıklı çıkarın en güzel örneğini, Kumarbi efsanesinde tanrı EA'nın, insanları yok etmeyi planlayan tanrılara verdiği şu öğütte buluyoruz: “*İnsanlığı niçin mahvetmek istiyorsunuz? Onlar tanrılara kurban sunup, utriyat olarak sedir ağacı yakmıyorlar mı? Eğer insanları mahvederseniz, tanrılar varlıklarını sürdürebilirler mi? Onlara ekme ve şarabı kim sunacak? Kahraman Fırtına Tanrısı'nın sapana yapışıp ekin ekmesi; İstar ve Hepat'ın da öğütme taşında (un) öğütmeleri gerek-meyecek mi?*”⁹.

II. Murşili veba dualarında tanrılardan vebayı durdurmalarını, aksi halde, Hatti ülkesinde herkesin öleceğini ve onlara kurban sunacak kimsenin kalmayacağını, gayet kurnazca ve açık bir mantıkla dile getiriyor. Kraliçe Puduhepa'nın adak metinleri, kocası Hattuşili'nin iyileşmesi, hayatta kalması karşılığı sonsuz vaatlerle doludur¹⁰. Başka bir metinde, kralın sefere çıkmadığı yıl “*sefere çıkma bayramı*”nın kutlanmıyacağı yazılıdır. Bu kadar dindar olarak tanıdığımız Hitit insanının kurnazlık ve pratik zekâsı, gerçekten insanın takdirini kazanıyor.

Burada hastalıklarla tanrılar arasındaki yakın ilişkiyi gösterebilmek için bazı örnekler vermekte yarar vardır: Gene Kantuzili duasına benzeyen bir metinde şunları okuyoruz: “*Bana bu hastalığı hangi tanrı verdi? Ey güneş tanrısı, o tanrı ister gökte ister yerde olsun, sen ona git ve ona sor! Ey tanrım ben sana ne yaptım, ne günah işledim? Beni*

⁷ J. Friedrich, HE I² (1960) § 238.

⁸ Burada hemen belirtmek gerekir ki, sadece hastalık yapan kötü tanrılar, demonlar değil; ihmal edildiklerinde diğer tanrılar da bu gibi felaketlere yol açabiliyorlardı.

⁹ KUB XXXIII 100 + XXXVI 16 III 1-8.

¹⁰ KUB XV 1-30; XXI 27 + III 36 vd. Krş. KBo IV 6, bk. A. Ünal - A. Kammenhuber, KZ 88 (1974) 159 ve a. n. 7-8.

yaratan tanrım! Kara toprağı yaratan(?) tanrı! Şimdi ben sana ne yaptım (da bana bu hastalığı verdin?)"¹¹.

Fal metinleri hastalık nedenlerinin ve bu hastalığı yapan tanrıların araştırılıp bulunması ile ilgili olarak sorularla doludur¹². Pudu-ḥepa, eniştesi Tattamaru'ya bir mektubunda şöyle diyor: "*Sen Tattamaru, kızkardeşimin kızını zevce olarak almıştın. Ancak talih tanrıçası (Gulšeš) sana kızdı ve o senin için öldü*"¹³. Bir fal metninde kral, bu sene mi, yoksa 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., senede mi öleceğini tanrısından soruyor¹⁴. Gene II. Murşili veba dualarında, Hatti ülkesini kırıp geçiren büyük salgın hastalığına neden olarak şu ihtimalleri sayıyor:

1 — Tanrıların ihmali.

2 — Genç Tathalya'nın haksız yere öldürülmesi.

3 — Mısır - Hitit antlaşmasının getirdiği yükümlülöklere uyulmaması.

4 — Mala (Fırat) nehrine sunulan kurbanların ihmali.

5 — Babası I. Şuppiluliuma'nın Mısır'dan getirdiğı esirlerin vebayı taşımaları ve Hatti ülkesine yaymaları ki, bu sonucusunu gerçek nedenlerin başında saymak gerekir; diğöerleri ise hep tanrılarla ilgilidir¹⁵. Gerçekte ise, bu esirlerin hastalıklı olarak geldikleri kesin değildir. Veba herhalde kötü bakım ve sıkışık konaklama sonucu Hatti ülkesinde çıkmış olacaktır¹⁶.

Diğöer taraftan dualar ve majik ritüallerde tanrılardan genellikle şu iyilikler istenmektedir:

Hayat (ḫiṣwatar), sağılık (ḫaddulatar, tarrilatar), zindelik (innarawatar), uzun yıllar (MU^{HI.A} GÍD.DA), sağılık, selamet (aššul), gelişme, bereket, bolluk (minumar), erkek veya kız evlatlar (DUMU^{MEŠ}, DUMU. SAL^{MEŠ}), sevgi, şefkat (aššiyatar), sevinç, neşe (duškaratt-), ruhun tenwiri (ZI-aš lalukkima-), gözlerin görme gücü (IGI^{HI.A}-waš uškiyawar), boyunun dikliğı(?), kas gücü(?) (GU-tar), diklik (šara appatar),

¹¹ CTH 374 Vs. II 9 vd. Bk. H. Otten - Chr. Rüster, ZA 64 (1975) 241. Bu dua W. Lambert ve H. G. Güterbock'a göre Babil kökenlidir, bk. Güterbock, Neues Handbuch der Literatur (1978) 228 vd.

¹² A. Ünal, THeth 6 (1978) 100 vdd.

¹³ KUB XXIII 85.5 vdd.

¹⁴ KUB VI 7 + XVIII 58 III 2 vdd.

¹⁵ Krş. Güterbock, RHA 66 (1960) 57 vd.; M. Vieyra, RA 68 (1974) 121 vdd.

¹⁶ II. Pestgeb. § 4.

*cinsel kudret (tarḫuilatar), muzaffer silahlar (para neyanteš GİSTUKUL), gelişme, büyüme (šišduwar), itaat (tummantiya-)*¹⁷.

Buna karşı tanrılardan şu kötülükleri de alıp uzaklaştırmaları istenmektedir: *hastalık (irman-), korku(?) (wetman- = weritema-?), har-napišta-, baş hastalığı (haršanaš GIG-an), insanın kötü şeyleri (antuḫšaš idalu INIMMES-ar), intikam (kattawatar), diz hastalığı (ginuwaš GIG-an), kalp/iç hastalığı (ŠĀ-aš GIG-an)*¹⁸.

II. DOKTORLAR

Tıp gibi önemli, karmaşık ve ihtisaslaşmayı gerektiren bir konuda Hititlerde de elbette doktorların rolü büyüktü. Diğer birçok sahalarda olduğu gibi, Hititler doktorluk konusunda da gerek kendilerinden önceki yerli Anadolu kavimlerinden ve gerekse Hurriler ve Babililerden çok şeyler almışlardır. Hititçede, tıpta olduğu gibi, bir “*doktor, hekim*” sözcüğü de yoktur. Sumerceden alınan LÜ A. ZU (*asú*)¹⁹ bu işi yapmaktadır. Mezopotamya’dakinin aksine, aslında LÜ *āšipu*’nun görevi olan majik ritüallerde de uzmanlık görevini yürütmektedir. Mısır’da olduğu gibi doktorların katiplikle de çok yakından ilişkileri vardır ki, bu da bize doktorluk, büyü ve katipliğin nasıl iç içe girdiğini gösteriyor. Bunun en güzel örneğini, hem bir başkatip, hem bir doktor, hem de büyük bir devlet adamı olan; III. Ḫattušili’nin baş danışmanı, uzun yıllar yaşamış ve bu kralı çocukluğunda tutulmuş olduğu bir illetten kurtaran meşhur Mitannamuwa’dır²⁰. İmparatorluk çağında, özellikle Muwattali ve III. Ḫattušili devrinde çeşitli uzmanlık konularında Babil ve Mısır’dan doktorlar getirildiğini biliyoruz²¹. Ancak bir mahkeme tutanağından²² Ḫutipi ve Akiya adlı iki yerli doktorun da var olduğunu öğreniyoruz. Doktorların devlet tekelinde mi, yoksa serbest olarak mı

¹⁷ A. Kammenhuber, MSS 3 (1958) 38; A. Ünal, Belleten XLI/163 (1977) 425 vd. ve a. n. 9 vdd.

¹⁸ KUB XXIX 1 + II 18-22; krş. II 32 vdd.

¹⁹ Güterbock, BHM 36 s. 109 vdd.’na göre “*suyu bilen, tanıyan kimse*”.

²⁰ KBo IV 12 Vs. I 5-12, Ünal, THeth 3 (1974) 60 vd.

²¹ E. Edel, Aegyptische Aerzte und aegyptische Medizin am hethitischen Königshof. Neue Funde von Keilschriftbriefen Ramses II. aus Boğazköy (1976) 38 vdd.

²² KUB XXXIV 45 + KBo XVI 63 Vs. 12 vd. = R. Werner, StBoT 4 (1967) 50.

çalıştıklarını bilemiyoruz. Hitit kanunlarına göre kasten yaralanan kimseleri, muhakkak ki cerrahi olarak ameliyat ve tedavi eden doktor, ücretini suçludan alıyordu²³. Kralın söz konusu olduğu çok önemli hastalıklarda tedaviyi yapacak doktorun seçimi fal vasıtasıyla saptanıyordu²⁴. Doktorların halkın tedavisinde çalıştıklarına dair bir kayıt bulunmadığı gibi, yetişme ve eğitimleri hakkında da hiçbir şey bilmiyoruz. Ancak tablet evlerinde veya çıraklık usulüne göre yetişmeleri mümkündür. “*Doktorların büyüğü*” (GAL LÜMEŞ A. ZU), “*şef doktor*” (LÜA.ZU SAG), “*asistan / küçük doktor*” (LÜA.ZU TUR) gibi ünvanlar²⁵, bu meslek dalındaki hiyerarşiyi göstermektedir. Ayrıca “*kadın doktorlar*” da mevcuttur (SALA.ZU), ancak bunlar doktorluk değil, herhalde hemşirelik veya SALŞU.GI gibi majik ritüeller yapıyorlardı.

LÜA.ZU'nun yanında “*bakıcı, kâhin*” (LÜAZU = *barú*) ve “*büyük rahibi*” (LÜāšīpu / *api-ši-*) gibi gene Babil kökenli uzmanlar, özellikle büyüü gerektiren tıbbi konularla da uğraşıyorlardı²⁶.

Diğerleri yanında çeşitli hastalıklara karşı majik ritüelleri icra eden SALŞU.GI (*hašawa-*), LÜMUŞEN.DÜ, LÜIGI. MUŞEN, LÜHAL, LÜAZU v.s. gibi meslek sahiplerinin çoğunlukla Arzava (Luvi?) ve Kizzuvatna (Hurri) kökenli olduklarını gözlüyoruz ki, bu da, bu ritüellerdeki Hattice, Luvice, Hurrice ve Babilce pasajlar ve diğer unsurlar da göz önünde tutulduğunda, Hititlerin bu konuda ne kadar zayıf ve dışa bağlı olduklarını gösteriyor ve gözlerimizin önüne renkli bir etnolojik malzeme mozaiği seriyor. Belirli kent sakinlerinin hemen tümünün maji ile uğraştıkları, bu işi meslek edindikleri anlaşılıyor. Luvi bölgesinde aranması gereken Alupiya sakinleri buna örnek teşkil ediyorlar²⁷.

Burada, Hititlerin Babil ve Mısır'dan doktor ve büyü uzmanı istekleriyle ilgili metinlere de değinmek istiyoruz ki, bunların pek çoğu, ömrü boyunca hastalıklardan kurtulamayan ve buna rağmen

²³ Hitit Kanunları § 10'a (paralel metin § IX) göre başından yaralanan bir kimseyi tedavi eden doktorun ücreti 3 sekel, yani yaklaşık 27 gram gümüşdür. Ancak bu tedavi yönteminin niteliği hakkında bilgimiz yoktur.

²⁴ KUB XXII 61 Vs. 14 vdd., bk. aşağıda s. 15.

²⁵ C. Burde, StBoT 19 s. 9 vd.

²⁶ Bk. H. M. Kümmel, StBoT 3 (1967) 67; Edel, Aertzte s. 51; Friedrich - Kammenhuber, HW² Lfg. 3 s. 185; H. Otten, AfO 25 (1974-76) 175 vdd.

²⁷ KUB VII 29 Vs. 1-4.

en az 70 yıl yaşamış olan III. Hattuşili devrine tarihlenmektedir. Hattuşili'nin Babil kralı Kadaşman-ellil'e yazdığı bir mektuptan şunları öğreniyoruz²⁸: Babil Kralı Hattuşili'yi, daha önce Hatti'ye gönderilmiş olan iki Babilli büyü uzmanını (*āšipu*) zorla tutmakla suçluyor. Hattuşili ise bu uzmanlardan birinin öldüğünü, hizmetçilerininse bir elçi eşliğinde Babil'e geri gönderildiğini yazıyor. Babilli bir büyücü ve hekimi zorla tutma işi, Muwattalli zamanında olmuş; Hattuşili o zamanlar Muwattalli'yi "*bu adamları haksız yere niçin zorla burada tutuyorsun*" diye azarlamış. O büyü rahibi ölmüş; hekim ise Hattuşili'nin bir akrabası ile evlenmiş, ev, mal mülk sahibi olmuş. Hattuşili devamla "*eğer o (hekim şimdi) ben memleketime gideceğim derse, elbette gidebilir; ben hekim Rabā-ša-Marduk'u burada zorla alıkoymuyorum ki*" diyor.

III. Hattuşili Mısır'dan da kendisi, kız kardeşi Matanazi ve yeğeni Tarhuntaş kralı Kurunta için ilâç ve hekimler istemiştir. Bunlardan Tarhuntaş kralı ile ilgili olan mektup II. Ramses'in, ağzından şöyledir²⁹. "*Bak işte şimdi kâtip ve hekim Paraemahū'yu gönderiyorum. O, Tarhuntaş kralı Kurunta için şifalı otlar hazırlamak için gönderilmiştir. O, senin istediğin tüm ilaçları yapacaktır. O, sana gelir gelmez, onu Tarhuntaş kralı Kurunta'ya teslim et ki, ilaçları hazırlayabilsin; orada bulunan (Kurunta'nın yanında) iki hekimi ise geri gönder, onların Mısır'a dönmelerini sağla! Kâtip ve hekim Paraemahū ona ulaşır ulaşmaz, onlar (her iki hekim) oradaki işlerine son versinler. . . .*". Burada, yabancı bir kralla mektuplaşma yetkisi olmayan vasal kral Kurunta'ya, amcası Hattuşili'nin aracılık ettiğini görüyoruz. Bu hekimlere karşı Mısır'a Hupišna'lı taş ustalarının gönderilmiş olması muhtemeldir.

III. TIBBİ NİTELİKTEKİ METİNLER

Boğazköy arşivinde, diğer metin çeşitlerine kıyasla pek fazla olmamakla birlikte, bazı tıbbi metinler bulunmuştur. Bunların pek çoğu, yukarıda belirtildiği gibi, Akadcadır³⁰. Hititçe olanlar ise Akadcadan tercüme edilmiştir. Bu sonuncular şu iki şikka ayrılmaktadır:

²⁸ KBo I 10 = A. L. Oppenheim, Letters from Mesopotamia (1967) 145; *Edel*, *Aerzte* s. 51.

²⁹ KUB III 67 = *Edel*, *Aerzte* s. 46 vd.

³⁰ CTH nr. 808 vdd. Krş. R. Labat, AfO 17 (1954-56) 150.

1 — Diyagnostik fallar: “eğer bir kimsede şu şu belirtiler varsa, o ölecektir / iyileşecektir” modelindedirler ki, bunlar konumuzu pek fazla ilgilendirmemektedir.

2 — Reçete metinleri: tabletin başında, eğer biliniyorsa, hastalığın adı; bu yoksa hastalığın semptomları, rahatsız olan uzuvlar sayılır. Sonra da buna karşı kullanılacak reçeteler verilir. Bu bölümde sadece droglar değil, ilaçların hazırlanış şekli de yer alır. Çoğu öğeler, maalesef hemen hiç adlarını bilmediğimiz bitki, bitki tohumları, tomurcuk, çiçek ve bitkisel yağlardır. Burada da mukayeseli etnolojinin, bu bitkilerden hiç olmazsa bazılarının adlarının tesbitinde yararlı sonuçlar vereceği kanısındayız. Droglar karıştırılırken ne bir miktar, ne de oran verilmiştir ki, bunu doktor veya eczacılar herhalde ezbere biliyorlardı. Çok nadir durumlarda kurşun da (A. BĀR) tedavide kullanılıyordu³¹.

IV. HASTALIKLARIN NEDENLERİ

Mezopotamya’da olduğu gibi Hititler de, insanın karşıt iki boyut, yani temiz olan gök ve kirlili olan yer tarafından büyük ölçüde etkilendiği inancındaydılar. İnsanın sürekli olarak üzerinde oturmak, yaşamak zorunda olduğu kara toprak, sürekli müdahaleleriyle insan yaşamı için gerekli düzeni bozmaktaydı. Bu iki boyut arasında mağara, yer çatlağı, düdenler v.s. gibi boşluklar vardır ve bu boşluklardan her an yeraltı ruhları çıkabilmekte ve insanları kötü yönde etkilemektedirler. Bundan dolayı Hitit insanının da asıl çabası, bu ruhları yeryüzüne çıkarmamak, çıkmış olanları ise, kovalamaktır, çünkü bunlar diğer her türlü musibet yanında, hastalıklara da neden olabiliyorlardı. Bunlara karşı yapılan sayısız ritüeller bunun içindir. Bunun yanında ihmal edilen, kızdırılan hemen her tanrının da, hastalık yarattığına inanılıyordu. “Eğer bir tanrı bir insana karşı kızarsa, onu hasta eder” kaydı, bu saplantıya en güzel örnektir³². İşhara ve oğulları³³, Nergal, Güneş tanrısı, Lelwani ve Jarri ise hastalık ve vebalar için sorumlu tutulmuşlardır³⁴. Hastalıklarla tanrılar ve demonlar arasındaki yakın ilişki, bazı hastalıkların tanrı veya demon

³¹ Örneğin erkeklik uzvunun tedavisinde, bk. *Burde*, StBoT 19 s. 51 vd.

³² KUB V 6 + I 45 vd.

³³ *H. Otten*, HTR (1958) 100.

³⁴ *V. Haas*, Or 40 (1971) 410 vdd.

adlarıyla anılmalarına neden olmuştur. Batıl inanç diye nitelendirilebileceğimiz bu durum, kötü beslenme, halk sağlığı, temizlik, soğuk, konaklama şartları, jenetik v.s. gibi gerçek faktörlerden çok, yalnızca hastalık sonucu ortaya çıkan acı, ağrı ve sızılar üzerinde durulması gibi bir durum ortaya koymuştur. Aşağıda kısaca değineceğimiz ve insana ilk bakışta gerçekten bilimselmiş gibi gözüken diğer bazı hastalık faktörlerinin de maalesef din, büyü veya unutulmuş, klişeleşmiş bir takım tecrübelerle ilişkili olduğu görülüyor.

Bu faktörler arasında maddi ve manevi olarak iki kısımda müta-laa edilen pisliği (*paḫratar*) saymak gerekir. Bu konuda Tunnawi ritualinden vereceğimiz örnek şöyledir:

“Eğer erkek veya kadın herhangi bir insan pislik içine girmiş veya başka bir kimse onu pisliğin içine sokmuşsa (metin: majik olarak çağrılmışsa) ve (bunun sonucu) kadının çocukları peşpeşe ölürlerse veya kadın çocuk düşürürse veya erkek ve kadının uzuvları pislik sonucu parçalanmışsa³⁵, o insan pislik görmüş demektir ve aşağıdaki ‘pislik rituali’ni yapması gerekecektir”³⁶. Esasen sonu gelmez ayinler ve enstrüksiyonlardaki buyrukların amacı³⁷, bu pisliği def etmektir³⁸. Somut önlemlerse hemen hiç alınmamıştır. Müzelerdeki birkaç göstermelik “banyo küveti”, Hitit Kanunlarındaki umuma ait su yalağının(?) kirletilmesinin cezaya tabi olması, kazılarda çıkan su kanalları ve kanalizasyonlar hiçbir zaman Hitit hijyenisinin kanıtı değildir. Örneğin tuvalet ne kazılarda bulunmuştur, ne de Hititçede böyle bir kelime vardır³⁹. Kentlerin idrar ve diğer pisliklerden ancak su baskını sonucu temizlendiğini, bir ritualedeki analogi büyüünden tesadüfen öğrenmekteyiz⁴⁰.

³⁵ *arḫa šarran*’ın kelime kelime çevirisi “kopmuş, çatlamaş, (birbirinden) ayrılmış” olmakla birlikte, bunun ne çeşit bir hastalığı belirttiği anlaşılamamaktadır. Ne var ki pislikten dolayı ciltte meydana gelen çatlak veya yaralarla ilgili olduğu kestirilebilir.

³⁶ Tunn I 1 vdd.

³⁷ KUB XIII 3; 4 // Krş. ayrıca KUB V 7 Vs. 27, 28 vd.; XVI 34 I 5 vdd.; AT 454 Vs. II 9 vdd., bk. Ünal, THeth 6 s. 17.

³⁸ KBo XXIII 1 // Vs. 19 vdd.’nin gösterdiği gibi, tanrıların dahi pislikten göğe, dağlara, denize ve yollara kaçtuklarına inanılmaktaydı.

³⁹ HW s. 96’da karşılığı “*aptesane(?)*” olarak verilen *DUGkalti*-’nin bu anlama gelemeyeceğini KUB LXVIII 9 II 10 göstermektedir, çünkü burada gümüşten bir *DUGkalti* – söz konusudur. *huššelli*-’ninse gene “*aptesane(?)*, *tuvalet(?)*” anlamını taşıyıp taşımadığı çok şüphelidir, bk. H. G. Güterbock, Oriens 10 (1957) 353; J. Tischler, Hethitisches etymologisches Glossar Lfg. 2 (1978) 315.

⁴⁰ KBo X 45 // IV 37 vd., krş. Friedrich - Kammenhuber, HW² Lfg. 3 s. 231.

Siyah büyü de (*alwanzatar* v.s.) hastalık faktörleri arasında büyük bir yer tutmaktadır. İnsan gerçekten, büyü sonucu ortaya çıktığına inanılan hastalıkların neler olabileceğini merak ediyor. Anadolu'da yaygın olan inanca göre bunların, biraz aşağıda değineceğimiz gibi, ruh hastalıklarıyla ilgili olması muhtemeldir.

İşlenmiş günah ve suçlar (*waštai-*, *waštul-*) – ki bunlar Veba Dualarının gösterdiği gibi varislere de geçebilmektedir –, kan davası, yani adam öldürme v.s. (*ešhar-*), yemin ve antlaşma şartlarını çiğneme, Babil menşeli Tawananna'nın lanetlemeleri yüzünden genç yaşta ölen II. Mursili'nin talihsiz karısı örneğinin gösterdiği gibi lanetleme⁴¹, askeri sefer dönüşü askerler⁴² veya birlikte getirilen esirlerin⁴³ taşıdıkları bulaşıcı hastalıklar ve sonuç olarak hasta hayvanların bulaşıcı hastalıkları yaymaları(?)⁴⁴ da hastalığa neden olan faktörler arasında sayılmaktadır. Bu bölümü böyle kötümser bir tabloyla bitirmemek için gerçekçi bir gözleme değinmek istiyoruz ki, bu da oldukça kırık bir fal metninde kışlalardaki sıkışık iskân sonucu herhalde tifoya benzeyen bir salgın hastalığın çıkmaması için askerlerin onarlık mı, yoksa yirmişerlik gruplar halinde mi koğuşlara yerleştirilmeleri gerektiği hakkındaki bir fal sorusudur⁴⁵.

V. BİLİNEREN HASTALIKLAR VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Muhakkak ki, bazı "medeniyet hastalıkları" hariç, bugün Anadolu'da mevcut tüm hastalıklar, Hititler devri Anadolu'sunda da vardı. Hastalıkların en belalısı, niteliğini yakından tanıyamadığımız, ancak kitle halinde ölümlere⁴⁶ neden olan ve Hititlerin *henkan* (*Úš-an*) dedikleri veba, kolera veya tifo gibi bir hastalık olması muhtemel olan salgın hastalıktır⁴⁷. Bu hastalık belirli devirlerde Anadolu'nun nüfusunu kırıp geçirmiş gözüküyor. En meşhuru ve yaygın olanı, II. Murşili'nin Veba Dualarında⁴⁸ sözünü ettiği, ta I. Şup-

⁴¹ *hurtai-*, KUB XIV 4 III 18 vdd., 23, *Unal*, THeth. 3 s. 39 vd.

⁴² KBo XV 1 I 1 vdd.

⁴³ Pestgeb. passim

⁴⁴ Hitit Kanunları § 163. Ancak *Ivanov*'un yorumu bunun tamamen aksidir, bk. aşağıda s. 13 ve a.n. 124.

⁴⁵ KUB V 3 I 45.

⁴⁶ *akkišk-*, bk. *Friedrich - Kammenhuber*, HW³ Lfg. 1 s. 51 vd.; *Kammenhuber*, Mat. heth. Thes. Lfg. 1 (1973) 13 vdd.

⁴⁷ *A. Archi*, Parola del Passato 179 (1978) 81 vdd.

⁴⁸ *A. Götze*, KIF 1 (1927-30) 161 vdd.

piluliuma devrinden, kendi saltanatının içine kadar Hatti ülkesini kasıp kavuran ve I. Šuppiluliuma, II. Arnuwanda ve belki de Kargamiş kralı Šarri - Kuşuḫ'un ölümlerine neden olanıdır. Çok uzun süre devam edebilen⁴⁹ bu korkunç hastalığın, insanların yoğun olarak bulunduğu yerlerde, karargâhta, yerleşim yerlerinde, müstahkem mevkiilerde v.s. ortaya çıkıp çıkmayacağı, birçok fal metinlerine konu teşkil etmiştir⁵⁰. Hitit tıbbi böyle bir salgın hastalık şöyle dursun, basit bir rahatsızlığı bile tedavi edecek yöntemlerden yoksun olduğundan, bu musibetin defî çarelerini dua, büyü ve diğer bazı batıl inançlarda aramıştır. II. Murşili'nin didaktik hilelerle bu hastalığı nasıl bertaraf etmeye çalıştığını, yukarıda gördük. Dualarda sadece tanrılara yalvarıp yakarmakla, yapılan suç ve günahlar telafi edilmek, tanrılarda merhamet ve ikna duyguları yaratılmakla yetinilmiştir.

Büyü veya majik ritüallerde ise çok sayıda yöntemlere başvurulmuştur. Ritüallerdeki model şudur: “*Falanca şöyle der: Eğer ülkede veya ordugâhta veba çıkar, insanlar atlar, sığırlar kitle halinde ölürlerse, şu şu rituali yapırım*”⁵¹. Arkadan, biz modern insana saçmaymış gibi gelen bir takım hokus pokuslar geliyor ki, bunların da hasta üzerinde tıbbi ve psikolojik açıdan ne derece etkili olduğunu, gene mukayeseli etnoloji yardımıyla araştırmak gerekecektir. Yaygın bir yöntem de, hastalık v.s. gibi kötülüklerin, “*günah keçişi*” dediğimiz keçi, koyun, fare, boğa, eşek, insanlar ve oklara majik olarak aktarılması ve bunların düşman ülkesine kovalanması veya atılmasıdır⁵².

Majik tedavi yöntemleri arasında hasta olan uzuvları köpeğe yalatma⁵³, hastalığın kraliyet çiftinden alınıp toprağa gömülmesi⁵⁴, majik eylemlerle tedavi sırasında rahibin hastadan gizli olarak tuttuğu *partuni*- kuşlarını aniden ağaca salıvermesi suretiyle gerçekleştirilmek istenen psikolojik efekt⁵⁵, büyü veya

⁴⁹ KUB XXII 44 I 1'de Hatti ülkesinde vebanın çok uzun sürdüğünden yakınılmaktadır.

⁵⁰ Krş. Ünal, THeth 6 s. 15.

⁵¹ Örneğin KBo XV 1; KUB VII 54; IX 31 // ; XXXIV 74; HT I II 17 vdd., bk. H. M. Kümmel, StBoT 3 s. 117.

⁵² Ünal, Belleten XLI/163 (1977) 426 ve a. n. 16.

⁵³ Örneğin KUB XXXV 148 + Rs. III 14 vdd. bk. Friedrich - Kammenhuber, HW² Lfg. 3 s. 234.

⁵⁴ Yani bir nevi empozeyle tedavi, bk. KBo XVII 1 // Vs. I 12, Rs. III 11, IV 2, H. Otten - V. Souček, StBoT 8 (1969) 18 vdd.

⁵⁵ KBo XVII 1 // Rs. IV 36 vd., bk. Otten - Soucek, y.a.g.e. s. 38.

çeşitli yaralara karşı köpek pisliğinin çeşitli bitki çiçekleriyle karıştırılması sonucu elde edilen macunun hastanın vücuduna sürülmesi⁵⁶, ve nihayet, hasta olan 12 uzvun⁵⁷ hastalıklarının, bunlara tekabül eden koyun, koç, keçi veya eşeğin 12 uzvunun parçalanarak baş, boğaz, kulak, kol, el, parmak, tırnak, kaburga, karın, cinsiyet uzuvları, haya, ayak, ayak parmakları, ayak tırnakları, kemikler, damarlar(?), kan, bağırsak v.s. gibi uzuvlar üzerine yerleştirilmesi suretiyle majik olarak onlara aktarılması⁵⁸ gibi çoğu Kizzuvatna menşeli uygulamalar büyük bir yer tutuyordu.

Bu tip majik eylemlerden, koyunun iç organlarının pişirilerek hastaya yedirilmesi yalnız majik değil, aynı zamanda bir tür "homöopatik kur" görevi yapmıştır⁵⁹.

Kralın düşman ülkesinden dönüşünde insanlar arasında veba çıktığında ise, o düşman ülkesinden biri kadın diğeri erkek iki esir getiriliyor ve vekil insan (substitution) olarak tanrıya sunuluyorlar ki, bu insanların kurban edildiklerini tahmin ediyoruz⁶⁰. Sadece vebaya karşı değil, genel olarak tüm kötülöklere karşı diğeri majik eylemler arasında yıkama, merhem sürme, tarama, su serpme, suni bir kapıdan geçirme, renkli yün iplerle bağlama, kuş uçurma, kulakları yünle tıkama, giydirilen elbiseleri yırtma, kurban sunma⁶¹ ve nihayet doğada mevcut veya yapmacık olarak yapılan, akla hayale sığmaz sembolik analoji büyüleri vardır. Burada sembolik olarak iyi veya kötü birtakım eylemler ya suni olarak yapılmakta veya doğada mevcut olanları sayılmakta ve aynı şeyin, örneğin hastanın başına gelmemesi veya bunun aksine kötülük veya bu kötülüğün yaratıcısının başına gelmesi istenmektedir⁶² ki, bunlardan bazı örnekler şöyledir: (yıkanan)

⁵⁶ Şalpa-, bk. KUB XXIV 14 I 2 vdd.

⁵⁷ Bu uzuvların sayısı gerçekte 12'yi geçmektedir.

⁵⁸ S. Alp, Anatolia 2 (1957) 36 vdd.; Güterbock, BHM 36 s. 109 vdd.; V. Haas, Or 40 (1971) 410 vdd.

⁵⁹ F. Sommer - A. Falkenstein, HAB (1938) 95, 185; Sommer, OLZ 1939, 687; H. Kronasser, Die Sprache 7 (1961) 146.

⁶⁰ KBo XV 1 I 1 vdd.

⁶¹ A. Goetze, Kleinasien² (1957) 155 vd.

⁶² Goetze, y.a.g.e. s. 156 vd. Diğeri metin yerleri için bk. Friedrich - Kammenhuber, HW² Lfg. s. 172 vd.

bez nasıl beyazlaşırsa, eritilen mum, yağ, yakılan tuz v.s. nasıl nitelik değiştirirse, atılan ok nasıl tekrar yatağını bulamazsa, ateşte kızartılan tohumlar nasıl filiz vermezlerse, nehirde akıp giden su nasıl geri dönmezse, yerinden uzaklaştırılan toprak, çakıl taşı v.s. nasıl yerini tekrar bulamazsa, kesilen kamış nasıl yeşermese, yağlı bitkiler yağlarını, üzüm şarabı nasıl içinde muhafaza ederse, taş temel nasıl sarsılmazsa, kara toprak suyu nasıl emerse, ateş suyla nasıl sönerse, kırılıp parçalanan taş, figürçükler ve diğer nesnelere nasıl eski hallerine dönemezlerse, kör düğüm nasıl çözülmezse, soyulan soğan nasıl nitelik değiştirirse, anne baba çocuklarını nasıl severlerse, köpek nasıl dokuz uzvunu yalıyor iyileştirirse ve daha nice benzetmeler! “Başın hastalığı duman olup göğşe çuksun, elin hastalığını kara toprak kesip alsın...” gibi majik ricalar da büyük bir yer tutmaktadır⁶³.

Metinlerden öğrenebildiğimiz hastalıklar ve bunların bilinen tedavi yöntemleri şöyledir⁶⁴:

İştahsızlık: Tere tohumu, şeytan tersi, AN.TAĞ. ŞUM^{SAR} bitkisi, “beyaz ot” alınır ve hastaya 7 gün süreyle verilir. Eğer iyileşmezse, şarap(?), sarımsak, pırasa kökü, şullittini- bitkisi, “beyaz ot” verilir⁶⁵.

Çeşitli uzulardaki rahatsızlık, körlük v.s.: Öldürülmüş panter ve diğer nesnelere kullanılıyor (metin kırık)⁶⁶.

Erkeklik uzvunun (sıvı?) damlatması(?): *tappi*- (bir çeşit sargı bezi?) ısıtılır ve uzuv iyileşinceye kadar tüm gece *tappi*-nin içinde tutulur⁶⁷.

Kanama: Kan durdurucu ve tortulaştırıcı çeşitli bitkiler kanayan organın üzerine konuyor⁶⁸.

Göz rahatsızlığı, gözde kızarma(?), *göz yaşlarının akması (trahom, göz iltihabı?)*: Su ve bandajlarla tedavi⁶⁹.

⁶³ KUB VII 1 + KBo III 80 Rs. III 1 vdd. = E. Laroche, RHA 77 (1965) 165 vdd.; L. Jacob - Rost, Das Lied von Ullikummi (1978) 38.

⁶⁴ Krş. Haas, Or 40 s. 411 vdd.; C. Burde, StBoT 19 s. 18 vdd.

⁶⁵ KUB XLIV 61 Vs. I 1 vdd.

⁶⁶ KUB XLIV 61 Rs. 10 vdd.

⁶⁷ KUB XLIV 61 Rs. 19 vdd.

⁶⁸ KUB XLIV 63 Vs. II 3 vdd.

⁶⁹ KUB VIII 38 + Rs. III 8 vdd.

Göz kanaması ⁷⁰.

Göz hastalığı ⁷¹.

Gözlerin önünde beyazlaşma ⁷².

Tik(?) ⁷³.

Körlük(?) ⁷⁴.

Katarakt(?) ⁷⁵.

Mahiyeti bilinmeyen bir göz rahatsızlığı ⁷⁶: “[O otu] gözlerimin içine sürecekler. İyileşek miyim, yoksa iyileşmiyecek miyim, bunu tan [rıya? soracağım]. Eğer bana gönderilen bu ot kâfi gelmezse, o diğer (otlardan) toplayacaktır. Eğer o (hekim) ^UGA.AN(?) otunu auli- uzvuna (gözün bir parçası?, krş. VII 36 III 6) tekrar sürmezse”, v.s. (Devamı fal). “Bundan başka (?) Aya'nın kızı M[em]iyaş ve hekimler hangi (şifalı) otu biliyorlarsa; şimdi (bu) otlar (m sayısı) fazla olduğundan, hangi otun benim için saptanacağını fal aracılığıyla soracağım. Hangi hekimin benim için saptanacağını da fal aracılığıyla soracağım ve o (hekim), ilgili (şifalı) otu majestenin gözlerine sürecektir v.s. Şimdi talih falı iyi olsun”.

Bu ilginç fal metninin maalesef kötü korunmuş olan devamında, majestenin gözlerinin rahatsızlandığında, Piḫa-^DU'nun babasının bir ot getirdiği ve bunun majestenin gözlerine sürüldüğü ⁷⁷; kraliçenin bir ot bulduğu, başka bir otu da rüyasında gördüğü ve bu otların yararlı olup olmayacağı soruluyor ⁷⁸. Burada gözünden rahatsız olan kral herhalde III. Ḫattuşili olacaktır, çünkü bu kralın II. Ramses'den göz doktorları ve ilaçlar istemiş olduğunu biliyoruz ⁷⁹.

⁷⁰ KUB VIII 36 II 10.

⁷¹ KUB VIII 36 II 7.

⁷² KUB VIII 36 II 17 vdd.

⁷³ KUB XXIX 1 + II 18. Metinde gözlerin sakinleşmesi, yatışması isteniyor. Bundan dolayı acaba aşırı sinirlilikle ilgili bir hastalık söz konusu olabilir mi?

⁷⁴ KUB XXVII 67 II 65.

⁷⁵ Kelime kelime “gözlerin bulutu”, KUB XXIV 13 // Vs. II 6, bk. V. Haas-*J. Thiel*, AOAT 31 (1978) 104 sat. 6. Ayrıca krş. KUB XLVIII 119 Vs.? 11 vd., Rs.? 8 vd.

⁷⁶ KUB XXII 61 Vs. I 6 vdd.

⁷⁷ KUB XXII 61 Rs. 9 vd.

⁷⁸ KUB XXII 61 Rs. 13, 21. KBo XVI 99 I 22'de de kralın göz hastalığı söz konusudur.

⁷⁹ KUB III 51; 401/c +, bk. E. Edel, Aertzte s. 44.

- Gırtlak hastalığı*⁸⁰.
*Öksürük*⁸¹.
*Hıçkırık tutma(?)*⁸².
*Baş dönmesi(?)*⁸³.
*Ağız hastalığı*⁸⁴.
*Sarılık(?)*⁸⁵.
*Cüzzam*⁸⁶.
*Taşla yaralanma(?)*⁸⁷.
*Baş hastalığı, baş şişmesi*⁸⁸.
*Felç*⁸⁹.
*Diz, kalp ve gözlerin titremesi*⁹⁰.
*Diş hastalığı*⁹¹.
*hu(wa)ltaramma-*⁹².
 Genel olarak *rahatsızlık*⁹³.
inan- hastalığı⁹⁴.
*Ateş*⁹⁵.
*İshal*⁹⁶.
*Tırnak, kaburga, penis, ayak ve ayak tabanı hastalığı*⁹⁷.
Kramp(?), *Kuluç(?)*⁹⁸.

⁸⁰ KUB VIII 36 III 1.

⁸¹ KUB VIII 36 III 2.

⁸² KUB VIII 36 III 5.

⁸³ KUB VIII 36 III 9 vd.

⁸⁴ KUB VIII 36 III 16 vd.

⁸⁵ KUB VIII 36 III 18.

⁸⁶ KUB VIII 36 III 19.

⁸⁷ KBo XXIII 101 Rs.? 5 vd.

⁸⁸ KUB VIII 36 II 3 vd., 14.

⁸⁹ KUB XXIV 13 // Vs. II 4 = Haas - Thiel, y.a.g.e. s. 104.

⁹⁰ *katkattiya-*, bk. HW² Lfg. 3 s. 229.

⁹¹ KUB XLVIII 125 Vs. II 4 vd.

⁹² Ne olduğu bilinmeyen bir çeşit hastalık.

⁹³ *huwappanatar*, bk. HW 1. Erg. s. 7.

⁹⁴ Bk. S. Alp, *Anatolia* 2 (1957) 39 a. n. 43.

⁹⁵ *laḫḫiya-*, *paḫḫur*, *taḫašša-*.

⁹⁶ *menu-*.

⁹⁷ KUB IX 4 I 26 vdd. S. Alp, y.a.g.e. s. 46 vd.; H. Kronasser, *Die Sprache* 7 s. 154.

⁹⁸ KUB XXVII 67 + II 15 vdd. *huittešsar*'ın kelime kelime anlamı "çek-me(k)"dir. A. Goetze, ANET³ (1971) 348'de bunu "gerginlik, zihin yorgunluğu" olarak çevirmektedir.

*Astım*⁹⁹.

*Cinsiyet uzuvlarındaki belirsiz bir rahatsızlık*¹⁰⁰.

*Ağız, dil(?) tutulması(?)*¹⁰¹.

Burada fırtına, şimşek çakması sonucu aşırı korku ve psikoşok yüzünden ortaya çıkan II. Murşili'nin ağız felci zikre değer¹⁰²: “*Büyük kral Murşili şöyle der: Kunnu’yu bir harabe kente gönderdim. Bu sırada bir fırtına çıktı; fırtına tanrısı korkunç bir şekilde şimşekler çaktı ve ben (çok) korktum, ağızumdaki sözler azaldı ve çok az kelime çıkarabildim, kelimeleri devamlı olarak yutuyordum. Yıllar gelip geçtikçe bu mesele rüyama girmeye başladı. (Bir gün) rüyada tanrının eli bana dokundu (geldi) ve ağızım felç oldu*”¹⁰³.

*Uçuk benizlilik, kansızlık (animi?)*¹⁰⁴: Tedavisi hem majik, hem de tıbbidir, şöyle ki: çeşitli dozlar karıştırılıp, çocuğun ağzı bununla yıkıyor, gargara(?) yaptırılıyor; sonra da çocuğa yutturuluyor. Aynı karışım çocuğun vücuduna, başına, kıcına dökülüyor, arkasından banyo yaptırılıyor; sudan çıkarıldığında üzerinde bir *HUR-RI* kuşu çevriliyor v.s. En sonunda koyun yağı ve anlamı bilinmeyen birçok şeyle merhemleniyor.

*İç organların yenmiş olması*¹⁰⁵. Kansızlık bu hastalığın sonucu gibi gözüküyor. Bundan dolayı karaciğer yetersizliği olabilir¹⁰⁶: Tedavi şekli yukardaki kansızlık gibi.

*Cinsi iktidarsızlık*¹⁰⁷: Cinsi iktidarsızlığa karşı ritüel: 1. günde erzak: 3 kurban ekmeği, incir, üzüm..., tanrı yemeği, her şeyden

⁹⁹ *tuhhuyatt* -, bk. HW 1. Erg. s. 21.

¹⁰⁰ *šatar*, HW 2. Erg. s. 23.

¹⁰¹ *iššaš damenkuwar*.

¹⁰² Bu çeşit bir yorum için bk. *A. L. Oppenheim, The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East (TAPhS New Series 46) (1956) 230; A. Ünal, Belleten XLI/163 s. 433 ve a. n. 63-64.*

¹⁰³ Kelime kelime “*ağızım yana doğru gitti*”. Bunun arkasından meşhur ritual geliyor. Murşili'nin bu musibetten kurtulup kurtulamadığını bilemiyoruz, *A. Götz-H. Perderson, MS (1934) 4; ek metin için bk. H. Otten - Chr. Rüster, ZA 63 (1973) 90 vd.*

¹⁰⁴ *alpanza* -, KUB VII 1 + Vs. 1 vdd.

¹⁰⁵ KUB VII 1 + Vs. 1 vdd.

¹⁰⁶ Roma inancındaki *strigae* kuşlarıyla olan paralellik için bk. *Kronasser, Die Sprache 7 s. 145; V. Haas, Magie und Mythen im Reich der Hethiter I. Vegetationskulte und Pflanzenmagie (1977) 168 ve a. n. 71.*

¹⁰⁷ KUB IX 27 + I 1 vdd. = *A. Goetze, ANET³ (1971) 349 vd.*

biraz. Çiftleşmemiş bir koyun postu, bir fiçı şarap, (baş örtüsü) veya erkek hastanın gömleği alınır. Bunların hepsi erzakın üstüne konur. Bir bakire kız bu malzemeyi alır; hasta, bir banyo aldıktan sonra arkadan gider. Tekrar banyo yapar. Malzemenin tümü açık araziye alınır; orada kamıştan bir kapı yapılır. Kırmızı ve beyaz ipler bağlanır; hastanın eline bir ayna ve kirman verilir; kapıdan geçirilir. Kapıdan çıkınca ayna ve kirman elinden alınır. Yay ve ok verilir. Sembolik olarak bir kıza yaklaştırılan bir hadımın dışkı ve idrardan başka birşey çıkaramadığı görülür ve aynı şeyin hastanın başına gelmemesi istenir. Eğer tanrı bir hastaya çocuk verirse, onların tanrıya adak ve kurban sunacakları belirtilir v.s. İktidar tanrısı herhalde Uliliyaššiš'tir. Metnin devamında hasta istihareye yatıp, tanrının onun yanına gelip gelmeyeceğini, onun yanında uyuyup uyumayacağını görmek istiyor.

Kısırlık veya yaşlılık sonucu çocuk yapamama: Çeşitli hastalıklardan, belki de hastalık psikozundan bir türlü kurtulamayan III. Hattušili, bevlevi hastalıkların tedavisindeki üstün başarılarını Herodot'tan bildiğimiz Mısırlı tabiplerden ve getirecekleri ilaçlardan büyük bir safdillilikle bir mucize beklemiş, kendi iddiasına göre ellisine basmış, bir türlü çocuk doğuramayan ve bundan dolayı en az iki koca değiştirmiş olan¹⁰⁸ talihsiz kızkardeşi Matanazi (= DINGIR^{MES}-IR-i-) için de Mısır'dan doktor ve ilaçlar istemiştir. II. Ramses'in istihbaratına göre bu kadın elli değil, altmış yaşındaymış. Ramses mektubunda Hattušili'ye altmış yaşındaki bir kadını doğurtacak ilaç ve hekimlerin Mısır'da da bulunmadığını yazıyor. Ancak Hattušili'nin ısrarları üzerine bir büyü rahibi, bir doktor ve bazı ilaçları gönderiyor ve kendisinin de inanmadığı bu konuda "*Güneş ve Fırtına tanrıları yardımcın olsun*" diyor¹⁰⁹. Bu şifalı otlar arasında, bir çok kavimlerde hamileliği teşvik edici özelliği olduğu bilinen adaçayı ve kereviz bulunabilir. Bevlevi hastalıklar konusunda hemen hiç bir şey bilmeyen Hititler buna karşın, Papanikri ritualinin gösterdiği gibi¹¹⁰, doğum sırasında doğum sandalyesinin kırılması gibi hiç de önemli olmayan bir durumda, bir sürü hokus pokusu içeren çetrefil bir ritual yapmışlardır.

¹⁰⁸ A. Ünal, THeth 3 (1974) 55 vdd.

¹⁰⁹ Edel, Aerzte s. 68 vdd.

¹¹⁰ F. Sommer - H. Ehelolf, Pap (BoSt 10, 1924) 2 vdd.

Hititlerin hastalık ve bunun tedavisine karşı takındıkları lakayt tavra en güzel örnek olarak, kral III. Hattuşili'nin hastalığı gösterilebilir. Sayısız metin yerlerinden bu adamın hasta olduğunu biliyoruz. Ancak ne kendisi, ne de karısı Puduhepa bize ne hastalığın cinsi, ne de tedavi yöntemleri hakkında bilgi veriyorlar. Yalnız Hattuşili'nin göz rahatsızlığı yanında¹¹¹ kronik, fakat öldürücü olmayan bir hastalıktan da muzdarip olduğunu biliyoruz¹¹². Bu hastalık, karısı Puduhepa'nın da aşırı ihtimamı yüzünden o kadar abartılmıştır ki, insan ister istemez Hattuşili ve Puduhepa'nın kendilerinden sonra gelecek kuşaklarda ve tanrılar nazarında sanki merhamet duyguları uyandırmak istiyormuş gibi veya belki de doğu düşüncesinde hâkim olan hasta insanın masum olduğu ilkesinden hareketle, Hattuşili'nin eşine tarihte az rastlanan entrika ve cinayetlerini affettirmek çabası içinde oldukları izlenimini ediniyor¹¹³. Eğer hastalıklar gerçekten bir tür ilahi ceza idiye, Hattuşili ta çocukluğundan itibaren öldürücü olmayan, fakat ağrı ve sızılılarıyla ona ölüm döşeğine kadar eşlik eden bir veya birden fazla hastalıklarla bu suçun cezasını hakkıyla çekmiştir, denebilir.

Burada, eski doğu insanı tarafından niteliği henüz bilinmeyen ve bundan dolayı çeşitli adlarla anılan ruh hastalıklarına da¹¹⁴ değinmek gerekecektir. Hititçede de ruh hastalığını ifade eden bir sözcük şimdiye dek bilinmemektedir. *kurkurima-* / *kurkurai-* sözcüğünün, ruhi bunalımlar sonucu kasten "*intihar*" anlamına geldiği öne sürülmüştür¹¹⁵. Gene yemin anlamına gelen *lingai-*'nin Babilcedeki *māmīt* gibi "*psikopatik cinayet*" olduğu söylenmiştir¹¹⁶. Bundan dolayı ruh hastalıklarını dolaylı yollardan öğrenebiliyoruz. Hitit metinlerinde oldukça sık karşımıza çıkan "*büyülenmiş insan*"¹¹⁷ deyimiyle çok önemli bir musibet olarak karşımıza çıkan ve sadece majik ve ritüel yöntemlerle tedavisi yapılmaya çalışılan hastalığın bir çeşit ruh hastalığı olması muhtemeldir¹¹⁸. Aynı şekilde "*kötü rüyalar*" (*idaluš*

¹¹¹ Bk. yukarıda s. 15

¹¹² *Ünal*, THeth 3 s. 45 ve a. n. 38-39.

¹¹³ *Ünal*, THeth 6 s. 100 ve Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni (1978) 122 [basılmamış manuskript].

¹¹⁴ *B. Meissner*, Babylonien und Assyrien II (1925) 287.

¹¹⁵ *H. Otten*, ZA NF 20 (1961) 142; *J. V. K. Wilson*, AS 16 (1965) 290.

¹¹⁶ *Wilson*, y.a.g.y.

¹¹⁷ UN - *aš alwanzahhanza*, metin yerleri için bk. HW² Lfg. 1 s. 63.

¹¹⁸ *L. Jacob - Rost*, THeth 2 (1972) 56.

teşhaş) gören bir kimsenin de ruh hastası olduğu öne sürülebilir¹¹⁹. Bundan başka “*korku, dehşet*” (*hatugatar*), “*depresyon*”¹²⁰, “*daralma, bunalma, korku*” (*pittuliya-*) gibi psikolojik durumlar arkasında da türlü ruh hastalıkları gizli olabilir. Yün iplerle çadırın önüne bağlanarak tedavi gören bir hasta¹²¹ ruh hastası değil de başka ne olabilir?

Son olarak *inan-* hastalığı yüzünden çılgına dönen prens Kantuzili'nin rahatsızlığı da ruh hastalığından başka birşey olmayacaktır, çünkü bu prens meşhur duasında¹²² kendisinin büyük bir ruh bunalımı içinde bulunduğunu belirtmekte, tanrısından kendisine günahlarının neler olduğunu rüya ve fal aracılığıyla bildirmesini istemekte ve içinde bulunduğu ruh halini şöyle dile getirmektedir¹²³: “*inan-hastalığı yüzünden evim benim için bir karabasanlar (pittuliya- 'korku') evi oldu. Korkudan ruhum başka bir yere akıyor. Yeni yıl (??) hastası gibi oldum. inan- hastalığı ve dehşet (korku) şimdi benim için (artık) çekilmez oldu (büyüdü). Ey tanrım, bunu sana anlatmak zorundayım*”. Böyle bir şikâyetin arkasında, psikiyatrik bir rahatsızlıktan başka ne söz konusu olabilir?

VI. SONUÇ

Hititlerin gerek hastalıklara neden olan hijyenik konularda, gerekse belirli hastalıklara karşı ne kadar kayıtsız ve bilgisiz olduklarına yukarıda kısaca değindik. Önlemlerin hemen hepsi majik veya uzun tecrübelere dayanan kocakarı ilaçları ile ilgilidir. Kraliyet ailesini ilgilendiren çok önemli hastalıklarda dışardan, özellikle Babil ve Mısır'dan tıbbi yardım istenmiştir.

Şimdiye dek salgın hayvan hastalıklarının yayılmasına karşı tek önlem olarak yorumlanan HK § 163 ise, ileri sürülen son bir görüşe göre, bununla ilgili değildir¹²⁴.

¹¹⁹ Krş. *Rost*, y.a.g.e. s. 67.

¹²⁰ *iştanzanaş impa-*, kelime kelime “*ruhun yükü*”. Krş. *wişuriyant-*, KUB XXX 65 + III 2 vdd. = *O. Carruba*, StBoT 1 (1966) 9.

¹²¹ KUB XVII 12 III 16.

¹²² KUB XXX 10, bk *A. Kammenhuber*, ZA NF 22 (1964) 154 vdd.

¹²³ KUB XXX 10 Rs. 14 vdd.

¹²⁴ *V. Ivanov*, ArOr 47 (1979) 91 vdd. *Şuniyahh-* fiilini “*tanrıya ait olmak*”, *işuwanalli-* *işuwan'*ı ise “*mukaddesleşme*” olarak yorumlamakta ve bu kanun maddesinin hayvan hastalıklarıyla hiçbir ilişkisi olmadığını öne sürmektedir.

Kanımızca Hititlerin tıp ve hastalıklar konusunda ulaştıkları en büyük aşama ve tek buluşları, hiç olmazsa hastalıklardan yer değiştirmek suretiyle kaçmanın, tek çare olduğu bilincine varmış olmalarıdır. Çünkü bir mektupta, kitle ölümlere sahne olan Aşušuha kentinde bulunan bir prensesin oradan alınıp başka bir yere taşınmasından söz edilmektedir¹²⁵.

¹²⁵ KBo XVIII 10 Vs. 2 vdd.

TÜRK ŞEHİRCİLİK TARİHİNDEN : HATUN ŞEHİRLERİ

TUNCER BAYKARA

Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdâri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü

Türk yaşayışında asıl hâkim olan unsur mücadeledir, savaştır. Bu mücadele önce tabiatla savaştır. Türk hayatı bir bakıma bu tabiatla savaşın içindedir ve onunla doludur. Bu savaşa bütün Türkler, kadın - erkek çoluk - çocuk katılırlardı. Bu savaşta, tıpkı günümüzde olduğu gibi, kadına da büyük işler düşerdi. Bu savaş başarılıp Türkler tek tek yaşamaya devam edince, bu defa diğer insanlarla, komşu kabile ve kavimlerle savaş kendisini gösterir. Bu mücadele, tabiatla savaştan biraz farklıdır. Artık buna kadınların iştiraki, eskisi kadar çok olmaz. Gerçi Türk kadınlarının bu tür mücadelelere iştiraki çok görülmüştür. Ancak Türk savaş geleneklerinde, kadınların bizzat muharebeye iştiraki açık ve devamlı bir özellik olarak görülmemektedir.

Türk hayatında mücadele, böyle bir varolma kavgasının neticesi gibidir. Savaş, bu varolma kavgasının bir gereği olarak bütün hayatımızı doldurmuştur. Önceleri bir varolma kavgasının icabı olarak görülen savaşa, daha sonra insanların, özellikle Türklerin mutluluğu için girişilir oldu. Türk, kendisinin varolması için savaşmıştır. Gerçi bu gelenek daha sonraları, bilhassa İslâmiyetin kabulünden sonra "cihat" geleneği ile pek güzel uyumuştur. Bu şekilde, zaten doğduğundan beri mücadelenin içinde, yani asker olan Türkler, bu vasıflarını devam ettirdiler.

Türk ordularının seferlerine kadın ve çocuklar katılmazlardı. Fakat çok uzun süren seferlere, özellikle büyük cihangirlerin seneler devam eden seferlerine kadın ve çocukların da katıldığını görüyoruz. Bu özellik, efsanevi Türk hakanı Oğuz Han'dan beri böyle görülmektedir¹. Daha sonraki Cihangirlerin Cengiz ve Temür'ün seferlerine de "uğruk", yani ailesi efradının katıldığı biliniyor². Herhalde senelerce devam eden büyük seferlerin dışında, orduya kadın ve

¹ *Oğuz Destanı* (Z. V. Togan tercümesi), İstanbul 1972, s. 26, 33, 47.

² Uluğ Bey bile, Temür'ün "Beş Senelik Seferi" sırasında doğmuştu.

çocukların katılması, Türk tarihi için söz konusu değildir. Türk orduları, savaşçılardan ve onların desteğini sağlayan kısımlardan teşekkül ediyordu.

Kadınların da götürüldüğü uzun süreli seferlerde bile, özellikle yaşlılardan teşekkül eden “uğruk”un geride bırakıldığını Oğuz Destanı’nın farsça şekinden öğreniyoruz. Bunlar için ayrı bir korunma tedbiri almak gerekmiş “Oğur” kavimleri bu işle görevlendirilerek geriye gönderilmişlerdir³. Daha sonra bir kısım Kanglılar da koruma görevine katıldılar⁴. Hattâ Oğuz, Kanglılara ev, hazine ve uğruğunu kendisi dönünceye kadar koruyup kollamalarını emretmişti⁵. Seferlerin süresi içinde de geride kalanların hayatlarının korunmaları, hayli önemli bir mesele olarak kendisini göstermektedir. Bu durum, özellikle etraflarında hasımları çok Türk boylarında daha büyük bir ehemmiyet kazanıyordu. Onlar, kadın ve çocuklarıyla girilmesi güç, uzak vadilerin içlerine çekiliyor, kadın ve çocuklarını bu mahfuz yerlerde bırakıyorlardı. Böyle yerler ise, genellikle vadi tabanları olup su ve otlak bakımından elverişli, ayrıca düşman gözlerden de uzaktı. Sarp dağ vadileri, hattâ göller içindeki adalar da korunma için elverişli yerlerdi. Nitekim Prof. B. Spuler’e göre Türk yerleşme yerleri, daha çok kadın ve çocukların korunmaları endişesinden doğmuştur⁶.

* * *

Eski Türk kitabeleri içinde, özellikle Yenisey boylarında bulunan mezar kitabeleri ayrı tarzda kaleme alınmışlardır⁷. Bu kitabelerin kahramanlarının hemen hepsi de “kuyda konçuy ve öz(yazı)daki oğul”larına doymadan öldüklerinden yakınırılar. Konçuy ve oğullara karşı duyulan özlem, özellikle Yenisey boylarındaki Hakas, Tuva ülkeleri beylerinin içinde yaşıyordu. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, Türklerin “hatun”ları, “konçuy”ları “kuy”larda otururlardı. İşte Türk erkekleri, kuydaki kadınlarına doymadan ömürlerini savaş

³ *Oğuz Destanı* (Z. V. Togan tercümesi), İstanbul 1972, s. 24.

⁴ *Aynı eser*, s. 27.

⁵ *Aynı eser*, s. 28.

⁶ Prof. B. Spuler’in 30 ve 31.V. 1969 tarihinde İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi’ndeki konferansından: “Göktürkler göçebe idiler. . ancak kadın ve çocuklar daha mahfuz yerlerde bulunuyorlardı”.

⁷ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1936-41, III, 18.

ve mücadele ile tükettiklerinden içlerindeki özlemi mezar taşlarına kazdırmışlardır.

Bu arada bir diğer nokta da dikkati çekiyor. Bilindiği gibi, Türk soyluları ve beyleri arasında yabancı kızlarla, bilhassa çinlilerle evlenmek hayli rağbet görüyordu. Bu hususiyet sadece kitabelerin kaldığı Göktürk veya Uygur çağına ait olmayıp Hunlar devrinden beri devam edegelen bir vakıa idi. Bu çinli hatun veya prensesler, kendilerinin “k’ong-çu” ünvanlarını da beraberlerinde getirmişlerdi ki, türkçedeki “konçuy” bundan gelmektedir⁸. Fakat yukarda bahsedilen kitabelerde zikri geçen “konçuy”lardan murat, sadece çinli hatunlar olmayıp, Türk aslından da gelen kendi sevgili “hatun”ları, yani “konçuy”larıdır.

Türk beyleriyle evlenen çinli konçuyar, Çin’de kendi konak veya saraylarında büyümüşlerdi. Onun için Türk ülkesine gelince, daha çok göçebelikle dolu olan Türk hayatını yadırgıyorlardı. Kısmen de olsa bunu önlemek için Türk beyleri, özellikle Hanlar, Çinli hatunlar için ayrı bir ikametgâh yaptırmaktan da geri kalmamışlardır. Zaten Türk geleneklerine göre “gelin” kalabalık bir maiyetiyle de gelebileceğinden, konçuyarın buradaki hayatları daha iyi geçiyordu. Bilhassa Uygur çağında Çinli konçuyar için ayrı saraylar görülmektedir⁹. Bunlar elbette ki diğer Türk Beylerinin kendi hatunlarına yaptırdıklarından çok daha mükemmel yapı ve tesislerdi.

* * *

Yukarda “konçuy”ların oturdukları “kuy”dan kısaca bahsetmiştik. Menşei farsça kabul edilen¹⁰ günümüz “köy”ünü hatırlatan “kuy”, çince “kuei”den de gelmiş olabilir¹¹. Göktürk çağı kitabelerinde, sadece kadınların oturduğu kısım, yani harem anlamından başka, normal köy manasını da ihtiva edercesine kullanılmaktadır. Bu kelimeye daha çok Yenisey boylarındaki kitabelerde tesadüf edilmektedir¹². Umumiyetle hemen hepsi mezar kitabesi olan bu

⁸ H. Ecsedy, “*Old Turcic Titles of Chines Origin*”, Acta Orientalia, XVIII/1-2 (1965) s. 83-91.

⁹ Bahaeddin Ögel, *Sino - Turcica*, Taipei 1964, s. 22, 24.

¹⁰ *İslâm Ansiklopedisi*, VI. s. 924.

¹¹ *Drevnetyürkskiy Slovar*, Leningrad 1969, s. 453: “Kuei” kelimesinden getiriyor; “harem, kadınların yaşadığı kısım” anlamında.

¹² S. E. Malov, *Yeniseyskaya Pis'mennost Tyürkov*, Moskova - Leningrad 1952, bk. ukazetel / dizin; H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, III. İstanbul 1940; A. Şçerbak, “*Inscription Runique d'Oust - Elégeste*”, UAJa, v. 35/F (1963) s. 145-149.

yazıtlarda “kuydaki konçuya, öz(yazı)daki oğula doyulmadan” ayrıldığından söz edilir. Burada sözü geçen “kuy” kelimesine, Malov ve arkadaşları rusça “terem”, yani “ev, bina, yapı” anlamı veriyorlar. Fakat unutmamak gerekir ki bu yapılarda sadece kadınlar kalmaktadır. H. Namık Orkun da, bu kelimeyi kadınların yaşadıkları ayrı bir yer olarak anlamakla beraber, tam ve açık bir karşılık verememiştir¹³. Pek çok arkaik türkçe kelime ve tabirleri hâlâ saklıyan Tuva lehçesinde bu kelimenin “ordu” ile karşılanması da dikkati çekiyor¹⁴. “Ordu” bizzat hükümdar, han karargâhı anlamında olmakla beraber, herhalde buradaki mânâsı hükümdarın kadınlarına mahsus karargâhdır.

Prof. M. Mori, “kuy” ve “öz” kelimelerine ait araştırmasında, daha çok Kaşgarlı’ya dayanarak Göktürk kitabelerinde geçen “kuy” ve “öz” kelimelerini bir ve eş anlamlı kabul ediyor¹⁵. Yani her ikisinin de mânâsı “vâdinin dibi, tabanı” demek oluyor. Ancak Kaşgarlı’nın ifadesinden “kuy” ile “öz(yazı)” arasında anlam farkı olabileceği de dikkati çekiyor¹⁶. Herhalde “kuy”, vâdilerin içlerine, nehir kıyılarındaki düzlüklere, “öz” veya “yazı” ise hem yamaçlarda, hem de yukarılarda, tepelerin üzerindeki düzlüklere denilmiş olsa gerek. Kadınların vâdinin dibindeki, erkeklerin ise yayla sahalarına yakın düzlüklerde bulunmuş olmaları daha akla yakındır. Bir başka deyişle “konçuy”lar kışlaklarda oğullar ise yaylak sahalarında oturmuş olabilirler.

Prof. M. Mori, Türk hatunlarının “kuy”daki varlığının tabii olması gerektiğini de ilâve eder. Çünkü Çin kaynaklarına göre, Kırgız beyleri, çok defa nehir boylarında yaşıyorlardı. Zaten bu yörede nehir adları, aynı zamanda boy adı olan kavimler de hayli çoktur. Muhakkak ki Yenisey’in ve kollarının ulaşılması güç vadileri, kadın ve çocukların muhafazaları için en iyi yerlerdi. Türk Beyleri, kendileri savaşa gittikleri zamanlar, kadın ve çocuklarını gönül rahatlığı ile burada bırakabiliyorlardı. Kadınlarını vâdinin dibinde

¹³ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II. 30-40; “Uyug - Turan Yazıtı”, *Türk-lük Dergisi*, s. 3 (1 Haziran 1939), s. 224-226.

¹⁴ İ. A. Batmanov - A. Ç. Kunaanın, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Tuvi*, Kızıl 1963, v. 1 s. 14, 34.

¹⁵ Masao Mori, “On the Meaning of the Words “qu(o?)y” and “öz” in the Yenisey Inscriptions”, *The Toyo Gakuho*, vol. 45, No: 1 (June 1962) s. 01.

¹⁶ Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lugat it - Türk*, Ankara 1938-1942, I. 46, 89.

yaptıkları yapı ve tesislerde, oğullarını ise hayata daha faal şekilde katılmaları için “öz”(yazı) da bırakmış olmalıydılar¹⁷.

Türk beyleri, işte böylece geride bıraktıkları kadınlar, konçuy-ları yani en kıymetli varlıkları için bazı tesisler yapmışlardı. Yukarda da dediğimiz gibi, bu nevi yapılar bizzat çinli prensesler için ayrı ve mükellef bir saray şeklinde oluyordu. Abakan nehri boylarında Evtjukhova'nın incelediği¹⁸ sarayın da, bir hatun için yapılmış olması akla geliyor. Fakat bu yapı, umumiyetle M.Ö. birinci yüzyıl başlarında Hunlulara iltica eden çinli general Li-ling için yapılmış kabul edilir¹⁹. Türk Hatunlar için böylesine mükellef yapılar düşünülmemekle beraber, herşeyden önce savunmayı en iyi sağlayacak bir çevre duvarı söz konusu olmalıdır. Bunun içinde de gerek sabit evlerde, gerekse yurtlarda oturulabilirdi.

Türk erkeklerinin seferlerinde, Türk beylerinin hatunları da özellikle kuzeydeki nehir boylarının varılması güç vadilerinde yaşıyorlardı. Böylece kıyılarında yaşadıkları nehirlere, çoğu zaman kendi adlarını vermişlerdir. Nehir isimlerinde günümüze kadar yaşayan “hatun” adı, şüphesiz kadınların bu şekilde yaşadıkları çağların hatırasıdır. “Kadın-su” yahut “Hatun-ırmağı” gibi isimler, özellikle Güney Sibiryaya sahasında hayli vardır²⁰.

Daha sekizinci yüzyıla ait kayıtlarda bile varlığı sezilen “hatun” kelimesi üzerinde de biraz durmak gerekmektedir. Çoğunlukla Soğd menşeli kabul edilen²¹, fakat daha Tabgaç (T'oba) devrinden iti-

¹⁷ 1016'larda Batı seferine çıkan Selçuklu Çağrı Bey de, kardeşini diğerleriyle birlikte girilmesi güç çöllere göndermişti: Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 188; İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti”, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 259-274.

¹⁸ *Po Sledam Drevnikh Kul'tur*'de Moskova 1954, s. 202-205; A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968, s. 504.

¹⁹ W. Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, Ankara 1942, s. 67, 69; Dr. E. Esin, “Orduğ, Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara), VI/10-11 (1958), s. 135-215.

²⁰ Günümüz atlaslarında bile böyle nehir isimleri haylidir; Meselâ *Atlas SSSR*, Moskova 1955, bk. ukazatel / dizin: Obi Nehrini teşkil eden iki koldan soldaki olup, kaynağını da Katun dağlarından alıyor. Diğer bazı isimler için bk. Grum Grjımaylo, *Çapadnaya Mangoliya*, Moskova 1926, dizin; birçok isimleri S. E. Malov da zikretmiştir: *Yeniseykaya Pis'mennosti*, Moskova 1952, s. 19-20, not: 4.

²¹ W. Barthold, *Ortaasya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927, s. 31; Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 33; Nersahî (R. Frye), *The History of Bukhara*, Cambridge 1954, s. 110-111.

baren Türkçeye girmiş görünen²² “hatun”un türkçe menşeden gelmiş olması da muhtemeldir²³. Bu kelime, Kaşgarlı’ya göre “Afra-siyab neslinden gelen soylu Türk kadınlarına” itlak ediliyordu²⁴.

* * *

“Hatun”la ilgili malumatı bir kenara koyup, şimdi bir başka özelliğe bazı toponimik delillere göz atmak gerekmektedir. Sadece Anadolu’da değil, Türklerin oturdukları bütün sahalarda görülen “Kız-kalesi”²⁵, “Kız-kulesi”²⁶ ve “Kız / Kızlar-tepesi”²⁷ gibi isimler dikkati çekmektedir. Asıl enteresan olanı bu isimlerin verildiği yerlerin müşterek özellikler taşımalarıdır. Bu özellikler de, yukardan beri sözünü ettiğimiz “korunmaya elverişlilik” ile birleşmektedir.

Türk beylerinin, seferlere giderken kadın ve çocuklarını mahfuz yerlere bıraktıkları kesinlikle söylenebilir. Korunması elverişli olan bu yerler içinde, yukarda sözünü ettiğimiz vâdi içleri kadar, dağ tepeleri de söz konusudur. Sarp tepeler, sivri kayalar üzerleri de, hele bir savunma duvarı ile desteklenince en mahfuz yerler oluyorlardı. İşte Türk beyleri bu neviden de tahkimat yapmış olmalıdırlar. Bu konuda asıl büyük dikkat “kız”lar üzerinde gösteriliyordu. Günümüzde olduğu gibi, eskiden de Türk insanının şerefini, aynı zamanda kızı temsil etmiş olsa gerek. İşte Türkler, sarp tepeler, sivri kayalıklar üzerindeki kalelere, veya bizzat tepelere, bu çağların hatıraları içlerinde yaşadığı için “Kız-kalesi” veya “Kızlar-tepesi” diye ad koymuş olmalıdırlar. Böyle isimler Anadolu’da pek çok olup, Türkler Macaristan’a kadar da taşımışlardır.

²² G. Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neüpersischen*, Wiesbaden 1967, III, 132-141.

²³ P. Pelliot et L. Hambis, *Histoire des Campagnes de Gengis Khan*, Leiden, 1951, s. 183; Z. V. Togan, Giriş, s. 33.

²⁴ Kaşgarlı, *Divan.*, I., 410.

²⁵ Anamur yakınlarında, Ani, Anazarba harabelerinde, ve Afyon kalesinde.

²⁶ İstanbul boğazındaki en meşhurdur. “Kız Kalesi”ne dair VIII. Türk Tarih Kongresi’ne de bir bildiri sunduk; orada daha çok bilgi vardır,

²⁷ Erzurum doğusunda, Burdur - Denizli yöresinde pek çok dağ zirvesi böyle adlanmıştır. Ayrıca meselâ Soğd ülkesinde Kız-tepe, (S. K. Kabanov, “*K. İzüçeniya Agrarnago Stroya Soğda v V-VI vv*”, Sovetskaya Arkheologiya, 1966/3, s. 52-66), Sırderya bölgesinde Kelin-tübe, Kelin-arık gibi isimler de çoktur (V. M. Jirmunskiy “*Sırderya Boyunda Oğuzlara Dair İzler*”, Belleten XXV/99 (1961), s. 471-483). Yine Jirmunsky’ye göre bu cins yer adları Türklerle meskün sahalarda çok yaygındır.

“Kız-kalesi” adlandırma geleneğinin Çin kaynaklarına akseden bir diğer efsanevi kaynağı da vardır. Rivayete göre Hun hükümdarının çok güzel iki kızı vardı. Bunlar öylesine güzeldiler ki, Hun hükümdarı insanlarla evlendirmeye kıyamayıp, Gök’e takdim etmek istedi. Kuzeyde, uzak bir yerde yüksek bir kule yaptırarak kızlarını içine yerleştirdi. Seneler geçti, fakat ne gelen vardı ne giden. Bu sırada yaşlı bir kurt, kulenin dibine in kazarak yerleşmiş, gece gündüz ulumaya başlamıştır. Küçük kardeş “herhalde bize gelecek ilah bu olsa gerek” diye kurdun yanına indi. Neticede çocukları Uygurların atalarını teşkil etmişlerdi²⁸.

Gerek yukarda sözünü ettiğimiz husus, gerekse bu efsane, bir kısım yerleşmelerin kadınlara bağlı olduğunu açık-seçik göstermektedir. Anadolu’ya gelen Türkler arasında bile, bu türden gelenekler hayli kuvvetli olarak yaşamıştır. 1453’de ancak kesinlikle fethedilen İstanbul’daki Kız-kulesi ile Anamur yakınlarındaki Kız-kalesi aynı karakteristikler göstermektedir. Sadece büyüklükleri farklıdır ki, onun için İstanbul’daki “kule” diye adlandırılmıştır. Ani, Anazarba hatta Afyon kalelerinde, asıl kaleden ayrı, dik ve sarp bir kule veya tahkimat manzumesi de “Kız-kulesi” veya “Kız-kalesi” diye anılmaktadır. Pek muhtemeldir ki, Birûnî’de ismi geçen “Khız-tengizi” de, aynı esasa göre adını almıştır²⁹.

* * *

Bütün bu özelliklerden sonra kesinlikle düşünebiliriz ki, bir kısım Türk kadınları için yerleşik hayata geçmek, Türk tarihinin çok daha eski zamanlarından beri söz konusu olmuştur. Bunlar kimi zaman dağ başında bir kule, kimi zaman vadi içlerinde “kuy”da bir yapı kimi zaman ise, mükellef bir saraydır. Böylesine başlayan yerleşme, zamanla büyümüş, iskân yeri gittikçe gelişmiş hatta “şehir” denebilecek bir özellik bile kazanmıştır.

Türk şehirlerinin tarihinde, bu noktadan başlayıp gelişen ve şehirleşen şüphesiz pek çok yerleşme mevcut olmuş olmalıdır. Ancak bunlar içinde tarihî kaynaklarda bizzat “Hatun-şehri” olarak anılanlar dışındakileri bilemiyoruz. Şüphesiz birçoğu isimlerini zamanla kaybetmiş, başka isimler almışlardır. Hatta A. von Gabain’e göre,

²⁸ W. Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, Ankara 1942, s. 73.

²⁹ Z. V. Togan, *Giriş*, s. 438, Hş. 105.

Kara-balgasun bile, başlangıçta böyle bir “Hatun-şehri” daha doğrusu “Hatun-köyü” idi³⁰. Ancak Yenisey kitabelerinde hatun ve oğulların ayrı yerlerde kaldıklarının zikredilmesini de unutmamak gerekmektedir.

Göktürk kitabelerinden öğreniyoruz ki, belki Kültegin’in ölümü ile neticelenen savaşlar, “ordu” da, özellikle Göktürklerin soylu kadınlarının bulunduğu kısımda cereyan etmiştir. Düşmanlar buraya saldırmakla Göktürlere en tesirli darbeyi vuracaklarını, onların şerefini ayak altına alacaklarını düşünmüş olmalıdırlar. Burada sözü geçen “ordu”yu, hakanın kadın ve çocuklarının bulunduğu yer olarak anlamak daha doğru olsa gerek. Zaten Tuva lehçesinde “kuy”a “ordu” karşılığı verilmesi de dikkati çekmişti. Ancak bu kısmın sadece kadınlara mı tahsis edildiği açıklıkla belli değil. Fakat başka yerlerden, “Han” ve “Hatun” için ayrı “ordu”lar olabileceğini görüyoruz.

* * *

İslâm coğrafyacıları, Taşkent yöresinde, Binket civarındaki bir Hatun kath’dan bahsederler³¹. Muhakkak olarak denebilir ki, bu şehir Türklere aittir ve zaten adı “Hatun-şehri” anlamındadır. Başka ülkelerde buna benzer adlar taşıyan şehirler göremiyoruz. Diğer taraftan bu şehrin yakınlarında, birkaç fersah mesafede³² vaktiyle bir askerî ordugâh olan, ancak zamanla küçük bir kasaba haline geldiği anlaşılan Yabgu kath vardır³³.

“Hatun” ve “Yabgu” şehirlerinin böyle birbirine yakın bulunması üzerinde durulmaya değer bir hususiyettir. Buna benzer özellikleri Hunlar çağına kadar çıkaran izler vardır. Liao çağına ait olmakla beraber, Hun devrine ait unsurlar da saklıyan bir kayıttan “Wo-lu-to” yani “Ordu” şehrinin yakınlarında, ayrıca bir “K’o-tun”

³⁰ A. von Gabain, *Steppe und Stadt*’dan naklen, W. Samolin, *East Turkestan*, Hague 1964, s. 75.

³¹ W. Barthold, *Turkestan, Down to the Mongol Invasion*, London 1968, s. 173; *Hudud ül-Alem* (W. Minorsky neşr ve tercümesi), London 1937, s. 118.

³² Yabghu kath da, Khatun kath da Bin kath’den iki fersah mesafede gösterilir; fakat aynı yerde değildirler, bk. Barthold, *Turkestan*, s. 173.

³³ Barthold, *Turkestan*, s. 173; *Hudud ül-Alem*, 117; Qudama’ye göre bir askerî karakoldur.

şehrinin de bulunduğunu öğreniyoruz³⁴. Bu “Ordu”, eskiden Hsiung-nu / Hun Şan-yüsünün karargâhı imiş. Kidan / Kitay’lardan Yeh-lü Ta-shih 1124 yılında batıya giderken bu “Hatun-şehri”nden geçmişti³⁵. Burada yine dikkati çeken Ordu ve Hatun şehirlerinin âdeta yanyana bulunmasıdır. Buradaki “Ordu” Batı Türkistan sahasındaki “Yabgu-kath”in yerini tutmaktadır.

Çin kaynaklarına göre Uygurlardan Bilge Kağanın otağı, Karakurum’un 70 lî kuzeybatısında idi. Chin-lien Hatun’un otağı da, yine aynı istikamette ve aynı yerden 100 lî uzakta bulunuyordu. Buradan anlaşılıyor ki Uygur Hakan ve Hatunlarının otağları aynı yerde olmayıp aralarında 15 km kadar bir mesafe vardı³⁶. Bu yerlerin muhtemelen Hun çağından beri gelen yerleşmelerle de ilgisi vardı.

Bu konuda dikkati çeken sonuncu misal Hazar ülkesindeki Hatunbalıktır. Hazar hükümdarı Yusuf’un dediğine göre “Hatun”, cariyeleri ve kendi adamları ile şehrin bir kesiminde ikamet ediyordu³⁷. Hakanın kendisi ayrı bir yerde, üçüncü şehirde kalıyordu. İslam coğrafyacıları Hazar şehirlerinden birinin adını “Hatunbalıg” okunabilecek şekilde kaydetmişlerdir. Şüphesiz burası, Hakan Yusuf’un mektubunda bahsettiği ve hatunun oturduğu şehir kısmı olmalıdır. Burada da Hakan ve Hatunun oturdukları yerlerin ayrı ayrı olması dikkati çekiyor.

Türk şehircilik tarihinde, en önemli yeri muhakkak ki Hanların karargâhları üzerinde veya civarında kurulan şehirler işgal etmektedir. Fakat Han karargâhları yakınında, ayrıca Hatunların da karargâhı bulunuyordu. Bu karargâhların etrafında da zamanla şehir denebilecek yerleşme yerleri meydana geliyordu. Bu oluşum, yukarıda ilk olarak zikrettiğimiz “kuy” yerleşmelerinden daha belirli bir özelliştir. Adeta bizzat “Hatun” yani kraliçenin sebep olduğu şehirler demektir.

³⁴ J. Markwart, *Über das Volkstum der Komanen*, Leipzig 1914, s. 195; Çince metnin tercümesini arkadaşım İsenbike Togan’a borçluyum; ayrıca bk. K. A. Wittfogel - Fêng Chia - Shêng, *History of Chinese Society, Liao* (907-1125), Philadelphia 1949, s. 587; ilerde: Wittfogel.

³⁵ E. Bretschneider, *Mediaeval Researches I.*, London 1967, s. 212; Wittfogel, *aynı eser*, s. 631; B. Ögel, “Tatar” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, XII, 53-54.

³⁶ B. Ögel, *Sino-Turcica*, Teipei 1964, s. 22-24.

³⁷ A. Y. Yakubovsky, “IX ve X. Asırlarda İtil ve Bulgar’ın Tarihi Topografisi Meselesine Dair”, *Belleken XVI/62* (1952), s. 273-297.

Yenisey kitabelerinde konçuyun oturduğu “kuy”un, oğulun bulunduğu “öz(yazı)”dan ayrı olarak zikredilmesinin sebebi de bu şekilde daha iyi anlaşılıyor. Bu yörelerde konçuyun ikametgâhı “Hatun”, oğulun bulunduğu yer ise bizzat han karargâhının yerini tutmaktadır. Konçuy ve oğulların ikametgâhlarının farklı olması, İslâm kaynaklarının belirttiği “hatun” ve “yabgu” şehirlerinde de görülmektedir.

* * *

Göktürkler çağında kesinlikle “Hatun” adını alan bir şehre dönüşen yerleşme yeri tesbit edemiyoruz. Fakat gerek batıdaki halefleri Hazarlarda, gerekse asıl ülkede yerlerine geçen Uygurlarda bu durum daha açık olarak görülmektedir. Yukarda da bahsettiğimiz gibi, İslâm coğrafyacıları, Hazar başkenti Etil şehrinin, Hatun’un oturduğu kısmının adını “Hatunbalıg” okunabilecek şekilde kaydetmişlerdir³⁸. Bu kayıt Türk şehircilik tarihindeki bir büyük vakıayı, Hatun Şehirleri gerçeğini gösteren ilk ve en açık işarettir.

Uygurların ülkesindeki “Hatun” şehirlerini, T’ang devri yıllıklarından çok, Liao çağı (907-1211) tarihlerinden öğreniyoruz. Ayrıca Uygur hükümdarlarının çinli konçuyuları için belirli saraylar yaptıkları da biliniyor³⁹. Bu saraylara kalabalık maiyetleri ile yerleşen konçuyular, bu gibi yerlerin kendilerinden sonra daimî bir yerleşme yeri olmasına vesile olmuşlardır.

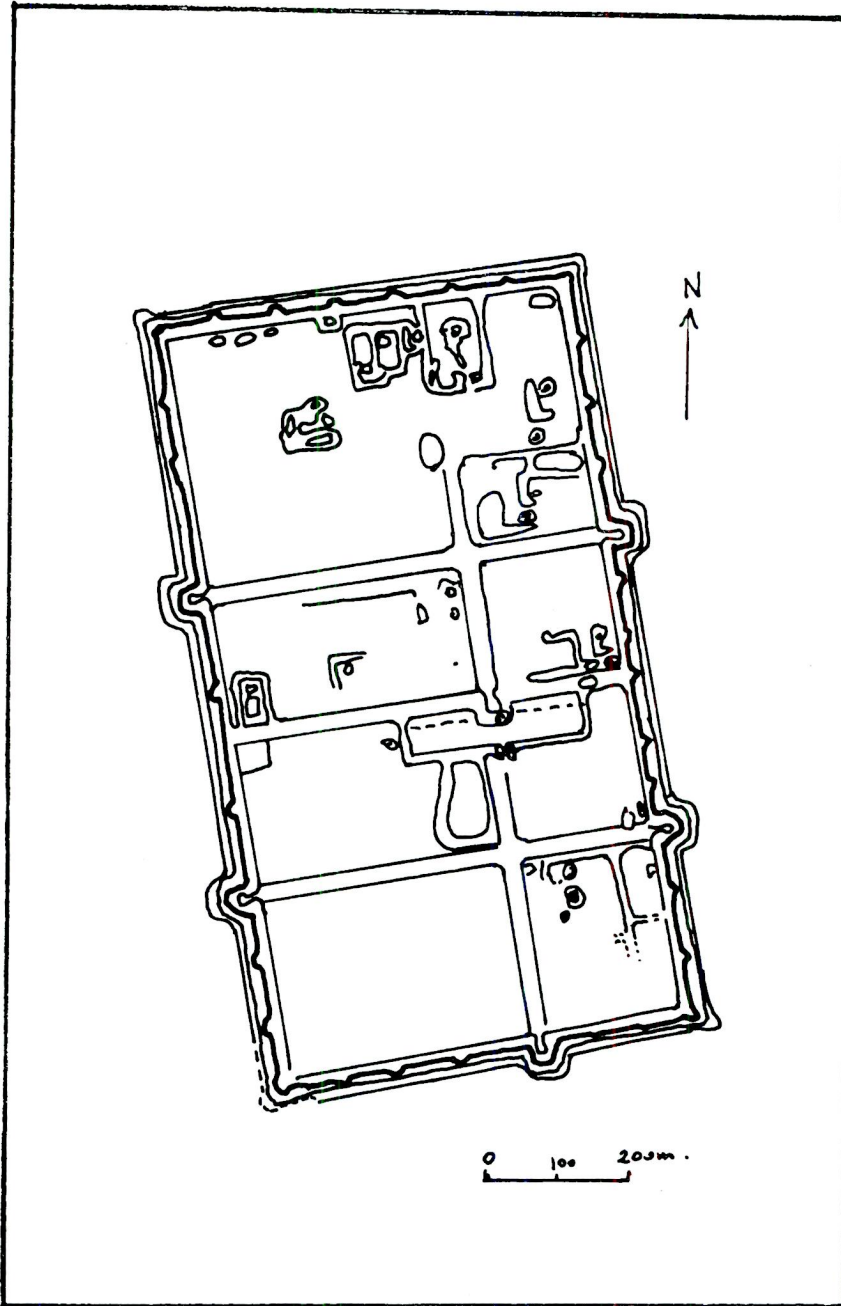
Uygur çağındaki Hatun şehirleri hakkında M. Matsui’nin bir tetkiki de vardır⁴⁰. P. Pelliot’nun bu tetkikten naklettiğine göre bu şehirlerden birisi Etsin-göl civarındadır. Buradaki Hatun Şehri, Birûnî ve Kaşgarlı’nın da varlığından söz ettikleri “Hatun-sını” olmalıdır. İkinci şehir, K’o-tun Ch’eng, 749 yıllarında inşa edilmiş olup, Sarı ırmağın kuzey bükümünü civarında idi⁴¹. Üçüncü bir

³⁸ A. Y. Yakubovsky bu ismi Han-balıg okumak temayülündedir (aynı eser); Daha önce Markwart Kapu-balıg şeklini tercih etmişti. S. P. Tolstov ise bunu Hatun-balıg olarak kabul ediyor “*Goroda Guzov*”, Sovetskaya Etnografiya. 1947/3 s. 48-102). Hazarlarda Hatun’un rolü için bk. D. M. Dunlop, *The History of Jewish Khazar*, Princeton 1954, s. 188; Keza bk. “*Hazarlar*”, İslam Ansiklopedisi, V. 397-408 (Z. V. Togan).

³⁹ B. Ögel, *Sino - Turcica*, Taipei 1964 s. 22-24.

⁴⁰ P. Pelliot bahsediyor: “*A Propos des Comans*”, Journal Asiatique, 11 série, v. XV (1920), s. 125-185. Wittfogel de bu tetkikten faydalanmıştır.

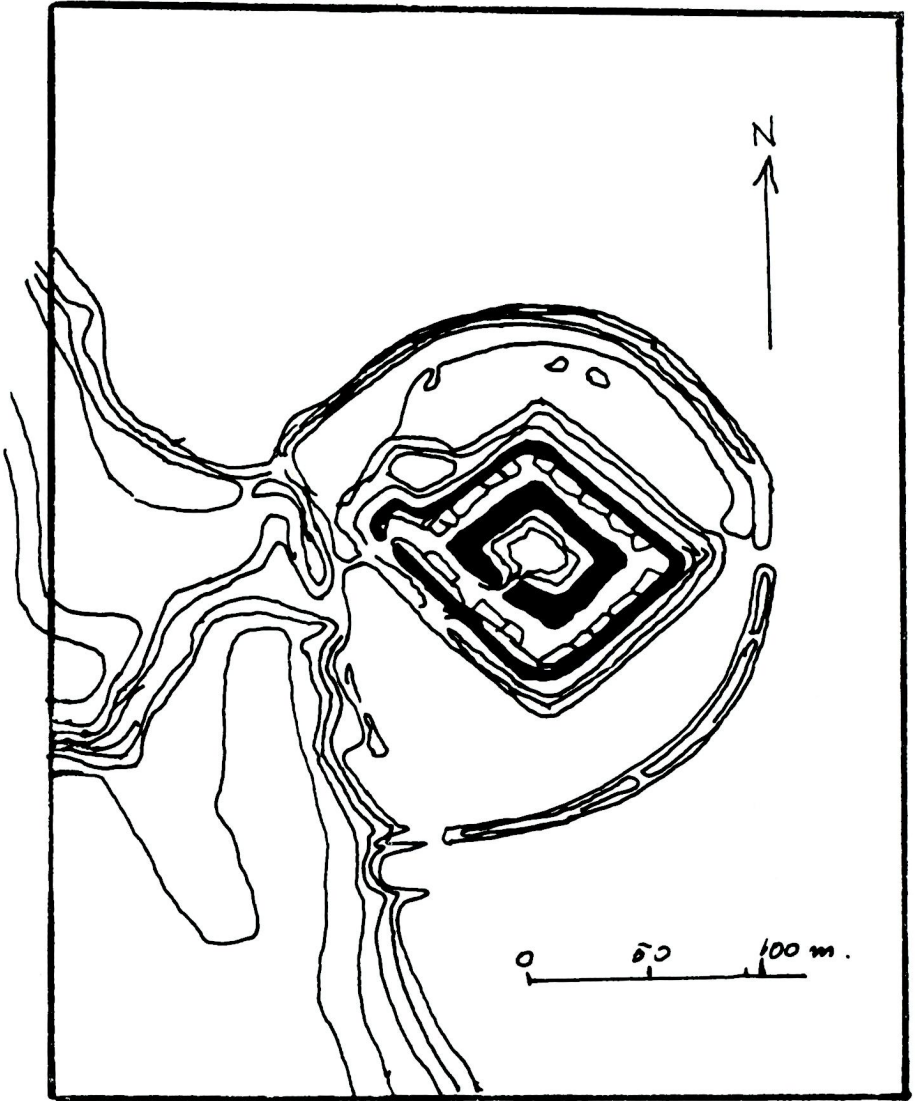
⁴¹ P. Pelliot, aynı eser; W. Minorsky, *Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India*, London 1942, s. 73.

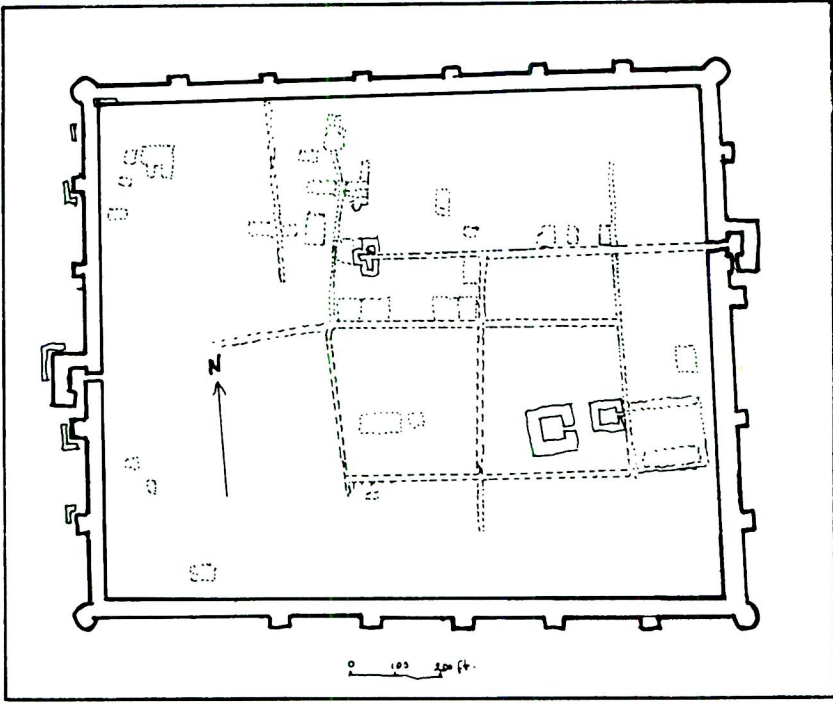
Çin - tolgoy Balgas

T. Baykara

Hatun - Kale

Kara - Hoto / Hatun - sini

Hatun şehri, Kerulen nehri kaynaklarına yakın bölgede idi⁴². Bu şehir daha aşağıda bahsedeceğimiz Çin Tolgoy-balgas ile bir olmalıdır. Hatun(K'o-tun) şehirlerinin dördüncüsü Orhun yöresinde olup, Yeh-lü Ta-shih'nin de geçtiği K'o-tun Ch'eng idi. Bu şehir muhtemelen Kökşin Orhun'la Orhun nehrinin birleştiği yörede bulunuyordu⁴³.

İslâm coğrafyacılarının bahsettikleri Hatun şehri'nden önce de söz edilmişti. Bu şehirden Çin kaynakları vasıtasıyla da haberdarız. Hatun şehri, Binket'den iki fersah mesafede ve Çirçik nehrinin kuzeyinde idi. T'angshu'ya göre Batı Göktürk Yabgusu Tu-lu, ülkesindeki iç mücadeleler sırasında bir ara bu şehre sığınmıştı⁴⁴. Çin kaynaklarında geçen "K'o-ho-toen Tcheng" ile, İslâm kaynaklarının "Khatun Kath"i şüphesiz aynı şehirdir.

* * *

I. HATIN - KALE

Ebülgazi Bahadır Han'ın bazı Türkmen hatunlarının hükümdarlık ettiklerinden bahsettiği⁴⁵ Sırderya boylarındaki Oğuz ülkesinde de bir "Hatun-kale" vardır. Bu hatun şehri, Cend'in 30 km kadar kuzeyinde ve Sırderya'nın eski bir yatağı üzerinde idi. Hatın-kale aynı yöredeki diğer Oğuz şehirleri plânında olup onlardan kuvvetli surları ile ayrılıyor. Bu kale, dairevi bir dış sur içinde, dörtgen iki içkaleden ibarettir. Dış surun yaklaşık olarak çapı 200 m. kadar olup, içkalenin bir kenarı 80 m. dir. İçkaleyi çevreleyen kerpiç surların kalınlığı tabanda 7 m. olup, yüksekliği bugün bile 4 m.ye ulaşmaktadır. Herhalde en dışta bir de hendek bulunuyordu. İçkale'nin kuzeybatı köşesindeki ek tahkimat, Sırderya nehri üzerindeki girişi kontrol ediyordu. Bazı yapı izleri de ihtiva eden bu şehirde kazılar yapan S. P. Tolstov'a göre Hatın-kale, milâd yıllarından

⁴² P. Pelliot, *aynı eser*; W. Minorsky, *aynı eser*; Wittfogel, s. 557, 558, 585; Bu şehir kuzey-batı Liao sınırının savunmasını sağlıyan bir müstahkem yerd.

⁴³ P. Pelliot, *aynı eser*; Wittfogel, s. 67: Hotung-city.

⁴⁴ E. Chavannes, *Documents sur le Tou-Kiue Occidentaux et notes additionelles*, St. Petersburg 1903, s. 58.

⁴⁵ *Şecere-i Terâkime* (neşr: A. N. Kononov), Moskova 1958 s. F. Sümer, "Oğuzlara ait destani mahiyette eserler", AÜDTCDF, XVII/3-4 (Tem-Eyl-Aralık 1959), s. 359-455, bilhassa: 394-395;

beri meskûn olmalıdır. Fakat ele geçen buluntuların çoğu, daha geç tarihlere aittir⁴⁶. Sırderya boylarındaki bu "Hatın-kale", kuvvetli yapısı ile Hatun-şehirlerinin koruyuculuk karakterini ortaya koyuyor.

2. HATUN - SINI

Kuvvetli surları ve önemli tahkimatı ile dikkati çeken bir diğer şehir Etsin-göl yöresindeki Kara-Hoto'dur. Çin elçisi Wang Yen-te, 981 yılında Kao-ch'ang Uygurlarına giderken Ho-lo-ch'uan şehir harabelerini görmüştü. Elçinin belirttiğine göre burada T'ang devrinde bir Uygur prensesi oturuyordu. Yine burada sıcak su kaynakları da vardı ki, bu kaynaklar daha geç tarihlerde bile (Ming devrinde, XVII. yy'dan sonra) Hatun-bulag adını taşıyordu⁴⁷. Etsin-göl civarındaki bu şehir, varlığını El-Birunî⁴⁸ ve Kaşgarlı'nın da⁴⁹ bildirdiği "Hatun-sını" ile aynı olmalıdır. Tangutlar bu şehri XI. yüzyılın ilk yarısında Kıpçak Türklerinin elinden almışlardı⁵⁰.

P. K. Kozlov⁵¹, S. A. Stein⁵² ve Sven Hedin⁵³ heyetleri tarafından tetkik edilen, Etsin-göl'ün bir kolu üzerindeki Kara-hoto harabelerinin Hatun-sını ile aynı olduğu sanılmaktadır⁵⁴. Gayri muntazam dörtgen şekil arzeden surlarından kuzeydeki duvarı 445, güney 425, doğu 405 ve batıdaki de 357 m. uzunluğunda idi. Kara-hoto'nun görülen harabelerinin Türk devriyle ilişiği şüphelidir. Ancak muhakkak ki Uygur Hatununun hatırasına bağlanan ilk yerleşmeden pek çok hatıralar saklamaktadır. Surları pek kuvvet-

⁴⁶ S. P. Tolstov, "Rezultati Istoriko - Arkheologičeskiy İssledovany 1961 g. na drevnikh ruslakh Sır - Dar'ı", SA, 1962/4, s. 124-148.

⁴⁷ Dr. Özkan İzgi, The Itinerary of Wang Yen-te to Kao-ch'ang (981-984), Harvard Univ. 1972.

⁴⁸ El - Birunî, *Al - Qanun'l - Mas'üdü*, Hydarabad 1954, s. 563.

⁴⁹ Kaşgarlı, *Divan*, III, 138.

⁵⁰ P. Pelliot, *Notes on Marco - Polo*, Paris 1959, I, 637-638; Z. V. Togan, Giriş, s. 454, hş. 265.

⁵¹ P. K. Kozlov, *Mongoliya i Amdo i Mertvy Gorod Khara - Khoto*, Moskva 1948, s. 77.

⁵² S. A. Stein, *Innermost Asia*, London 1928, I, 438.

⁵³ F. Bergman - G. Bexell - B. Bohlin - G. Montell, *History of the Expedition in Asia*, part IV, Stockholm 1945, I, 148.

⁵⁴ W. Minorsky, *Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India*, London 1942, s. 73; Z. V. Togan, Giriş, s. 454, haşiye: 265.

lidir ve tabanda eni 6, yukarda 3m. olup, yükseklikleri de yer yer 9 m.ye erişmektedir. Surlar muntazam aralıklarla kulelerle desteklenmiş, giriş kapıları L şeklindeki ek tahkimatla kuvvetlendirilmiştir.

Hatun-sımı bu kuvvetli surları ile, Hatun şehirlerinin başlıca karakteristik özelliğini gösteriyor. Birûnî ve Kaşgarlı'daki adın gereği olan "sın", bugün surlar dışında, kuzey-batıda bir türbe olarak görülmektedir. Bu türbede tetkikler yapan G. A. Pugaçenkova'ya göre yapı, XIV. yüzyıla ait hususiyetler göstermektedir⁵⁵. Fakat türbenin üzerinde kurulduğu mezarın aslı, daha eski tarihlerden beri mevcut olmalıdır. Belki de, şehrin kurucusu Uygur hatununun mezarıdır.

3. HATUN - ŞEHİRİ/H'O - TUN - HOT

Hatun şehirleri arasında, burada sözünü edeceğimiz sonuncu misal, bugünkü adı Çin Tolgoy-balgas olan eski H'o-tun-Hot, yani Hatun şehridir. Bugünkü Moğolistan'da, Bulgan Aymak'da, Orhun ve Tula nehirleri arasında, Hadasan kasabasının 20 km kadar batısındadır. Uygur çağına ait bu "Hatun şehri", X. yüzyılın sonlarında Liao / Kidanlar tarafından tamir edilmişti⁵⁶. Bu yer ilk adından da anlaşılıyor ki, Uygur çağı şehirlerinden biridir. Liao tarihi, bu şehrin etrafına 1003 tarihinde bir sur çekildiğini belirtir. 1004 tarihinde de adlandırılmış, ancak hemen o veya ertesi yıl K'o-tun adı Chen Chou olarak değiştirilmiştir⁵⁷. Son ismin anlamından da anlaşılıyor ki (garnizon şehri mânasında), burası hayli müstahkem bir şehirdir.

Günümüzdeki kalıntılara göre Chen Chou, 500 × 1000 m. boyutlarında muntazam dikdörtgen bir plâna sahiptir. Hafif kuzey-batıya yönelmiş kuzey-güney doğrultusunda olup, kuvvetli surları,

⁵⁵ G. A. Pugaçenkova, "Pamyatnik Musül'manskogo Žodçestva v Khara - Khoto", Sovetskaya Arkheologiya, 1965/3, s. 258-262.

⁵⁶ S. V. Kiselev, "Drevniye Goroda Mongolii", Sovetskaya Arkheologiya, 1957/2, s. 91-101.; Kh. Perlee, "Kidanskiye Goroda i Poseleniya na Territorii Mongolskoy N. R.", Mongolskoy Arkheologičeskiy Sbornik, Moskva 1962, s. 55-62.

⁵⁷ Liao-shih'de 1003 tarihinde K'o-tun şehrine sur yapıldığını, 1004 tarihinde ise, isminin Chên Chou olarak değiştiğini kaydeder: Wittfogel, 585; bu şehrin inşası bir Liao kraliçesi, yani "Hatun"una izafe edilir: *aynı eser*, s. 137, 200. Bu "hatun" 1006'larda hapsedilmiştir ki, isim değiştirmesi de belki bu olaylarla ilgilidir. Anlaşıyor ki, şehrin yerinde, daha eski bir yerleşme, yani Uygur çağı Hatun-şehri bulunmaktadır.

muntazam aralıklı kulelerle takviye edilmiştir. Liao shih'nin içinde 20.000 atının bulunduğu Hatun-şehri de bu olmalıdır. Zira bu şehir, Liao ülkesinin kuzey-batı sınırlarını koruyan müstahkem şehirlerden birisi idi.

Çin Tolgoy-balgas, bugünkü hüviyetiyle bir Liao / Kidan şehri kabul edilmekle beraber, Türk çağının bir "Hatun-şehri" üzerinde kurulduğu da kesinlikle bellidir. Zaten bulunduğu yer olan Orhun-Tula nehirleri arası, Hunlardan beri, Türklerin esas dayanak sahalardan birisidir.

Bu şehirlerin kalıntılarının tetkikinden anlaşılıyor ki, Hatun şehirleri, öncelikle pek kuvvetli bir savunma sistemine sahiptirler. Hatun-sını etrafında cereyan eden savaşlar, Kaşgarlı'daki akislerine göre hayli çetin cereyan etmiştir. Tulu yabgu'nun sığındığı Hatun şehrinin de kuvvetli bir savunma düzenine sahip olduğu düşünülebilir. Hatun şehirlerinin herşeyden önce mükemmel savunma düzenine sahip olmaları, zaten onların kuruluş gayelerinden birisi ve başlıcası idi.

Türk şehircilik tarihinde, önemli ve özel bir yeri olan Hatun şehirlerinin daha pek çok örneğinin bulunduğu şüphe yoktur⁵⁸. Ana görevleri koruyuculuk olan bu şehirlerin hepsi de, herşeyden önce kuvvetle tahkim edilmişlerdir. Tabii ki sadece müdafaa değil, diğer ihtiyaçlar da düşünülmüştür. Bu yerlere san'atkâr ve diğer ustalar da geliyorlardı⁵⁹. Ayrıca kervanlar da böyle şehir ve kaleleri sık sık ziyaret ederlerdi. Bütün bu yönleriyle, ana görevleri koruyuculuk olan bu kale ve yerleşmeleri, doğrudan "Şehir" olarak da alabiliriz. Zaten kaynaklardaki isimler de bunun böyle kabul edildiğini göstermektedir (balık-kath-ch'eng ve kale).

Hatun şehirleri, Türk şehircilik tarihinin en dikkate değer özelliklerinden biridir. Ayrıca Türk içtimai hayatının kadına verdiği önemin de açık bir gerçeğidir.

⁵⁸ Kuzey Kafkasya'daki "Gatin-kale" için bk. SA, 1959/2, s. 291 (khronika); Anadolu'da bu tür isimler "Kadın-hanı" gibi birçok yer adlarında da yaşamaktadır.

⁵⁹ 54. notta adı geçen "Hatun"un ordusuna birçok sanatkârlar geldiği de Liao tarihinde kaydedilmiştir: *Wittfogel*, s. 200.

KAYNARCA MUAHEDESİNDEN SONRAKİ DURUM İCABI KARADENİZ BOĞAZININ TAHKİMİ

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

Giriş

Ondördüncü asır başlarında Osmanlı devleti kurulurken denizle münasebeti *Marmara* idi. Sınırı genişledikçe *Karadeniz* ve *Ege Denizi* de kısmen hudut oldu. Osmanlılarla beraber bu denizlere sahip olan başka devletler de vardı.

Osmanlı devleti Onbeşinci asrın Fatih Sultan Mehmed zamanında (1451-1481) *Karadeniz*'in güney sahiline sahip olan *Candar Oğulları* beyliğini ilhak ile *Trabzon Rum İmparatorluğu*'nu işgal ve güneyde *Kırım Hanlığı*nı da nüfuzu altına alup *Kefe*, *Amasra* ve diğer sahillerdeki Ceneviz müstemlekelerine son verdikten sonra daha evvel Sultan Murad Hüdavendigâr (1361-1389) zamanında elde edilmiş olan *Bulgaristan*'ın doğusundaki *Karadeniz* Osmanlı idaresi altına girmiş ve Onaltıncı asırdaki fütuhatla *Boğdan*'ın sahil kısmı alınmış ve *Batı Kafkasya*'da siyasi rabitalarla Osmanlı nüfuzu altına girmişti.

İşte bu suretle hemen bir Osmanlı gölü haline gelen *Karadeniz* Onsekizinci asır ortalarına kadar ikibuçuk asır bu durumu muhafaza ederek 1768 de başlayup altı sene süren Osmanlı - Rus muharebesi 1774 deki *Kaynarca* muahedesiyle *Kerç*, *Yenikale* ve *Azak Denizi*'nin Ruslara terkiyle *Karadeniz*'deki Osmanlı hâkimiyeti elden çıkarak *Karadeniz*'de Ruslar'ın da hissesi olduğunu kabule mecbur olmuştur.

* * *

1768 muharebesinde Ruslar'ın donanmalarıyla *Karadeniz*de Osmanlı donanmasına karşı faaliyetleri ve başarılar elde etmeleri neticesinde *Karadeniz*'in Anadolu ve Rumeli sahillерinden *İstanbul*'a zahire ve ihtiyaca elzem olan eşya gelmesi kesilerek darlık husule getirdiğinden Payitahtın iâşe durumu sebebiyle huzursuzluk ve dedikodu baş gösterdiğinden ve muharebede üst üste vukua gelen mağlûbiyet ve üzüntü üzerine bir de yiyecek galesi ortaya çıkınca hükümet durumu tehlikeye düşmüştü.

Hal böyle olunca Osmanlı devleti kendi denizinin elden çıktığını görerek ve bu arada bilhassa devletin can damarı ve baş şehri olan *İstanbul*'u muhafaza için ciddi tedbir almağa mecbur olmuştur. Yine bu durum neticesinde Karadeniz'deki şehir, kasaba ve iskelelerden *İstanbul* iaşesine elzem buğday, arpa, darı, pirinç, yağ, ve fasulye, nohud, mercimek ve benzeri hububat ve eşya ile meyve serbestce gelemediğinden bu hususta önemli tedbir almağa lüzum vardı.

İstanbul'u besleyen bu eşya ve hububat vesaireyi devlet merkezine Karadeniz sahillerinden getiren bir hayli gemi ve kayık mevcut olup bunlar binbir tehlikeyi göze alıp bu eşyaları mümkün olduğu kadar *İstanbul*'a getiriyorlardı. Getirdikleri eşya ile oldukça *İstanbul* iaşesini temin eden bu deniz vasıtaları şunlardı:

Kayıklar :

Uzaktan yakından eşya getiren muhtelif eb'adda kayıklar vardı. Bunların mahalline ve yapılarına göre her birisi birer isim almıştı.

Ereğli Kayığı, İnebolu Kayığı, Şile Kayığı, İstanbul Kayığı, Üsküdar Kayığı, Sivri kışlı kayık, Kereste kayığı, Kapulu kayığı.

Volik :

Boğazla *İstanbul* arasında nakil vasıtası olup iki kürekli yelkenli idi.

Çırnak :

Buğday nakleden iki başı çalık Karadeniz zahire kayığı.

Melekse yahut Mekelse¹ :

Eşya nakline mahsus kayık.

Tombaz :

Altı düz, güvertesiz nehirlerde çalışan kayık.

Sefine :

Marmara'da Mudanya ve Bandırma'da işleyen nakil vasıtası.

¹ Kırım canibinde altı limandan yetmiş kıt'a top çeker elli zira karib bir kıt'a moskov sefine korsanlık için çıkup Kırım önlerinde bir kıt'a melekseye rast gelüp zabt ile içinde olanları başka bir gemiye nakledüp ve bir kişiyi sefineye alup giderken rüzgârın şiddetiyle seren ve sütunu kırılıp boğaz sahiline gelince o tarafta muhafazada bulunanlar sefineyi zabt ile boğazdan içeri Kavaklar önüne getirüp içinde ikiyüz *moskov* askeriyle kapudan ve mayorunu esir alup tersaneye götürmüşlerdir. (Topkapı Sarayı Arşivi No. 7171 evrak).

Şayka :

Altı düz büyük kayık, Karadeniz ile Özi ve Tuna nehirlerinde işlerdi. Kazaklar da kullanmışlardır.

Çekelve :

İki direkli yük gemisi.

Mavuna : malûm.

Kütük :

Mavunadan küçük altları düz, başları kalkık, sığ sularda kullanılan kayık. Ayancık, Abana, Bartın, Zonguldak havalisinden odun, kömür ve meyve nakleden kayıklardandı.

* * *

Kaynarca muahedesiyle Karadeniz hâkimiyetini kaybeden Osmanlı devleti bu hâkimiyeti tekrar temin etmek ve elden çıkan Kırım Hanlığını geri almak ümidiyle hazırlığını tamamlamadan İngiltere devletinin teşvikiyle harbe karar verdiği zaman Ruslar ondan daha evvel vakit kazanmışlardı.

Ruslar'ın 1774 muahedesinden sonra *Azak Denizi*'nde donanma yapmaları ve *Karadeniz*'deki faaliyetleri İstanbul Boğazının Osmanlı Devletince sıkı surette tahkim edilmesine mecburiyet hasıl olmuş ve bunun için 1195 H., 1781 M. de Sultan Birinci Abdülhamid zamanında boğazın medhalinde ilk olarak beş kalenin inşasiyle tahkimata başlanmıştı ki, bunu daha aşağıda kısım kısım göreceğiz.

* * *

Birinci Abdülhamid zamanında (1774-1789) Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa'nın yerine getirilen Şahin Ali Paşa'dan sonra Sadr-ı âzam Gürcü Yusuf Paşa, Kırım'ı geri almak heycaniyle Ruslar'la harbe karar vererek Halil Hamid Paşa'nın bir harp halinde Ruslara karşı yaptığı hazırlık henüz tamamlanmadan 1201 H., 1787 M. Ruslarla harbe kalkışması neticesindeki mağlûbiyet üzerine 1206 H., 1792 M. deki *Yaş* muahedesiyle Özi ve havalisinin elden çıkması ve Rus donanmasının Karadeniz'deki üstün faaliyeti sonunda Karadeniz Boğazı tehdit altına girdiğinden evvelce basit surette tahkim edilen Karadeniz boğazına mevcuda ilâve olarak yeni kale ve tabiyeler yaptırılıp müdafaa tertibatı arttırılmıştır.

BOĞAZ KALELERİ

Karadeniz Boğazı kaleleri duruma göre muhtelif tahkim tarzı arzeder. Bunlardan birincisi devletin *Azak Denizi* ve *Özi nehri* havzasına sahip olması ve kazaklarla uğraşmasıyla başlar.

Karadeniz Türk denizi halinde iken boğazın ağzında bazı tabyalar ve içerisinde Rumeli ve Anadolu Kavağı kaleleri yapılarak müdafaa tertibatı alınmış olup sahillerinde köylerde iskân sahaları mevcut idise de, bunlar daha ziyade Balıkçı köyleri ve dalyanlardı. Yalnız Onyedinci asırda çapulcu kazakların sahil köy ve kasabalarına taarruzlarıyla bir müddet emniyet bozulmuş ve hatta bu kazak şaykaları *Yeniköy* önlerine kadar gelüp yağma yapmışlardı; fakat hükümet bunlar hakkında şiddetli takibat yaptığından kazak çapulculuğu bertaraf olmuştu.

1774 Kaynarca muahedесininden sonra *İstanbul*'un muhafazası için ilk olarak boğazın ağzında *Kılâ-ı Hamse* adı verilen beş kale yapılmıştır. Bu kalelerin ikisi boğazın dışında *Bağdadçık* ismi verilen *Kilyos* kalesiyle yine boğazın dışında fakat ağzına yakın olarak *İrva* mevkiinde *Revancık* kalesi olup² iki dış kale bir addedilmiştir.

Yapılacak beş akleden ikincisi boğazın kapısı olan *Rumeli Feneri* ve üçüncüsü *Anadolu Feneri*'dir. Yapılan kalelerin dördüncüsü boğazın Rumeli sahilinde *Garibce*, beşincisi de boğazın Anadolu sahilinde *Poyraz* kalesidir.

Bu beş kaleye müstahfız olarak timarlı sipahi ayrılmıştı. Bu müstahfız efradın ilk defada 1196 H., 1782 M. senesinde *Rumeli*, *Özi*, *Anadolu*, *Sivas*, *Adana*, *Maraş* sancaklarındaki Şikârî (Avcı) sınıfına mensup Çakır, Şahin ve Atmaca götürücü ve doğancı timarlılarından olmasına ve her bir kaleye ellibir nefer verilmesine karar verilmiş ise de³, sonradan bu tertipten vaz geçilerek müstahfız efrad ile dizdar, kethüda, topçubaşı ve cephanecisinin eşkinci timarlılarından olması münasip görülerek 21 ca 1199 ve Nisan 1785 de o suretle yapılmıştır.

² Karadeniz boğazının Anadolu yakasında *irva* nam mahalde müceddeden bina ve inşa olunan *Revancık* kalesinin topu olmadığından yedişer, beşer, üçer çaplarında olmak üzere on küt'a tunç top gönderilmesi. 25 Zilkade 1195 (*Topkapı Sarayı Arşivi No. 10864*).

³ *Topkapı Sarayı Arşivi* zarf 4078/3.

Olayların gidişine bakılacak olursa bu beş kale müdafaasının kâfi gelmeyeceği anlaşıldığından 1202 H., 1788 M. de müdafa kaleleri *Liman-ı kebir* ile techizatı ikmal edilen İrvade *Revancık* kalelerinin ilâvesiyle *Kala'-ı sâbaa* ismiyle müdafa kaleleri yediye çıkarılmıştır.

Elimizdeki belgeye göre *kala'-ı sâbaa* tertibatı şöyledir⁴:

Cemaat-i müstahfızan-ı yerlûyan *Der kalei Bağdadçık* (Kilyos) hâriç-i boğazı bahr-i siyah mevcudu 192.

Cemaat-ı müstahfızân-ı yerlûyan *Der kalei Revancık* (İrva) Der sahil-i boğazı Bahr-i siyah mevcudu 84.

Cemaat-ı müstahfızan-ı yerlûyan *Der Kalei Fenar-ı Rumeli* Der sahil-i boğaz-ı Bahr-i siyah mevcudu 164. Bu kalenin dizdar, kethüda, Sertopî, cebeci, çavuş, bevab (kapucu), odabaşı gibi zabitleri ve elli altı akçe yevmiyeli müstahfızları vardı.

Cemaat-i müstahfızan-ı *Fener-i Anadolu* der sahil-i boğaz-ı Bahr-i siyah, mevcudu 112.

Cemaat-i müstahfızan-ı *Garibce*. Bu kalenin dizdar, kethüda, sertopî, cebahaneci vesair zabitleri vardı. Müstahfız efradı 165 dir.

Cemaat-ı müstahfızan-ı yerlûyan, *Der Kalei Liman-ı kebir*. Dizdar, kethüda, sertopî, cebahaneci vardır. Mevcudu 69 dur.

Cemaat-i müstahfızan-ı yerlûyan, *Der Kalei Poyraz limanı*. Der sahil-i boğaz-ı Bahr-i siyah mevcudu 182 dir.

Cemaat-i kâtib-i kıla'-ı sâbaa ve hademei cevami'i şerif (Bir kâtib, iki cami imam ve hatibi, iki müezzin iki kayyum).

Cemaat-i kayıkcıyan-ı yerlûyan der kıla'-ı seb'a 13.

Cemaat-i hademei rah-ı âbî (suyolcu) 3 kişidir.

Mecmu-u müstahfızan 993

* * *

Osmanlı devleti Kırım'ı geri almak için açtığı harpte de (1787-1791) mağlûb olup Rus donanması üstün rol oynamaya başladığından, *İstanbul boğazının* durumu daha ziyade tahkime ihtiyaç gösterdiğinden, boğaz kaleleri'nin arttırılması zarurî görülerek mevcut *kıla'-ı tis'a* resmî adıyla dokuza çıkarılmıştır. *Kıla'-ı Hakant* ismi de verilen bu dokuz kal'a yukarıdan aşağıya şunlardır:

⁴ Büyük Kale numara 4819 sene 1216 H. 1801 M.

Kal'ai Bağdadçık diğer adıyla Kilyos kalesi (Boğaz dışında Rumeli sahilinde)

Kal'ai Revancık diğer adıyla *İrva kalesi* (Boğaz dışında Anadolu sahilinde)

Kal'ai Rumeli Feneri (Karadeniz boğazının Rumeli sahilinde.

Kal'ai Anadolu Feneri (Karadeniz boğazının Anadolu sahilinde)

Kal'a-i Garibce (Karadeniz boğazının Rumeli sahilinde)

Kal'ai Tersanei Liman-ı Kebir (Karadeniz boğazının Rumeli sahilinde)

Poyraz Limanı Kal'ası (Karadeniz Boğazının Anadolu sahilinde)

Telli Burun Tabyesi (Telli tabye) (Karadeniz Boğazının Rumeli sahilinde)

Yûşa Burun diğer adıyla Macar Tabyası (Karadeniz boğazının Anadolu sahilinde).

Müdafaa tertibatı daha sonra Ondokuzuncu çeyrek asırda *Karaburun Tabyası* ve *Papas Burnu Tabyası*, *Fil Burnu* ve boğazın Rumeli sahilinde yukarda adı geçen *Telli Tabya*'dan sonra yeni ilâve edilen *İbrahim Paşa Tabyası*, *Kefeli* köyüyle *Kireşburnu* arasında *Ağaçaltı Tabyası*, Yeniköy'de *Köybaşı Tabyası* yapılmış ve onları müteakip *Balta Limanı* tabyası inşa edilmiştir.

Anadolu sahilindeki kalelere *Yûşa' Burnu* diğer adıyla *Macar tabyası*'ndan sonra ilâve olarak *Servi Burnu* ve *Çakal Burnu* tabyaları yapılmıştır.

BOĞAZ KALE NEZARETLERİ

Boğaz kalelerinin nezareti evvelce doğrudan doğruya İstanbul Bostancı başısına ait olup, Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağında Bostancı Başılığa bağlı *Usta* denilen bir zabıt bulunuyordu.

1774 *Kaynarca Muahedesinden* sonra Boğazın ehemmiyet kesbedüp tahkimi icap eylediğinden 1780 senesinde kapudan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa zamanında Kavaklar'dan yukarı Karadeniz'e kadar yedi kalenin idaresi tersaneye alınarak *Boğaz Nazırı* ismiyle bir nazıra bırakılmıştır⁵. Daha sonraki tarihlerde yani 1203 H.,

⁵ 1223 H., 1808 M. de Boğaz Nazırı *Kabakçı Mustafa*'nın katli üzerine sadaret kaymakamının Sultan Dördüncü Mustafa'ya takdim ettiği arızasında "filas mütad olduğu veçhile Rumeli ve Anadolu Kavaklarıyla *Telli Tabya* ve *Yûşa* tabyası ve *Kireşburnu* tabyası nam beş mahal Bostancıbaşı'ya ihale olunmak... Kavaklar

1788 M. den sonra *Karaburun, Paşaz Burnu, Fil Burnu* tabyaları yapılarak bunlar da tersane idaresine verilmiştir⁶.

KILA' - İ TİS'A TEŞKİLÂTI

Dokuz Kale'nin teşkilâtı hakkında Sdr-ı âzam'ın Defterdarlıktan bilgi istemesi hakkında buyruldu:

“Bahr-i Siyah boğazında vaki '*Kıla'ı Tis'a* muhafazasına memur müstahfiz ve topçu vesair cemaatin efrad ve ağavat ve zabitan ve neferatı ne miktardır? Ulûfeleri ne kadardır? Sakin oldukları Kıla' ve tabyaların isim ve şöretleri beyan olunarak büyük kale kalemin-den ve zabitan ve neferat-ı merkumeden kıla'-ı mezbur muhafazasına memur ne miktar timar ve zeâmetlisi vardır? Defterhaneden ve zabitan ve neferatın nan vesair ecnas-ı tayinatları dahi Baş Muha-sebeden başka başka serian derkenar oluna.

Bu buyrulunun altına dokuz kale halkının zabitleri, maaşları, neferleri miktarı ve bunların yevmiyeleri Başdefterdar tarafından ayrı ayrı kaleleriyle beraber gösterilmiş olup aşağıya aynen naklolundu:

Kal'ai Bağdadçık (Kilyos) Der hariçi Boğaz-ı Bahr-i Siyah			Kal'ai Revançık (İrva) sahil-i Boğazı Bahr-i Siyah		
Nefer	Akçe		Nefer	Akçe	
.	.	Dizdar	1	120	Dizdar
1	80	Kethüda	1	80	Kethüda
1	80	Ser topî	1	80	Ser-topi
1	60	Cebahaneci	1	60	Cebahaneci
3	220		4	340	
75	3000	Neferat fî 40	47	2350	neferat fî 50
1	30	Meremmetci	—	—	
79	3250		51	2690	

Kal'ai Fenar-ı Rumeli Der Sahil-i Boğazı Bahr-i Siyah		
Nefer	Akçe	
.	.	Dizdar timarlı
1	80	Kethüda
1	80	Sertopî
1	60	Cebahaneci
3	220	
56	2800	Neferât fî 50
1	50	Neccar
60	3070	

dan yukarı kıla'ı sab'anın dahi Cezayirli Hasan Paşa kapudanlığında verilen nizam-ı müstahsen iade olunup ona göre zabitan ve yamakan uydurulmak... (*Mühimme defteri* 227 s. 82).

⁶ *Topkapı Sarayı Arşivi No.* 10718.

Kal'ai Fenar-ı Anadolu Der sahil-i Boğaz-ı Bahr-i Siyah		Kal'ai Garibce Der Sahil-i Boğazi Bahr-i Siyah		Kal'ai Poyraz limanı Der sahil-i Boğaz-ı Bahr-i Siyah	
Nefer	Akçe	Nefer	Akçe	Nefer	Akçe
1	120	.	.	.	.
1	80	1	80	1	80
1	80	1	80	1	80
1	60	1	60	1	60
4	340	3	220	3	220
56	2800	78	3900	76	3800
60	3140	81	4120	79	4020
	neferât fi 50		neferât fi 50		neferât fi 50
Kal'ai Liman-ı Kebir Der Sahil-i Boğaz-ı Bahr-i Siyah		Tabye'i Yüsa' Burnu Der sahil-i Boğaz-ı Bahr-i Siyah		Tabyei Telli Dalyan (Telli yabya) Der Sahil-i Boğaz-ı Bahr-i Siyah	
Nefer	Akçe	Nefer	Akçe	Nefer	Akçe
1	120	.	.	1	100
1	80	1	65	1	60
1	60			2	160
3	260	1	65	29	1450
21	1050	29	1160	31	1610
24	1310	30	1225		
	Nefer fi 50		Nefer fi 40		neferen fi 50
Beray-ı Cebelü Kıla'-ı Hamse der sahil-i Boğaz-ı Bahr-i Siyah		Kâtib-i kıla'-ı tis'a der sahil-i Boğaz-ı Bahr-i Siyah			
Nefer	Kuruş	Nefer	Kuruş		
3	100	1	100		
Y e k ü n					
	Nefer		Kuruş		
	699		24835		

Bahr-i Siyah Boğazında vaki 'kıla'-1 tis'a muhafazasına memur müstahfızan-ı yerlûyan cemaatinin yirmi dört bin üçyüz kırk beş akçe yevmiye ile maa zabitan dörtüyz doksan dokuz neferi bâlâda tertip olunduğu üzere mukayyettir. Emir ve irade Devletlû İınayettlû Sultanım hazretlerinindir.

9 Zilkade sene 1207
İmza

* * *

Yine kıla'-1 tis'a timarlı ve yevmiyeli zabıt ve neferlerine ait tam teşkilâtlı olarak noksanları ikmal edilen kale muhafızları kadrosu :

Kal'ai Bağdadlık (Kilyos)	Kal'ai Revancık (İrva)	Kal'ai Rumeli Fenari
Dizdar Mahmud ki Köstendil sancağında timarı vardır.	Dizdar yevm Akçe 120	Dizdar Ahmed'in Adana sancağında Sarıçamda timarı vardır.
Akçe		Akçe
Kethüda Yevm 80	Kethüda " 80	Kethüda 80
Topçubaşı " 80	Topçubaşı " 80	Topçubaşı 80
Cebhaneci " 90	Cebhaneci " 60	Cebhaneci 60
Meremmetci " 30	Neferat adet 47 beher nefer elli akçe	Neccar 50
Neferatı 75 kırkar akçe yevmiye	Yekün yevm 2690	Neferat 56 beher neferin
Yekün	Neferen 51	50 akçe yevmiyesi
neferen 79 yevmiye 3280		Yekün
		Nefer 60 yevmiye 3070

KALELERİN TOPLARI

Kale ve tabyaların büyük ve küçük oluşlarına, mevkilerinin ehemmiyetine, top ve topçu miktarına göre tahkim ve müdafaa tertibatı olduğundan gerek top ve gerek mustahfiz adedi ona göre ayarlanmıştı. Vesikada tarihi gösterilmeden yapılan bir yoklamada mevcut topların ne kadarının yerinde olup ne kadarının noksan olduğu görülmüş ve top adedi noksanı olan kaleye verilecek fazla top adedi işaret edilmiştir.

Rumeli tarafındaki Kale topları yoklamasında:

<u>Kilyos (Bağdadçık) Kalesi</u>		<u>Rumeli Feneri Kalesi</u>
44 top cümlesi on okkadan noksandı, Havanlardan maada, havanlar on sekizer kıyyedir.		19 Kıta top <u>14 nakıs</u> 05
<u>40 noksan</u> 04		
<u>Liman-ı Kebir Tersane</u>	<u>Garibce kalesi</u>	<u>Telli Burun Tabyası</u>
Top 15 <u>10 nakıs</u> 05	Top 41 — top <u>20 — nakıs</u> 21	Top 22 — top <u>7 — nakıs</u> 15
Rumeli Kavağı Kalesi		
Top 47 — Top <u>23 — nakıs</u> 24	On kıyyeden ziyade olup elyevm Rumeli tarafından mevcut olan toplar 74 adettir.	

Anadolu tarafındaki Kalelerde bulunan toplar:

<u>Revancık (İrva) Kalesi</u>	<u>Fener kalesi</u>	<u>Poyraz Limanı Kalesi</u>	<u>Anadolu Feneri Kalesi</u>
15 top <u>15 noksan</u> 00	18 top <u>15 nakıs</u> 3	39 top <u>18 nakıs</u> 21	45 top <u>36 nakıs</u> 09
<u>Yüsa Burnu Tabyası</u>	<u>Anadolu Kavağı</u>		<u>Y e k ü n</u>
15 top <u>3 nakıs</u> 12	47 top <u>23 nakıs</u> 24		188 Rumeli 179 Anadolu

Rumeli tarafında on kıyyeden ziyade olup mevcut olan toplar 74 adet.

Anadolu tarafından da on kıyyeden ziyade olup mevcut olan toplar 45 adet.

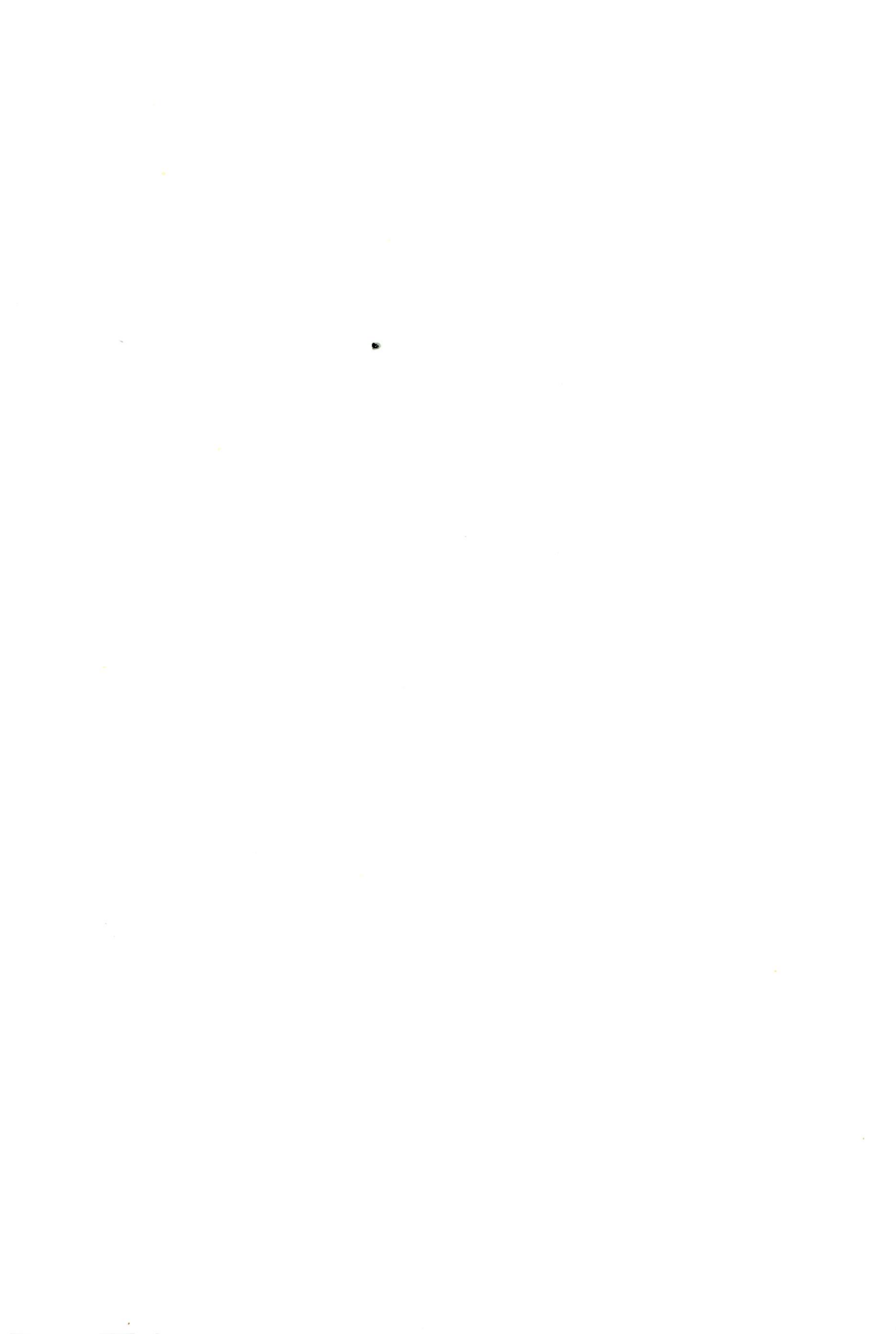

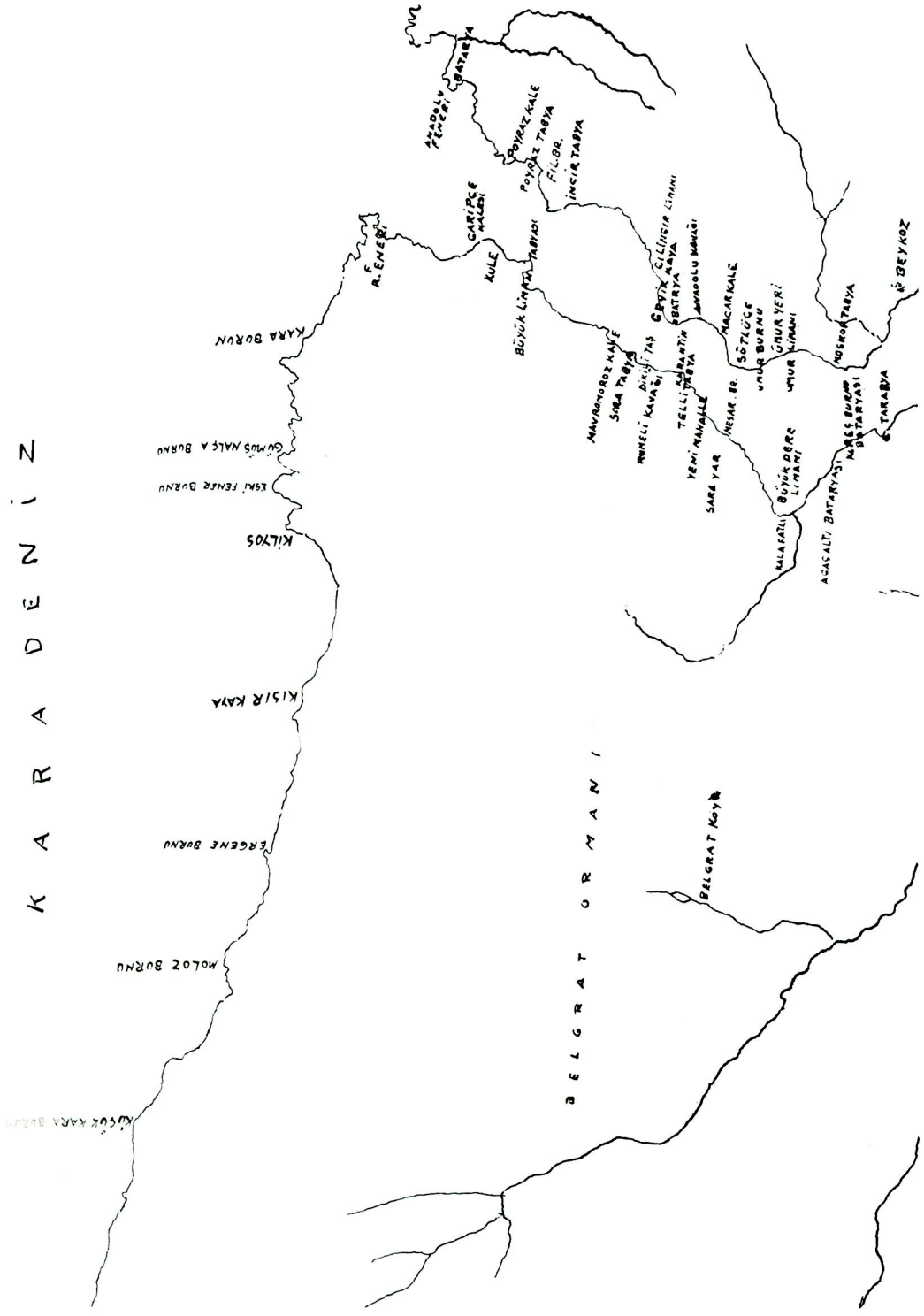

K A R A D E N İ Z

B E L G R A T Ö R M A N I

BELGRAT KÖYÜ

Kıla'î tis'a (Dokuz kale) nın ne kadar topu olduğu hakkında 1205 H., 1790 M. tarihinde sorulan bir sual üzerine alâkadar dairesi tarafından her kalede mevcut topların miktarı ve ağırlıkları hakkında verilen cevap aşağıda gösterilmiştir:

Boğaz kalelerinin ve tabyaların her birinde ne miktar top vardır? Başmuhasebeden derkenar oluna. الموجود در قلاع تسعة در بوغاز بحر. El'mevcut der kıla'î tis'a der boğaz-ı Bahr-i Siyah bermucib-i defteri nazır-ı kılaaha ve yoklamai atik sene 1205.

Mevcut Der kal'ai Fenar'ı Rumeli

Top	kıyye 16	top	kıyye 11	top	kıyye 7
Kıt'a	kariş	1	14	3	14
3	14	<u>1</u>	10	1	12—
		2		1	12
				<u>1</u>	13
				6	

Top	kıyye 5	top	kıyye 3
1	13— kariş	1	21 kariş
1	13 "	1	10 "
1	10 "	2	
1	12— "		
1	21 "		
<u>1</u>	16 "		<u>Y e k û n</u>
6			Kıt'a 19

Mevcut Kal'ai Revancık (İrva)

Top	kıyye 7	Top	kıyye 5	top	kıyye 3
Kıta		1	kariş 11	kıta	
2	kariş 11	<u>5</u>	" 16	4	kariş 16
		6			
Top	kıyye 1—	Top	bilakıyye	(okkasız)	
kıta	kariş	kıta			
2	11	1			
			<u>Y e k û n</u>		
			kıta 15		

Mevcut Liman-1 Tabyei KebirTunç top

Kıt'a	kariş	kıyye	topı tunç	
1	17	44	Kıt'a	kariş
3	14	16	1	21
1	17	9	Top tunç	
3	11	9	Kıt'a	kariş
1	21	3	1	3
			1	
<hr/>			<hr/>	
9			2	

Kebir timur top kıyye 11

Kıt'a	Kariş
2	11

Y e k ü n

Kıt'a 14

Mevcut Kal'ai Garipce

Top tunç	kıyye 16	Top tunç	kıyye 11
Kıt'a	kariş	Kıt'a	kariş
3	15	18	13
Top tunç	kıyye 3	Top tunç	kıyye 3
Kıt'a	kariş	Kıt'a	kariş
7	13	1	21
		10	13
	Top	kıyye —	
	Kıt'a	Kariş	
	2	3	

Y e k ü n

Kıt'a 41

Mevcut Liman-1 Poyraz

Top	kıyye 16	Top	kıyye 11	Top	kıyye 7
Kıt'a	kariş	kıt'a	kariş	kıt'a	kariş
7	14	18	13	6	13
Top	kıyye 3	Top	kıyye 1		
Kıt'a		Şahî	kıt'a		
10		2			

Y e k ü n

kıt'a 39

Mevcut Fenar-i Anadolu

Top kıyye 11	Top kıyye 7	Top kıyye 5
Kıt'a karış	kıt'a karış	kıt'a karış
2 14	1 14	1 21
1 10	1 10	1 16
<hr/> 3	<hr/> 2	2 13
		5 10
		<hr/> 9

Top kıyye 3	Top kıyye 1	Top kıyye 5
kıt'a karış	Kıt'a şahî	Kıt'a karış
1 21	1 2	1 13
1 16		
<hr/> 2		

Y e k û n
Kıt'a 19

Mevcut Kal'ai Bagdadıcık (Kilyos)

Top kıyye 7	Top kıyye 5	Top kıyye 3
Kıt'a karış	Kıt'a karış	Kıt'a karış
5 21	13 16	14 16
Top kıyye 22 şayka	Top kıyye 10	
kıt'a karış	şahî	
2 15	kıt'a	
	6	

Topı Havan kıyye 18
kıt'a
4

Y e k û n
Kıt'atı top 44

Mevcut Tabyei Telli Dalyan

Topı tunç kıyye 14	top kıyye 11
kıt'a karış	kıt'a karış
3 14	12 11
Top kıyye 5 âhen	Top kıyye —
Kıt'a karış	Şahî kıt'a karış
3 9	2 9
	2 4
	<hr/> 4

Y e k û n
kitaat 22

<u>Mevcut Tabyei Yûşa Burnu</u>					
Top kıyye 14		Timur top kıyye 11		topı tunç	
kıt'a	kariş	kıt'a	kariş	kıt'a	kariş
2	16	10	14	3	9
				<u>Y e k û n</u>	
				kıtâat 15	
				Kıla'ı Tabye 9	
				Tophai Kıtâat	
				228	

Bahr-i Siyah (Karadeniz) boğazında vâki' kılâ'i tis'a da mezkûr ül'miktar kebir ve şahî, tunç ve timur ve havan topları mevcut olduğu cerideden derkenar olunmuştur. Ferman Devletlû inayetlû Sultanım hazretlerininindir⁷.

21 Şevval sene 1207
Defterdarın kuyruksuz
imzası

* * *

Sureti daha evvel yukarıda zikredilen Sadr-ı âzâmın buyruhdusu üzerine 1207 H., 1793 M. tarihli olarak Başdefterdarın kıla'ı tis'anın tahkimine dair takdim etmiş olduğu mufassal rapor aynen şöyledir:

“Bahr-ı Siyah boğazında vaki' kıla'ı tis'a muhafazasına memur müstahfız ve topçu vesair cemaatin dizdar ve agvat ve zabitan ve neferatı ve yevmiyeleri ve sakin oldukları kıla' ve tabyanın isim ve şöhretleri beyan olunarak başka ve zabitan ve neferat-ı merkumeden kıla'ı merkume muhafazasına memur ne miktar timar ve zeâmetlû vardır. Başka ve zabitan ve neferata lahm ve nân vesair tayinatları başka kalemlerinden derkenar olunmak babında ferman-ı âlileri sadır olunmağla mucibince kuyudat tetebbü' ettirildikte salif'ül-beyan kıla'ı tis'adan *Bağdadçık Kalesi* muhafazasında olan bir nefer bilâ yevmiye timarlı dizdarı ve bir nefer kethüda ve bir nefer-i topçubaşının seksener akçe ve bir nefer cebهانecinin altmış akçe ve bir nefer meremmetcinin otuz ve yetmişbeş neferin beherine kırk akçeden yevmiye üçbin akçe ki cem'an maa zabitan yetmiş dokuz neferin üçbin ikiyüz elli akçe ve *Revancık Kalesinin* dizdarının yüzyirmi akçe ve kethüda ve topçubaşının kezalik seksener akçe ve cebهانecinin

⁷ *Topkapı Sarayı Arşivi* 4078/3 E.

altmış akçe ve kırkyedi neferin ellişer akçeden ikibin üçyüzelli akçe ki, cem'an ellibir neferin yevmiye ikibin altıyüz doksan akçe ve *Fener-i Rumeli Kalesi*'nin gayri ez timarlı dizdar ve kethüda ve topçubaşının keزالik seksener ve cebehanecinin altmış ve ellialtı neferin beherine ellişer akçeden ikibin sekizyüz akçe ve bir nefer neccarın altı akçe ki, cem'an altmış neferin üçbinyetmiş akçe ve *Fenar-ı Anadolu Kalesinin* keزالik dizdarın yüzyirmi ve kethüda ve topçubaşının seksener ve cebehanecinin altmış ve elli altı neferin ellişer akçeden ikibin sekizyüz akçe ki cem'an altmış neferin üçbin yüz kırk akçe ve *Garibçe Kalesinin* bir nefer timarlı bilâ yevmiye dizdarı olup kethüda ve topçu başının seksener ve cebehanecinin altmış ve yetmiş sekiz neferin ellişer akçeden üçbin dokuzyüz akçe ki, cem'an maa zabitan seksenbir neferin dörtbin yüzyirmi akçe ve *Poyraz Liman Kalesinin* dahi bir nefer bilâ yevmiye dizdarı olup kethüda ve topçubaşının seksener ve cebehanecinin altmış ve yetmişaltı neferin ellişer akçeden üçbin sekizyüz akçe ki, cem'an maa zabitan yetmişdokuz neferin dörtbin yirmi akçe ve *Liman-ı Kebir Kalesi* dizdarının yüz yirmi ve kethüdanın seksen ve cebehanecinin altmış ve yirmibir neferin ellişerden bin elli akçe ki cem'an maa zabitan yirmi dört neferin binüçyüz on akçe ve *Yûşa' Burnu Tabyasının* dahi bir nefer yevmiyesiz timarlı dizdarı olup, topçubaşısının altmışbeş ve yirmidokuz neferin kırkar akçeden binyüz altmış akçe ki cem'an otuz neferin binikiyüz yirmibeş akçe ve *Telli Dalyan Tabyesi* dizdarının yüz akçe ve kethüdasının altmış akçe ve yirmi dokuz neferin kırkardan binyüz altmış akçe ki cem'an maa dizdar ve kethüda otuzbir neferin binüçyüz yirmi akçe ve kıla'ı ham-senin üç nefer su yolcularının otuzüçer akçe birer sülüsden yüz akçe ve kıla'ı tis'anın bir nefer kâtibinin yüz akçe ki min hays'el-mecmu' kıla'ı tis'atı merkume muhafazasında olan dörtyüz doksan dokuz nefer müstahfızan-ı yerlüyan cemaatinin yirmidört bin üçyüz kırkbeş akçe yevmiyeleri olduğu ve kıla'ı mezbure neferat ve zabitan mevacibleri cizyei kübran malından beher üç mahda bir defa ahz ve istifa eylemeleri şartıyla dört kıt'a ocaklık beratları verilmiş idüğü büyük kale kaleminden ve Bahr-i Siyah boğazında bina olunan beş adet kıla' muhafazasına mukaddema tertip olunan Çakırcıyan ve şahinciyan timarlarından ikiyüz on beş adet timar bâ hatt-ı tevkii kılâ'ı merkumeye doksan altı (1196 H.) tarihinde tashih olunup badehû halet-i ulâlarına icra'ı lâzım geldiğine binaen tekrar bâ hatt-ı tevkii kemâfi's-sâbık çakırcı ve şahinci timarları olmak üzere

yüzdoksan dokuz (1199) tarihinde tashih olunduktan sonra derkenarda mastûr dokuz adet timarları elviyye dahillerinde olan eşkincü timarlarından olmak üzere *Bağdadçık* ve *Fenar-ı Rumeli* ve *Poyraz Limanı Kebir* ve *Garibce* kaleleri ve Bahr-i Siyah Boğazı ve *Yûşa' Burnu* ve *Telli Dalyan* tabyeleri dizdarlarına ve kethüda ve topçubaşısına tayin ve bermucib-i tashih olunmuş olmakla elyevm berevât-ı âliye ile üzerlerinde olduğu defter-i hakaniden ve kılâ'ı tis'ai merkume nazırının defteri ve ikiyüzbeş (1205) tarihinde olan yoklama mücibince *Fenar-ı Rumeli* kalesinde ondokuz kıt'a ve *Revancık* kalesinde onbeş kıt'a ve Liman-ı Kebir tabyesinde kezalik onbeş kıt'a ve *Gribce* kalesinde kırkbir kıt'a ve *Poyraz* limanında otuz dokuz kıt'a ve Anadolu fenarında onsekiz kıt'a ve *Bağdadçık (Kilyos)* kalesinde kırkdört kıt'a ve *Telli Dalyan Tabyesinde* yirmi iki kıt'a ve *Yûşa Burnu* tabyesinde onbeş kıt'a ki cem'an kebir ve şahî tunç ve timur ve havan olarak kılâ'ı merkumede ikiyüz yirmidokuz kıt'a ecnâs toplar mevcut olmak iktiza eylediği ve kılâ'ı merkume nazırî dergâh-ı âlî gedük-lilerinden Etmekci başı Zade Mehmed Ağa kullarının matbah-ı âmire Emîni tarafından almak üzere yevmî on çift nân-ı aziz (ekmek) ve iki vakıyye ruvgan-ı sade ve üç kıyye Erz (pirinç) ve kasab başı Ağa tarafından yevmiye üç kıyye gûst (et) ve Arpa Emîni tarafından yevmiye iki kile şair (arpa) tayinatları işbu sene mübareke cemazi'yel ülâsında üç kıt'a suretleri verildiği mukayyet olub sair zabitan ve neferatın lahm ve nân tayinatları kaydı bulunmadığı Başmuhasebeden derkenar olunmuştur.

Kılâ'ı mezkûre neferat ve zabitanının miktar ve yevmiyeleri ve muhassas olan timarları ve mevaciblerinin berveçhi ocaklık muayyen olan mahallî ve mevcut topları ve nazırî tayinatının kemmiyet ve keyfiyetleri ihraç olunan kuyuddan manzur ve malûm-ı devletleri buyruldukta emr-ü ferman devletlû sultanım hazretlerindedir.

Sadr-ı âzam bu mufassal tavrîrî⁸.

"Defterdar Efendi kullarının tavrîridir" cümlesiyle, Sultan Üçüncü Selim'e takdim ile bilgi vermiştir.

BOĞAZ KALELERİNİN MÜSTAHFIZ EFRADI

Boğaz kaleleri müstahfiz efradı tersaneye ve bostancı ocağına bağlı olarak iki sınıftı.

⁸ *Topkapı Sarayı Arşivi* 4078/1.

Tersaneye bağlı müstahfızlara *yamak* ve diğerine bostancı denilirdi. Daha yukarılarda söylendiği gibi evvelce yani On sekinci asır sonlarına 1195 H., 1780 M. tarihlerine kadar boğazın idare ve inzi-batı bostancı başlığa ait iken Karadenizde Rus donanmasının faa-liyeti neticesinde meydana çıkan tehlike üzerine İstanbul boğazının Karadeniz'e çıkacak mahalline kale ve tabyeler yapılarak Cezayirli Hasan Paşa'nın kapudan-ı deryalığı zamanında bunların idaresi tersaneye verilmiş ve buralara konan müstahfızların idaresi de Boğaz Nazırı denilen bir nazıra bırakılmıştır.

*Karadeniz Boğazının tersane idaresine bırakılan kaleler şunlardır*⁹:

Boğazın Rumeli sahilinde boğaz dışında *Bağdadçık* (Kilyos) *Rumeli feneri*, *Garibce*, *Büyük Liman Tabyesi*, *Telli Tabye*¹⁰.

Karadeniz Boğazının Anadolu tarafında tersane idaresine bırakılan kaleler de şunlardır:

Revancık (İrva), *Anadolu Feneri*, *Fil Burnu*, *Papas Burnu*, *Yûşa'* (Macar) tabyası.

Bu on kale ve yamakları Boğaz Nazırı tarafından idare olunub *Yûşa' tabyası* daha sonra *Telli Tabyası* ile beraber bostancı ocağına verilmiştir. Durum icabı tersaneye bırakılan kalelerin adedi sonradan arttırılmıştır.

Ondokuzuncu asrın ilk çeyrek senelerinde tersaneye bağlı kaleler de 1238 H., 1822 M. senesinde boğaz muhafızı tersane yamaklarının buldukları kale ve yamakların efradı aşağıda gösterilmiştir. Tabii olarak her kalenin dizdar, zabitan, topcu, humbaracısı ve cebehane-cisi vardı.

Bağdad Kilyos Kalesi	İrva (Revancık)	Garibce tabyası
Nefer 155	Nefer 100	Nefer 224
Liman-ı Kebir Tabyası	Karaburun Tabyası ¹¹	
Nefer 175	Nefer 50	
Rumeli Feneri	Anadolu feneri	Poyraz feneri
nefer 204	nefer 159	nefer 209
		Fil burnu tabyası
		nefer 90
Elmas tabya	Papas Burnu tabyası	
nefer 40	nefer 125	
	Mecmua' neferat	Çavuş
	1531	25
		Kayıkçıyan
		24
		Hademe
		21

⁹ *Topkapı Sarayı Arşivi No. 10718.*

¹⁰ Telli Tabya ile Anadolu sahilindeki Yûşa' (Macar tabyası, sonradan Bostancı Ocağı idaresine verilmiştir).

¹¹ *Karaburun, Papas burnu, Fil burnu, Kireçburnu* tabyaları sonradan yapıldığı için tersane ocağına bağlanmıştır. (*Topkapı Sarayı Arşivi 10718*).

BOSTANCILARIN MUHAFAZASINDAKİ KALE VE TABYALAR

Anadolu kavağı kalesi nefer 550	Rumeli kavağı kalesi nefer 340	Yûşa' kalesi tabyası Nefer 560
Telli tabya nefer 300	Kireçburnu tabyası ¹² nefer 174	
Servi burnu nefer 115	Çakal burnu tabyası ¹² nefer 106	Köy başındaki yeni tabya ¹² nefer 112
Nakkaşda yeni yapılan tabya ¹² nefer 100		Balta limanı tabyası ¹² nefer 106
Bayka palas önündeki tabya ¹² neferat 102		mecmu' neferat 2565

Boğaz kalesi mevcudunun daha sonraları *İstanbul* ve *Üsküdar* mıntıkaları halkından alındığı görülmekte ise de, vesikada tarihi gösterilmemiştir. Bunun Yeniçeri Ocağının lagvı ve yeni nizam askerî teşkilâtının başlamasıyla 1826 tarihinden itibaren olması muhtemeldir.

Yeni alınacak müstahfız askerinin sür'atle vazifelerinde bulunmalarını temin etmek ve deniz yoluyla gelüp gitmelerinde vakit kaybetmemek için bunlardan Anadolu sahilinden alınacak müstahfızların *Üsküdar*'lı efraddan ve Rumeli sahil kalelerine verilen efradın da *İstanbul* ve civar halkından olmaları düşünülmüştür. Bu suretle *İstanbullu* müstahfızlar boğazın Rumeli sahil kaleleri ve *Üsküdarlı* efrad boğazın Anadolu sahil kale hizmetlerine verilmişlerdir.

*Karadeniz Boğazının Anadolu tarafında vaki' kıla'ı hakaniyede mevcut asker müstahfız ve topçu ve humbaracı neferatı miktarı şöyledir*¹³:

<i>İrva (Revancık)</i> kalesinde Kütahya askeri	53 arabacı	nefer 35	
Anadolu Feneri kalesi <i>Üsküdar</i> 'i müstahfız	nefer 50	Arabacı	nefer 84
Poyraz Limanı - <i>Üsküdar</i> i müstahfız	nefer 50	Arabacı	80
<i>Fil Burnu</i>	" "	"	30 zam
	arabacı nefer	47	<u>22</u>
	zam	23	100
		70	

¹² Bu işaretli tabyalar daha sonraki tarihlerde lüzum üzerine yeni yapılmıştır.

¹³ Ondokuzuncu asır ortalarına doğru Yûşa' Burnu yerine Macar Tabyası isim kaim olmuştur.

KAYNARCA MUAHEDESİNDEN SONRA BOĞAZIN TAHKİMİ 531

<i>Kavak kalesi</i> - Üsküdarî müstahfız nefer	100	Topcu nefer	63
Humbaracı	26	zam	<u>37</u>
			100

<i>Macar Kalesi</i> ¹⁴ — Üsküdarî müstahfız	100	Topcu nefer	64
Humbaracı	13	zam	<u>36</u>
			100

<i>Servi Burnu</i> — Üsküdarî müstahfız nefer	50		
<i>Çakal Burnu</i> — Üsküdarî müstahfız nefer	50	Mütেকaidin	
		topçu nefer	13
		zam	<u>23</u>
			36

Cem'an Neferat	
Müstahfız asker Üsküdarî	483
Topcu ve arabacı	386
Humbaracı	39
Cem'an inzimam (ilâve)	<u>139</u>
	1047

Boğazın Rumeli tarafındaki kılâ'ı hakaniyede mevcut âsakir-i müstahfıza ve topçu ve humbaracı neferat miktarı :

Kilyos (Bağdadıcık) Bu kalede müstahfız ve diğer vazifeliler yoktur.

Rumeli Feneri Kalesi - İstanbul müstahfız nefer 100 topçu 65

Papas Burnu — İstanbul müstahfızı 70 topçu 45

<i>Garibce Kalesi</i> - İstanbul müstahfızı	80	Arabacı, topçu	65
		zam	<u>35</u>
			100

<i>Büyük Liman Kalesi</i> — İstanbul müstahfızı	80	Arabacı ve topçu	45
Muallim nefer	8	zam	<u>35</u>
			80

<i>Rumeli Kavağı</i> — İstanbul müstahfız neferi	100	topçu nefer	96
Humbaracı	21	zam	<u>24</u>
			120

¹⁴ *Topkapı Sarayı Arşivi* 4078/5.

<i>Telli Tabya</i> — İstanbul müstahfızı 100 mütekait topçu	50
muallem 6	zam <u>30</u>
	80
<i>İbrahim Paşa Tabyası</i> — Mütekaidin topçu	34
<i>Ağaçaltı Tabyası</i> — Mütekaid topçular.	20
	zam <u>10</u>
	30
<i>Kireç Burnu Tabyası</i> — Mütekaid topçu	43
	zam <u>27</u>
	70
<i>Yeniköy Tabyası</i> — Bolu Sancağı askeri	21
İstinyede 11	
Balta limanı ve hisarı	35
Müstahfızanı İstanbul cem'an neferatı	
	530
Mualleman topçu ve arabacı	Mütekaidin topçu ve maiyyeti
204	muallem nefer 14
	Mütekaid humbaracı Bolu askeri
	21
	56
	zam olunan
	161
	<u>Y e k ü n</u>
	1119

KALELERDEKİ TOPLAR

Kale ve tabyaların büyük ve küçük oluşlarına, mevkilerinin ehemmiyetine, top ve topçu miktarına göre tahkim ve müdafaa tertibatı olduğundan top ve müstahfiz adedi ona göre ayarlanmıştı. Tarihi gösterilmeyerek yapılan bir yoklamada mevcut topların ne kadarının mevcut ve ne kadarının noksan olduğu görülmüş ve top adadi noksan olan kaleye verilecek fazla top adedi işaret edilmiştir¹⁴.

Boğazın Rumeli tarafındaki kale topları yoklamasında :

Kilyos (Bağdadçık) Kalesi :

44 top. Cümlesi on okkadan noksandır. Havanlardan maada Havanlar onsekizer kıyyedir.

40 noksan
4 mevcut

¹⁴ *Topkapı Sarayı Arşivi* 4078/5.

<u>Fener Kalesi</u> — top	19	<u>Garibce kalesi</u>	41
	<u>14 nakıs</u>		<u>20 nakıs</u>
	05 mevcut		21

<u>Limân-ı Kebir Tersane</u> — Top	15	<u>Telli Burun Tabyası</u>	22
	<u>10 noksan</u>		<u>7 nakıs</u>
	05 mevcut		15 mevcut

<u>Rumeli Kavağı kalesi</u> — Top	47	On kıyyeden ziyade olup elyevm Ru-
nakıs	<u>23</u>	meli tarafında mevcut olan toplar
mevcut	24	74 adettir.

Boğazın Anadolu tarafındaki kalelerde bulunan toplar :

<u>Revancık (İrva) Kalesi</u> — top	15	<u>Fener Kalesi</u> — top	18
15	<u>15 noksan</u>		<u>15 noksan</u>
	00 yok		03 mevcut

<u>Poyraz Limanı Kalesi</u> top	39	<u>Anadolu Kavağı Kalesi</u> Top	45
	<u>18 nakıs</u>		<u>36 nakıs</u>
	21 mevcut		09 mevcut

<u>Yüşa Burnu (Macar) Tabyası</u> top	15	On kıyyeden ziyade elyevm Ana-
	<u>3 nakıs</u>	dolu tarafında mevcut olan top 45
	12	
	<u>Yekûn</u>	188 Rumeli
		<u>122 Anadolu</u>
		310
		- 119
		<u>191</u>

İFTİHAR MADALYASI

CEVRIYE ARTUK

2 Rebiülâhır 1306 ve 24 Teşrinisâni 1304 senesinde II. Abdülhamid'in İrade-i Seniyyesiyle ihdas edilmiş olan bir madalyanın adıdır. Bu Madalya Devlete sadakat, şecaat ve hamiyet ile hizmet etmiş bulunanlara mükâfat olarak verilmektedir¹.

Madalya altın ve gümüşten yapılmıştır. Altını 27,48 Gr. ağırlığında, 30 mm. kutruna ve binde 916 $\frac{2}{3}$ ayarındadır.

Gümüşleri ise 17,10 Gr. ağırlığında, 30 mm. kutruna ve 830 ayarındadır.

Madalyanın ön yüzünde: Güneş ışınları arasında, II. Abdülhamid'in Tuğrası bulunmaktadır. Bunun altında Osmanlı İmparatorluğunun arması görülmektedir.

Madalyanın arka yüzünde ise: defne dallarından meydana gelmiş bir çelenk arasında bir boş saha bırakılarak, Madalyanın verileceği şahsın adı ve tarihi buraya hak olunacaktır (Resim 1).

Madalyanın Nizamnamesi 7 maddeden ibaret olup 3. Maddesi gereğince Padişaha sadakat gösterenlerle ziraat ve sanatın ilerlemesine, yangın ve bulaşıcı hastalıklar zuhurunda millet ve insaniyete faydalı hizmet eden Osmanlı tabasına verileceği gibi yabancı tabaya da ihsan edileceği tasrih edilmiştir. Bu Madalya berat ile verilmekte idi.

Nizamnâmesinin 4. Maddesinde sözü edilen İftihar Madalyası berâtle beraber Padişah tarafından verilecektir. Madalyanın verilebilmesi için, üstün başarısı ile madalyayı almağa hak kazanmış olduğu Bab-ı Âli tarafından resmi tezkere ile Saray'a arz edilerek emir alınması gerekmektedir. Filhakika Tercüman-ı Hakikat gazetesi Sermürettibi Abdullah Efendi'nin müretteplikteki meleke ve mahareti ve resmî tebligatın doğru olarak tab'ı hususunda gösterdiği ihtimam

¹ Başvekâlet Arşivi Nişân ve Madalya Dosyası; Meskûkât-ı Şâhâne İdaresi Darphane-i Âmire 1336 Sene-i Maliyyesi Raporu, İstanbul 1921, s. 208 Vd.; Mütemmim, İstanbul Hilâl Matbaası 1333, s. 97; Mehmed Zeki Pâkalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü C. II, s. 38; Meydan - Larousse, C. 6. s. 223, İftihar Madalyası.

ve gayreti dolayısıyla kendisine verilmiş olan bu beratta şöyle denilmektedir: (Vesika 1)

Nişân-ı Şerif-i Âlîşân-ı Sâmi Mekân-ı Sultânî ve Tuğrâ-yi Gar-râ-yi Cihânistân-ı Hakanî hükmü oldur ki:

Zat-ı Şevketsimât-ı Pâdişâhâneme vedia-yı cenâb-ı kibriya olan sınıf tab'a-yı şâhânemin tezâvid-î servet ve saadet ve memalik-i mah-rûsetül mesâlik-i mülûkânemin terakki-yi mamuriyeti ehassı âmâl meâl-i istimâl-i mülûkdârânem olduğundan ziraat ve nanaat ve hîrfetin terakkisi yolunda ve mülk ve devlete ve bilcümle ebna'yi beşere nafi' surette ibrâz-ı hidemât-ı makbule edenlerin avâtıf-ı mütemâyize-i Şehryârâneme mazhariyetleri indimizde mültezim ve rafi' yerlig-i belig-i Humayunum Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Sermürettibi olup müretteplikteki meleke ve mahareti ve tebligat-ı resmîyenin sıhhat-ı tab'ı emrinde ihtimam ve gayreti müşahede olunan Abdullah Efendi'nin bu yolda ibrâz-ı hidemât-ı müstahsene ve makbule edenlere tahsisen te'sis ettiğim İftihar Madalyasına nailiyet için nizâm-ı mevzuu iktizasınca meşrut olan meziyyat ve evsafi haiz idüğü âsâriyle muhakkak ve müsellemler olarak şerefsâdır olan irade-i mekârim-i mutade-i Şehryârânem mucibince kendisine işbu madalya-nın gümüşten ma'mul bir kıt'ası ita ve ihsan kılınmış olduğunu mübeyyin işbu berât-ı mekârim Âyât-ı Pâdişâhânem tasdir ve ita, olundu. Harrere fi yevmi el-tâsi' aşere min Şehr-i Cemâziyelâhire li sene ihda aşere ve selâse mie ve elf.

Be Makam-ı Mahruse-i Kostantiniyye²

İftihar Madalyasının Nizamnâmesinin 5. maddesine göre, Madal-yayı hak etmiş olan kimseler diledikleri zaman onu takmak hakkına malikdirler. Takma yeri göğsün sol tarafıdır.

Nizamnâmesinin 6. maddesine göre, mezkûr Madalya 2 kısım-dan müteşekkildir: 1. kısmı yarım gümüş mecidiyye büyüklüğünde büyükce kıt'ada altından ve 2. kısmı ise o kıt'ada gümüşten yapılmış olup her ikisi kırmızı renkli kurdele ile asılacaktır.

Nizamnâmesinin 7. maddesine göre, bu madalyadan çokca yapılması lâzım geldiği takdirde yapım masrafı Hazine-i Maliye'den, ara sıra verilecek olanların yapım masrafı ise Hazine-i Hassa-i Şâhâne'den karşılanacaktır.

² Bu berât Emekli Tümgeneral Sayın Cevdet Çulpan'ın pederlerine aittir. Lûtfettiklerinden dolayı kendilerine müteşekkîrîz.

Mâbeyn-i Hümâyün Başkitabetinden Sadarete yazılan bir tezkerede, İftihar Madalyası Nizamnamesi Pâdişah tarafından incelendiği ve önümüzdeki pazar gününde Meclis-i Mahsûs-u Vükelâda mutalâa ve müzakere olunarak sonucun bir mazbata ile bildirilmesi emr olunuyordu. Vesika 2 yi okuyacak olursak:

Mâbeyn-i
Hümayûn
Başkitabeti
Husûsiyye

Taraf-ı Eşref-i Hazret-i Pâdişâhiden bu kere ihdâs buyurulmuş olan İftihar Madalyası Nizamnamesi manzur-u Alî-i Hazret-i tacdarî olup bir nushası leffen sub-u sâmi-i Sadaret penâhîlerine irsâl kılınmasıyla bunun önümüzdeki pazar gününde Meclis-i Mahsûs-u Vükelâda mutalâa ve müzakeresiyle keyfiyetin bâ mazbata arz atebe-i ulya kılınması mukteza-ı emr ü fermân-i Hazret-i Padişâhiden bulunmuş ve zikrolunan madalyalardan iki bin kıtasının suret-i imali ve tesviye-i esmanî hakkında geçende şeref muteallik buyurulan irade-i seniyye evvelce Hazine-i Hassa-i Şâhâne Nezaret-i Celilesine tebliğ kılınmış olmağla olbabda emr ü fermân hazret-i veliyyül emrindir.

15 Rebiülevvel sene 302 21 Kânûnnıevvel sene 300
Bende-i
Ali Rıza

İftihar Madalyası, Sanayi Madalyası makamında verildiği zaman yarısı beyaz ve yarısı kırmızı kurdelesıyla ta'lik edilecektir³ (Resim 2).

Genel olarak İftihar Madalyası sahibinin ölümünde vereseye intikal etmeyip Hükûmete iade edilir⁴. Bununla beraber Başvekâlet Arşivi Umum Müdürlüğünde bulunduğumuz bir vesikaya göre 17 Muharrem 1318 senesi Çetine Sefiri Erkân-ı Harbiye-i Şâhâne Mirli-valarından Ahmet Fevzi Paşa'nın babası Müşir Arif Paşa merhumdan kalan gümüş İmtiyaz, atik gümüş Girit, Karadağ, Kars, Rusya Muharebesi, Tahlisiyye ve atik İftihar Madalyalarını ta'lik etmesi için Saraydan ruhsat aldığına dair bir kayıt mevcuttur⁵.

³ Meskûkât-ı Şâhâne İdaresi, aynı rapor, s. 240; Mütemmim, s. 97 Vd.;

⁴ Meskûkât-ı Şâhâne İdaresi, aynı rapor, s. 245.

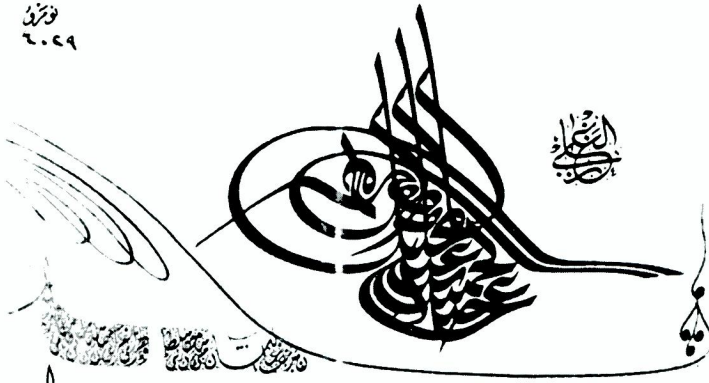
⁵ Başvekâlet Arşivi 3 Numaralı Nişân-ı Hümâyün Defteri, s. 103.

İftihar madalyası

تذکره
۲۰۴۹

فدایه نیکوئی...
 ملک...
 و بجه...
 برین...
 مست...
 در...
 موز...
 در...

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَضْرَتِ

۱۲

۱

حضرت شرف حضرت یاد شریف بکره اهداف بولیسہ اولاً افتخار مدالیہ سے نفاذ سے نظر عملاً حضرت
 ناچارہ مہمب بیکس لقا صورتی صارتیا ہونہ ایمان قائم بہرہ اولادہ کا بازا کوف محسوس
 مصلحت و اطلاع سے لہذا وہ سببہ بقیہ بارفہ عہدہ عنہ عملاً کسی نفاذی ارڈنماہ حضرت
 یاد شریف بولیسہ وزیر اعلیٰ مدالیہ زرہ اعلیٰ یک قطعہ سنک صورتہ عملاً دستورہ اتمام حضرت
 بوقت ختم ہونے پر بلا ادارہ سید اولیٰ عہدہ خاصہ شہانہ نفاذی عہدہ سے بیع کرنے اور لغتہ
 اربعہ اور دفعہ حضرت و الاکتسایع الاکتسایع کا مہمب لفظ

KURTULUŞ SAVAŞINDA DEMİRYOLCULUK

ZİYA GÜREL

Birinci Cihan Savaşında Çanakkale Boğazından geçmek için, o zamanın en güçlü donanmasıyla denizden; Gelibolu Yarımadasına çıkardıkları askerlerle karadan saldıran İngiliz ve Fransız kuvvetlerini, kahramanca savunmalarıyla geri çekilmek zorunda bırakan Türkler; birlikte dövüştükleri devletlerin daha önce yenilgiyi kabul ederek silahlarını bırakmaları üzerine, 9.10.1918 tarihinde Mondros mütarekesini kabul zorunda kalmışlardı.

Savaşarak geçemedikleri Çanakkale Boğazından mütareke uyarınca rahatça geçebilen düşman savaş gemileri, bu fırsattan yararlanarak, demir atıp kaldıkları İstanbul limanını ve Boğaziçi sularını tüm kaplamışlar, şehir'e askerlerini çıkarmışlar ve onu eylemli olarak işgal etmişlerdi.

Mütarekeden yedi ay sonra, 15.5.1919 da İngilizlerin isteği ve desteği ile, Yunan ordusu İzmir'e girmiş yöresini de elde etmek amacıyla içerilere doğru yayılmağa başlamıştı¹.

3. Ordu Müfettişliği görevine gitmek üzere 16.5.1919 da vapurla yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, 19.5.1919 da Samsun'da Anadolu toprağına ayak basmış ve yolu üzerindeki Amasya şehrinde yayımladığı bir bildiri ile Anadoluya geçişinin asıl nedenini ve asıl amacını Ulusuna ve dünyaya duyurmuş bulunuyordu.

Yurt içinde yer yer bilinmekte olan halk hareketlerini bir yönetim altında birleştirip toplamağa başlamış olan Mustafa Kemal Paşa Erzurum ve Sivas Kongrelerinde başa geçirilmiş ve "Heyeti Temsiliye Reisi" (Temsil Kurulu Başkanı) seçilmişti.

"Heyeti Temsiliye" çalışma amacına en uygun yer olarak seçtiği Ankara'ya geldikten bir kaç ay sonra, Cihan Savaşının bu üstün gel-

¹ Mondros Mütarekenamesinin 7. maddesine dayanan İngilizler, Adana, Antep Urfa ve Maraş'ı da işgal etmişlerdi. Aralarındaki gizli anlaşmaya göre, buralarını sonradan Fransızlara bıraktılar. Maraş'ı Kahraman, Anteb'i Gazi yapan mahalli karşı koymalar, halk hareketleri, ayrı ayrı destanlara konu olmuştu. Bağdat Demiryolları da bu suretle Fransızların eline geçmişti.

İtalyanlar da Antalya ve yöresini işgale kalkışmışlardı.

miş devletleri; savaş gemileriyle denizlerini, askerleriyle sokaklarını doldurmuş oldukları İstanbul şehrini (Osmanlı Devletinin merkezini) 16.3.1920 tarihinde resmen işgal altına aldıklarını açıklamışlardı. Bu sırada, şehirdeki askerî karakolları basarak askerlerimizden henüz uyumakta olan bir kısmını şehit etmekten de çekinmeyen işgalci devletlerden İngilizler, “Osmanlı Meclis-i Mebusanı”na da el uzatmışlar, üyelerinden bir kısmını tutuklayarak Malta adasına sürgün etmişlerdi.

Bu olaylar üzerine Türk Milletinin ruhundaki derin duygulanmaların ve geniş yankılanmaların bilinçli bir ifadesi olarak yayımladığı bildirisinde “Heyeti Temsiliye” Başkanı Mustafa Kemal Paşa, bu olaylar ile Osmanlı Devletinin “hayat ve hakimiyetine son verildi” demektedir. (Nutuk, Sayfa: 300)

Osmanlı Devletinin hayat ve hakimiyetinin sona ermesi Anadolu’nun devletsiz ve hükümsüz kalması anlamına gelmiyordu. Kararları bütün Yurd’a yaygın olan Sivas Kongresi “Heyeti Temsiliyesi”, esasen sözü geçmemekte olan Osmanlı Devleti yerine, millet iradesini gerçekleştirmeğe, düzeni sağlamaya çalışan, bu nedenlerle devlet görevini yerine getiren bir örgüt idi. Biz de olayların bu yönlerine bakarak Cumhuriyet devrini klâsik şekle uymasa da “halk için halk tarafından kurulmuş” olan bu örgütlerle başlamış saymaktayız.

Yurd’da sözü geçmez olmuş İstanbul’daki Osmanlı Devleti ile bir zaman paralel yürüyen Anadolu’daki bu örgütün (Heyeti Temsiliye’nin) Başkanı Mustafa Kemal Paşa ise, 16 Mart olayı ile bu paralelliğin de kalmadığını belirtmiş bulunmaktadırlar.

Biz, Osmanlı Devletinin “hayat ve hakimiyetine” son veren 16 Mart olayının doğurduğu sonuçlardan biri niteliği ile “Cumhuriyette Türk Demiryolculuğu” tarihini bu zamanlardan başlatmayı, bu nedenlerle, doğru bulmaktayız. Zira; bugünkü Türk Demiryolculuğu, bu koşulların zoru altında, bu zamandan sonra başlamış bulunmaktadır. Cumhuriyetimizin tarihi; resmen açıklanması zamanı olan 29 Ekim 1923 tarihinden önceki gelişmelerle, yani ulusal kurtuluş savaşı ile elbette ayrı sayılamaz.

Kurtuluş Savaşımızın koşulları içinde doğan, onunla birlikte gelişen ve onun oluşumuna ve sonucuna etki yapan Türk Demiryolculuğu da, bu bakımlardan hazırlığına katıldığı Cumhuriyetimizin tarihi içindedir demektir.

TÜRK DEMİRYOLCULUĞU TARİHİNİN OLUŞMASI

İstanbul'un üçlü uyuşma (İytilaf-ı müselles) devletlerince resmen işgalini, Osmanlı Devletinin "hayat ve hakimiyetine" son verildiği şeklinde deyimleyen Mustafa Kemal Paşa, sözünü yukarıda ettiğimiz bildirisinde, bu olayı yapıcı bir görüşle yorumlayarak, milletine bu vesile ile yeni bir yön gösteriyor ve: "yani, bugün Türk Milleti, medenî kabiliyetinin, yaşama hakkının ve bütün geleceğinin savunmasına çağırıldı" diyordu.

Yöneticilerinden ve görevlilerinden bir çoğu ile büyük miktarda lokomotif ve vagonları Haydarpaşa'ya kaçırılmış, başsız kalmış, iş yerleri tahrip edilmiş Anadolu Şimendifer Kumpanyasının Büyük Derbent istasyonundan doğuya doğru olan kısımlariyle, Bağdat Şimendifer Kumpanyasının Konya - Pozanti kısmını, işler ve ordu ile halkın hizmetini görür bir hale getirmek sorunu ile karşı karşıya kalan Türkler, böylece milletin "medenî kabiliyetinin yaşama hakkının" savunmasını bu alanda da (yani demiryolu işletmeciliğinde) göstermek zorunda bulunuyorlardı.

O zamana kadar yabancı kaldığımız, niteliğini iyi bilmediğimiz, görevlileri arasına Türk alınmamış, bütün yazışmaları ve haberleşmeleri Fransızca olan bir kurumu; yani şimendiferleri ne yapıp yapıp işletmeli idik. Bütün dünya ile ilişkilerimiz kesilmiş, kendi kendimize savunma çabasına girmiş bir durumda iken, bu özel iş alanında kimseden bir yardım bekleyemezdik. Gerçekten de, öteki alanlardan çok, bu özel iş alanında tam anlamıyla "iş başa düşmüş" demektir.

Demiryolculukta, daha eskiden bazı girişimler yapmamış değildik. Örneğin Haydarpaşa - İzmit hattı doğrudan Devlet tarafından bir İngiliz yapım firmasına yaptırılmıştı (1871-1873). Bu hattı 1873-1880 yılları arasında Devlet işletmişti. Amma, o zamana göre kırk yıl önceki bu deneme bir iz bırakmadan unutulmuştu. Hicaz Şimendiferleri ise uzakta kalmıştı. Personelinden o sırada Anadolu'da pek az kimse vardı.

Bu denemelerden kalan şeyler yapım işlerinde yoğunlaşmıştı. Bu alanda iyi mühendislerimiz vardı. Fakat işletmecilikte yetişmiş kimselerimiz yoktu. Eski, kısa veyahut uzaklarda kalmış denemelerin o günkü durumla bir ilişkisi bir bağlantısı yoktu. Bu nedenle o günkü demiryolu işletmeciliğimizin başlangıcında ve oluşumunda bu eski veya uzak denemelerimizin bir bağlantısı bir katkısı belirmemiştir.

Ulusal Kurtuluş Savaşımızın başlarında Anadolu ve Bağdat hatlarında karşımıza çıkan sorun, daha çok, o zamana kadar uzak kaldığımız “işletmecilik” işi idi.

Burada sözünü edeceklerimiz başında, bu nedenle “hareket” ve biraz da “cer” işlerindeki sorunlar gelecektir. Yurdumuzun o zamanki koşulları içinde, bu sorunların çözümündeki sürekli çabalarımızın, sunulmağa elverişli bulduğumuz taraflarının, “Türk Demiryolculuğu Tarihi”nin oluşmasını, ana çizgileriyle göstereceğini ummaktayız.

TÜRK DEMİRYOLCULUĞUNUN BAŞLAMASI

İşin Başa Düşmesi

16 Mart İstanbul işgaline karşı “Heyeti Temsiliye”nin aldığı tedbirler içinde Eskişehir ve Afyon Karahisar gibi yerlerde (üç yol ağzlarında) mütarekenamenin 7. ve 15. maddelerine dayanarak bulunmakta olan yabancı asker birliklerin ellerinden silahlarının alınması veya bunların bu yerlerden uzaklaştırılmaları işi de vardı. Bu kararı yerine getirmek için Eskişehir’i kuşatan Milli Kuvvetlerin baskısına karşı koyamıyacaklarını anlayan İngiliz birlikleri, aldıkları üç günlük mühlet sonunda, 23.3.1919 tarihinde (İstanbul işgalinin yedinci günüdür) Arifiye - Haydarpaşa dışında kalan hatlardan çekilmek zorunda kalmışlardı.

Taşınmak için üç tren düzenliyen Eskişehir’deki İngiliz birlikleri, en yeni 13 lokomotif ile ikiyüzden fazla vagonu, ve en önemlisi, birazı yabancı uyruklu, çoğu azınlıklardan olan görevlilerden önemli bir miktar ile, işletme başında bulunanları birlikte götürmüşlerdi. Bu arada işletme kasasında bulunan ve o zaman için önemli bir miktar olan yirmibin lirayı da almayı unutmamışlardı.

24. Tümen Komutanı Mahmut Bey, 24.3.1335(919) tarihli telgrafında Lefke (Osmaneli) istasyonunun azınlıklardan olan memurlarının hepsinin İngilizlerle birlikte gittiklerini; büyük Lefke köprüsü ile onun yanında bulunan Demir Köprüler Tamirhanesini tahrip ettiklerini bildirmektedir.

Halbuki, işletmenin sağlanabilmesi için görevlilerin – kim olursa olsun – görevleri başında kalmaları gerekmekte idi. Ayrılanların yerine hemen konacak, yetişmiş, işi bilen Türk bulmak olanağı, o sıralarda yoktu. İş başında olan bu gibi kimselerin düşebilecekleri şüphelerden,

korkulardan kurtulmalarını ve kaygusuzca iş görmelerini sağlamak için 20. Kolordu Komutanlığı (o sırada Ankara'da hükümet kuvveti yerine geçen tek kuvvet idi), bu konularda bazı tedbirler getiren 23.3.1336 (1920) tarihli genel emrini çıkarmıştı. "Şömendüfer Hututu Askerî Müfettişliğine" yazılan bu emirde Anadolu ve Bağdat Demiryollarının, Kumpanyalarının sorumluluğu fakat askerî makamların gözetimi altında işleyeceği, Kumpanyaların malî işlerine kesinlikle karışılmıyacağı belirtildikten sonra, Kumpanya görevlilerinin "hangi cins ve mezhepten" "her hangi bir devlet tebası (uyruğu)" olursa olsun, tam bir güvenle görevlerini sürdürecekleri, ancak görevini bırakmak suretiyle taşıma işini zor duruma sokanların, tahkikat sonucunda, kanuna göre cezalandırılacakları bildirilmektedir.

Demiryollarına el koymaktan uzak, yalnız askerî amaçları sağlamak için "gözetim" yetkisini belirten, görevlilere güven vermek isteyen bu emrin; bu çeşit görevlilerden bir kısmının İngilizlerle birlikte kaçtıkları 23.3.336 (920) tarihini taşıdığı görülmektedir. Güven vermek isteyen bu buyruk zaman bakımından amacını tam olarak sağlayamamış olmaktadır.

Azınlıklardan oldukları halde İngiliz birlikleriyle gitmemiş, görevi başında kalmış olanlar da vardır. Örneğin: Lefke (Osmaneli) den Geyve'ye kadar bozulmuş hatların onarım keşfi, görevini bırakmamış olanlardan mühendis Manas Efendi'ye verilmiş, Lefke Köprüsü onarımı kendisine başlattırılmış, üç ayda, Ağustos sonunda bitirtilmiştir.

Askerî Müfettişlik

20. Kolordu Komutanlığının, yukarıda sözü edilmiş olan, 23 Mart tarihli emrinin ikinci maddesinde, Ankara - Sivas Dar Hat İnşaat ve İşletme Müdürü Vasfi Bey'in, Anadolu Şimendiferleri Askerî Müfettişliğine ek görev olarak atandığı ve bu nedenle yanına kendi idaresi görevlilerinden istediğini de alabileceği bildirilmektedir.

Vasfi Bey, incelemesi sonunda 20. Kolordu Komutanlığına verdiği 6.4.1336 (920) tarihli raporunda: Anadolu Demiryolları Kumpanyası örgütünde idare başında bulunanlarla öteki görevlilerin yabancı devletlerin siyasî taraftarlığı ile ithamlarını gerektiren bir durumlarının görülmediğini; hepsinin kendiliklerinden ve istekleriyle görevlerini sürdürdüklerini, kendilerine düşen görevleri iyi bir şekilde

yapmağa niyetli oldukları kanısına varıldığını belirtmektedir. Vasfi Bey, bu nedenlerle İngilizlerle gitmeyip görevi başında kalanlardan Fabrika Müdür yardımcısı Kolaro Efendi'nin Fabrika Müdürü; Hareket Müfettişi Harilaos Efendi'nin Hareket Başkanı; Eskişehir - Ankara arası sürekli onarımlar mühendisi Manas Efendi'nin Sürekli Onarımlar Başkanı; Baş Makinist Bahaettin Efendi'nin Cer İşleri Müdürü; o sırada Eskişehir'de bulunan Gelirler Müfettişi Ayanidis Efendi'nin de Teftiş ve Hasılat ve Muhasebe Müdürü olarak atandıklarını bildirmektedir (Bu azınlıklardan Manas Efendi Ermeni, ötekiler Rumdur, Kolaro'nun Yunan uyruklu olduğu da sonradan anlaşılmıştır.)

Ancak birisinin Türk olduğu görülen bu kimselerden hiç biri, öteki alanları iyi bilmediklerini ileri sürerek İşletme Müdür vekili olarak bu kurula başkanlık etme görevini almamıştır. Bu nedenle, herkes kendi şubesi işinden tek başına, fakat hükümet ile ilgili işlerde ortak sorumlu olarak, bu şeflerden kurulu bir İşletme Komisyonun çalışmaya başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu İşletme Komisyonu, askerî istekleri karşılamak kaydiyle, yürürlükteki kurallara göre davranmakta serbest bırakılmıştır.

Vasfi Bey'in bu raporunda; o sırada Ankara ile Eskişehir arasında ufak zahire taşımalarından başka ticaret eşyası taşınması isteği ile karşılaşılmadığı, yolcunun da yok denecek derecede az olduğu bildirilmekte; gidiş geliş cetvellerinin değiştirilmesi halinde bastırılması gereken beşyüzi cetvel-i hattı'nın (grafik) büyük masrafı gerektireceği, yurdumuzdaki basımevlerinin de bu cetvelleri basacak durumda olmadıkları söz konusu edilmektedir. Bu raporda, görevlilerden fazla olan bir kısmının çıkarılması ile tasarrufa gidilmesi yolu varsa da, bunun öteki personel üzerinde kötü etki yaratabileceği de kaydedilmektedir.

Yalnız Ordu ile ilgili eşya için kısımlar arasında günde karşılıklı bir tren çıkarılması halinde eldeki yakıtın bir yıl yetebileceğini makine ve vagon sıkıntısı çekilmeyeceğini bildiren bu rapor üzerine 20. Kolordu Komutanlığı, bütün sivil ve askerî makamların ve halkın gözececeği bir "Talimat" çıkarmıştır. Bu "Talimat" da, sürat katarlarının kaldırılmış olduğu, haftada bir muhtelit (karma) katar yapılacağı, ticaret eşyasının taşınmasının serbest olduğu bildirilmekte, askerî taşımalarda taşınacak maddelerin cins ve miktarının açıkça ve yirmi dört saat önce istasyon komutanlıklarına bildirilmesi iste-

nilmektedir. Demiryolu binalarının Ordu ve Hükümet mensuplarınınca işgali, drezin ve vagonetlerin alınıp kullanılması kesin olarak yasaklanmış olan bu “Talimat” da özellikle, Demiryolu görevlilerinin işlerine karışmaktan, onların düzen dışı davranışlara zorlanmasından veya onların Askerî İşletme Müfettişliğinin bilgisi olmaksızın azilleri, nakilleri ve tutuklanmaları gibi işlemlerden, trenlerin işleme bakımından tehlikeli olacağından, sakınılması emredilmekte ve bu gibi işler için istasyon komutanlığı aracılığı ile İşletme Müfettişliğine başvurulması gereği belirtilmektedir.

Bu “Talimat”dan; o sırada, personelin işlerine karışmak, onları kural ve düzen dışı işlere zorlamak veya onların azilleri, yerlerinin değiştirilmesi, tutuklanmaları gibi hallerin sözü edilecek derecede ve ölçüde yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yazılar Demiryollarının o zamanki durumunu, koşullarını belirtmekte olduğu gibi malî zorlukları da açıklamaktadır. Vasfi Bey raporunda, ticaret eşyası taşınması ile masrafların ancak yüzde yirmisini karşılayacak bir gelir elde edilebileceğini, bu nedenle Hükümetin askerî taşımaları peşin ödemesini istemekte, masrafla gelir arasındaki açığın kapatılması işletmenin sürdürülmesi için gerekli olduğundan, bu açığın bir avansla kapatılmasının Millet ve Hükümet şerefi olduğunu belirtmektedir.

Bunun üzerine Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya ve Niğde vilâyet ve sancakları² muhasebelerinden yetmiş bin liranın İşletme Komisyonuna avans olarak verilmesi “Heyeti Temsiliye” tarafından telgrafla emredilmiştir. Fakat bunlardan Eskişehirden on bin, Konyadan beş bin ve Kütahyadan de bin lira – ki, toplamı on altı bin lira tutmaktadır – alınabilmiş olup ötekilerden bir cevap gelmemiştir.

İngilizlerin kasasındaki paraları alarak çekilip gittikleri Anadolu hattı işletmesi, belirtilen ilk kuruluş şekli ile işe başladığında “Heyeti Temsiliye” tarafından verdirilen bu onaltı bin lirayı sermaye yapmıştır.

Bunlar Kurtuluş Savaşımızın, Demiryolları alanında da nasıl bir yokluk içinde, fakat koşul tanımayan bir irade ile başladığını ve başarıya ulaştığını yeterince belirten noktalar olmaktadır.

² Sancak (= Liva) il ile ilçe arası bir idarî birim.

Kumpanyanın İdare Merkezi İle İlişkisi

20. Kolordu Komutanlığının 13.4.1920 tarih ve 754 sayılı şifresinde “Heyeti Temsiliye”ce uygun görüldüğü belirtilerek, görevlilerin aylıklarının Haydarpaşa’daki kumpanyanın merkezinden istenilmesi emredilmiştir. Fakat; yapılan başvurmada Haydarpaşa’dan bir karşılık alınmamıştır. Bu; Anadolu’da kalan kısımlarla Haydarpaşa’daki kumpanya merkezinin ilişkilerinin kalmadığını, bu yönde de açıklığa çıkarmış olmaktadır.

Top ve Tüfek Yapımı

Demiryolu işletmesini bu halde bırakıp giden İngilizlerden bir ay sonra 23.4.1336 (1920) de Büyük Millet Meclisi kurulmuş ve onun hükümeti işin başına geçmiştir. [O zamana kadar bir devlet otoritesini, Heyeti Temsiliye Ankara’ya geldikten sonra dahi, 20. Kolordunun yürüttüğü görülmekte idi.]

Yeni Hükümetin Milli Müdafaa Vekilliği tarafından Şimendifer Hututu Müfettişliğine (Demiryollar Askeri Müfettişliği) gönderilen 11.5.920 tarihli emirde, Eskişehirde top ve tüfek için bir İmalâtı Harbiye Müdüriyeti kurulduğu, bu müdürlüğün ihtiyaçlarının karşılanmasında ve tamirhanenin düzenlenmesinde bütün yardım olanaklarının kullanılması, Şimendifer Müfettişliğinden istenilmektedir. Bir hafta sonra 24.5.1920 tarihli yazısında Garp Cephesi Komutan vekili de “fabrika müştetilâtından bina ile” depo yapılmışa elverişli “mektep kulübü” binasının İmalâtı Harbiye Müdürü Binbaşı Lâtif Bey emrine verilmesini istemiştir³.

İdaredeki Gevşeklik

Vasfi Bey, “Şimendifer Hututu Askeri Müfettişliği” görevini sürdürmektedir. 6 Haziran 1920 tarihli bir genelgesinde Vasfi Bey, 6 Nisan tarihli raporunda kurmuş olduğunu bildirdiği İşletme Komisyonunun yetkileri üzerinde bazı kimselerin tereddüt ettiklerini işittiginden, komisyon üyelerinin adlarını yeniden birer birer bildirmekte ve bunların Haydarpaşa’daki müdürlüğün bütün yetkilerini taşıdıklarını yeniden açıklamaktadır. Vasfi Bey’in böyle bir telgraf genel-

³ Ufak top yapılmış ve fabrika bahçesinde atışı yapılmıştır. Bu arada makineli tüfek, mermi ve bombalar da yapılmıştır. Telsiz telgraf ve telgrafla ilgili onarımlar ve buna benzer işler de burada yapılmakta idi (281. dosya).

gesini gerekli görmesi, bu komisyonun işleri gereği gibi yürütememekte olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Gerçekten de Vasfi Bey'in işleri eylemli olarak üzerine almayı Ankara'da oturduğu, yardımcısı Binbaşı Mehdi Bey'in de, söz konusu olan Eskişehir'deki İşletme Komisyonunda "bazen bulunduğu ve müzakerata iştirak ettiği" (konuşmalara katıldığı) ve "resmen sorumlu olmadığı halde" komisyona sözünü geçirmeğe çalıştığı anlaşılmaktadır.

Mali durumu kökünden bozuk olan Demiryolları İdaresine, hiç bir gereği yok iken, hizmete yeniden yüz elli kişi aldırılarak masrafların kabartıldığı ve askerî müfettişliğin yardımcısı olan bu zatın, Demiryollarını idare ederken "bir program" gütmek şöyle dursun, düzgün bir yazışma defteri dahi tutturmamış ve kötü işleri komisyona iyi işleri de kendine yormuş olduğu anlaşılmaktadır (270 Def. 16. Sayfa).

İki aydan çok bir zamandan beri denenmekte olan Vasfi Bey'in kurduğu Demiryolları İşletmesi yönetim şeklinin istenilen sonucu vermediği görüldüğünden, Ordu için –yani, Yurdumuzun düşmandan korunması için– çok önemi olan Demiryollarında başarılı bir idare kurma zorunluğu, Hükûmet ve Ordu başında bulunanlar tarafından şiddetle duyulmağa başlanılmıştır.

Erkân Harp Miralayn Behiç Bey

Milli Kuvvetlere katılmak üzere İstanbul'dan –kendisini aramakta olan İngilizlerden– kaçarak 5.7.1920 de Ankara'ya gelmiş olan Erkânı Harp Miralay (Kurmay Albay) Behiç Bey (Behiç Erkin) ertesini günü görüştüğü Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) İsmet Bey'den İkinci Başkanlık teklifini almıştır. Karar vermek üzere düşündüğü bir sırada, 10.7.1920 de Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) İsmail Fazıl Paşa'nın (bu zat Ali Fuat Cebesoy'un babasıdır) Anadolu Şimendifer Kumpanyasının müdürlüğü teklifi ile karşılaşmıştır⁴. Bu iki tekliften birini seçmek zor

⁴ Selânik İltisak Hattı Muhafız Kuvvetleri Müfettişliğinde bulunmuş, Meşrutiyet devrinde yine bu hattın, yeni kurulmuş olan, Askerî Komiserliğine atanmış olan sayın Behiç Erkin; bu görevleri sırasında, Demiryolu kuruluşu ve işletmesi üzerinde yapmış olduğu incelemeleri, Birinci Cihan Savaşı sıralarında "Demiryolunun Askerlik Noktai Nazarından Tarihi, İstimali ve Teşkilâtı" adlı, Türkçede bu alanda eşi ve benzeri olmıyan bir eser yayımlamış bulunmakta idi.

olduğundan, durum kendisine arz edilmiş olan Mustafa Kemal Paşa, Behiç Bey'in Demiryollarının başına geçmesini daha uygun bulmuştur. Kendi eğilimlerini de karşılayan bu işaret üzerine Behiç Bey, Anadolu Şimendiferleri İşletme Müdürlüğünü, hattı inceledikten sonra kesin karar vermek üzere, geçici kaydiyle kabul etmiştir.

Hatlara El Koyma Şekilleri

Yeni müdüre 14.7.920 tarihli bir emir, daha Eskişehir'e gitmeden Ankara'da verilmiştir. Hükümet görüşünü yansıtan bu emirde, Anadolu ve Bağdat Demiryollarının işletilmesini şimdikinden daha "meşru ve makul" bir şekle sokmak gereği belirtilmekte olmasına rağmen, şirket imtiyaz ve mukavelenamesinin 26. maddesine dayanılarak işletmeye el konulması olanağı varken, bundan çok ileri gidilerek idare bütçelerinin Nafia Vekilliği bütçelerine eklenmesi ve artan gelirin Nafia Vekilliğine para olarak verilmesi koşulları ileri sürülmektedir.

Bir hafta sonra gelen, 19.7.336 (920) tarihli "Büyük Millet Meclisi İcra Heyeti Kararı" (Bakanlar Kurulu Kararı) ise, Kumpanyaların sorumlu başlarının bulunmamasından ve bugünkü durumun İngilizler tarafından Türkiye'den cebren alınmış, gasp edilmiş nitelikte olduğundan, bunun Büyük Millet Meclisi Hükümetince tanınmasını "iyman ve ihsan edecek bir muameleli resmiye icrası siyaseten gayri caiz bulunmasına" (işaret edecek ve anlatacak resmi bir işlem yapılması siyaset bakımından doğru olmamasına) dayanarak Şimendifer idarelerinin gelir ve giderlerinin ekli bütçe olarak Hükümet bütçesine sokulması ve bu idarelerin bütün malzemelerinin, aletlerinin hazine adına teslim alınması gibi hususlar taşımaktadır. Bu karar, Nafia Vekilliğinin bu konudaki emrinden de ileri gitmiş bulunmaktadır.

16.7.1920 tarihinde Demiryollarındaki görevine başlamış olan Behiç Bey, on gün sonra Nafia Vekilliğine gönderdiği, hattın düzenli işletilmesi üzerindeki düşüncelerini taşıyan raporunda; İcra Vekilleri kararının kendi düşüncelerine uymadığını, hattın temellükünden vazgeçilip mukavelenamenin hükümlerine göre Demiryollarına geçici olarak el konularak, Devletçe atanan İşletme Müdürü ile, Hareket, Cer ve Yol müdürlerini içine alan bir idare Kurulu aracılığı ile Şirketin manevî şahsiyeti hesabına idare edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (270. def. 21 Sa.).

Buna Nafia Vekilliğinden gelen cevap, pek kesin ve şiddetlidir. Bu cevapta: “Hükûmetin tamamıyla Anadolu ve Bağdat hatlarına sahipmiş gibi vaziyed (=el koyma) etmek suretiyle verdiği karar lâyetegayyerdur (değişmezdir). Hatların ileride zuhur edecek sahiplerine karşı hükûmetin alacağı vaziyet ileride düşünceği meseledir” denilmektedir.

Kendi görüşüne göre davranamayacağını gören Behiç Bey; on günlük incelemesi sonunda, etraftan işe karışmalar, parasızlık ve idare şekli dolayısıyla bu işin başarılmasındaki zorlukları gördüğünü, sağlık durumu da elvermediğinden görevinden çekilmesinin (istifasının) kabulünü rica etmiştir. Raporunda belirttiği düşüncelerini ve ricalarını Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafla açıklamış olan Behiç Bey'in bu çekilme isteğini, Nafia Vekilliğinin kabul etmemiş ve beş bin kuruş olan aylığını yedi bin beşyüz kuruşa çıkarmış ve memurluk unvanını da “Anadolu Demiryolu Müdür-i Umumiliği” (Genel Müdürlüğü) şekline sokmuş olduğu görülmektedir.

Bu sırada Eskişehir'e gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa, Behiç Bey'in bu konudaki düşüncelerini doğru bulmuştur. Ankara'ya birlikte dönmüşlerdir. Büyük Millet Meclisindeki odasında Bakanlardan bazı kimselerin de bulunduğu bir görüşmede Mustafa Kemal Paşa: “Hatta yalnız vaz'yed edilmiş olduğunu ve temellükten (mal edilmesinden) sarfı nazar edildiğini (vaz geçildiğini) ve şimdiki şeklin muhafazasına herkesin taraftar olduğunu ve memurların maaşlarına dokunulmayacağını” bildirmişlerdir. Ancak; bunun için eski emir ve kararları bu şekle göre değiştiren yeni bir karar verilmemiştir. Behiç Erkin'in bunlardan söz eden notlarında (270. def. 25. say.): “Bununla beraber ne denilirse denilsin ben hattın eski şekli ile idaresine esasen karar vermiştim” demiş olduğu görülmektedir.

Öteki Hatların Katılması ve Mısır Lirası

Bağdat Şimendifer İdaresi ile Bağdat Hattı İnşaat Şirketini de yönetimi altına alması hakkındaki Nafia Vekilliğinin 10.8.336 (920) tarihli yazısındaki teklifi Behiç Bey, bazı koşullar ileri sürerek, kabul etmiştir. Bu hususta, yönetim alanının genişlemesi sakıncası yanında, Pozantiden odun getirmek, Torosların Bilemedik denilen bir yerindeki Bağdat İnşaat Şirketinin malzemelerinden yararlanmak gibi yönler göz önüne alınmıştır. Hattın, sahip olma şekliyle değil, el koyma tarzıyla işletilmesi, Bağdat ve Anadolu hatlarının tarife-

lerinin birleştirilmesi gibi ileri sürülen koşullar arasında bir koşul vardır ki, bugünkü kuşakların bunu anlamaları kolay olmayacaktır. Osmanlı Devleti topraklarında bulunan Bağdat Şimendiferleri İşletmesinde Osmanlı Devleti parası değil; birim olarak Mısır Lirası esasının geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bağdat Şimendiferlerinin yönetimini ele alırken Behiç Bey'in ileri sürdüğü koşullardan birinin de bu Mısır Lirası biriminin kaldırılması olduğu görülmektedir.

Bu sırada, 26.8.1920 de, Eskişehir'e gelmiş olan Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa, Bağdat Hattı ile Bağdat inşaat ortaklığından başka, bir kısmı bizim tarafta kalmış olan Afyon - Uşak hattının da Genel Müdürlüğe katılmasına emir vermiştir.

Böylelikle Aydın hattının bu kısmı da katılınca İdare: "Anadolu-Bağdat ve Afyon - Uşak Demiryolları ve Bağdat İnşaat Şirketi Umum Müdürlüğü" adını almış oluyordu.

MÜSLİM OLMİYAN PERSONEL SORUNLARI

Hristiyan Görevliler

O zamanlarda Demiryolları İşletmesi, başta yakıt ve malzeme yokluğu olmak üzere, bir çok zorluklarla karşı karşıya idi. İç ve dış koşullar, normal bir işletme sağlamaya hiç elverişli değildi. Bununla birlikte insan gücü alanında karşılaşılan güçlükler ve sorunlar, bunların da üstünde özel bir önem taşımakta idi.

Yalnız yurdumuzu haksız yere işgal etmekte olan Yunan ordusu ile değil; onun arkasındaki, onu her yönde destekleyen Batılı büyük devletlerle de savaşıldığını gören ve bilen ordumuzla halkımızın; Batılı devletlere dayanarak bize yönelttikleri düşmanca davranışlarını görmekte oldukları Hristiyan azınlıklara karşı olan tepkileri, özellikle Anadolu'da gittikçe artmakta idi.

Bütün bir Batı dünyası bize doğrudan düşman kesilmişti. Durmadan yeni yeni haksızlıklar, tecavüzlerle karşılaşılıyordu. Sesimizi, savaşta üstün gelmiş, söz sahibi olmuş devletlere ve onların halk vicdanına duyuramıyorduk. Bu yüzden Batı Medeniyeti bize "tek dişi kalmış canavar" olarak görünüyordu. Dünyada yalnız kalmıştık. Kendimizi, yine kendi gücümüzle savunabilecektik.

Biz bu durumda iken azınlıklarımız, genellikle, bizden ayrı duygu ve düşünceler içinde kalarak, dört yıllık savaşın sonunda

üstün gelen ve Yurdu kısım kısım işgal etmekte olan Batılı devletlere, bize rağmen, sevgi ve bağlılık gösterilerinde bulunmaktan sakınmıyorlar ve çekinmiyorlardı. Azınlıklardan bir kısmının bu davranışlarının halkımızda uyandırdığı tepki sonucunda, azınlıklardan olan herkese şüphe ile bakılmakta idi.

Halbuki; Anadolu Şimendifer Kumpanyasında, 16 Mart İstanbul işgali olayının yankısı olarak yapılan baskı sonunda, üç tren ile Haydarpaşa'ya çekilen İngiliz kuvvetleri ile birlikte gitmeyerek – her halde günün siyasal esintilerine kapılmamış olduklarından – görevleri başında kalmış kimseler de çoktu. İşlerinden ayrılmamış olan bu gibi kimselere, dost görünmeyen bir dünya ile bağlantıyı kesmiş, tek başlarına varlıklarını kurtarmağa çalışan Türklerin, şüphe ile bakmakta hakları olacaktı.

Anadolu ve Bağdat Şimendifer Kumpanyalarının bütün yazışmaları, konuşmaları – bu kumpanyalar Almanların olduğu halde – tamamen Fransızca ile yapılmakta idi⁵. Bu hal, Türklerin eskiden beri bu işlerden uzak kalmalarının bir nedeni olmuştur. İşletme görevlileri arasında Türk yok gibi idi. Buralarda çalışan azınlıklardan olan kimseler, bu nedenlerle de asıl halktan uzakta kalmışlar, yabancılaşmışlardı. İçlerinde hiç Türkçe bilmeyenler olduğu da sonradan ortaya çıkmıştı. Bunlara, en azından Milletın uğramakta olduğu haksızlıkların kaynağı sayılan Batı dünyasının temsilcileri gözü ile bakılıyordu. Kişileri tek tek ele alarak niyetini ve davranışını incelemek ve o kimse hakkında ona göre yargıda bulunmak, toplumsal duygulanmaların en kabarık olduğu böyle zamanlarda herkesten istenemezdi. Demiryollarına ilk defa el koyan Vasfi Bey, yukarıda sözünü ettiğimiz yargısını vermiş ve İngilizlerle gitmemiş, kaçmamış olan kimselerin, siyasal bir ard düşünce taşımadıkları

⁵ Anadolu ve Bağdat Şimendifer Kumpanyaları Almanlara ait olduğu ve İdare başında Almanlar bulunduğu halde, yazışma ve haberleşmelerin Birinci Cihan Savaşı sırasında dahi Fransızca ile yapılageldiği görülmektedir. Bu, ayrıca dikkate değer bir konudur. Bizim Batı kültür ile temasımız Fransızca ile olmuştur. Fikret'in "Batıya açılmış ilk pencere" olarak vasıflandırdığı Galatasaray Sultanisi (Lisesi) ders ve konuşma dili olarak Fransızca'yı almıştı. Cumhuriyet devrine kadar ilkokullarda dahi Fransızca dersleri vardı. Azınlıklar ise bu dili kendi dilleri derecesinde benimsemişlerdi. Almanca, 1. Cihan Savaşı sırasında yayılmaya, liselere girmeğe başlamıştı. Cumhuriyetten önce deniz subaylarının dışında İngilizce bilen o kadar azdı ki, bunların adlarının başına sıfat olarak "İngiliz" kelimesi dahi konurdu.

kanısına varmış olduğunu bildirerek, onlardan bir kısmını, buldukları iş kolunun sorumlu başkanlıklarına atamaktan çekinmemiştir.

Halbuki; Halk ve Ordu mensupları ile Millî Kuvvetler, az bir kısmı yabancı, çoğu uyuşumuz azınlıklarından olan bu Demiryolları görevlilerine genel olarak duydukları nefret duyguları nedeniyle, onları değil Demiryollarında üstün bir görevde, Yurt içinde dahi görmek istemiyorlardı. Bu; o günlerin ağır, çaresiz, boğucu havası içinde haksız da sayılamazdı belki. Fakat; bu duygu ve heyecanın, Demiryolları işletmesini ordumuzun beklediği hizmetleri yapamıyacak bir hale düşmesi sonucunu doğuracak derecede taşkınlaşması da, elbette doğru sayılamazdı.

Bununla birlikte uygulamada, bu toplumsal duygu taşkınlıklarının etkisi altında kalındığı çokça görülmekte idi.

“Kuvayı Milliye” Çeteleri

“Kuvayı Milliye” çetelerinin başlangıçta Lefke (Osmaneli) ile Adapazarı arasındaki müslim olmıyan demiryolu görevlilerine yaptıkları saldırılar, Eskişehir’de de görülmüştür. Eskişehir istasyonu yakınındaki memur evlerinden bir kısmı eşyasiyle birlikte “Kuvayı Milliye” tarafından pervasızca işgal edilmişlerdir.

Akhisar (Pamukova) Geyve ve Bilecik istasyonları personelinden çoğu, bu çetelerin tecavüzüne uğramıştır. Akhisar istasyonu görevlilerinden iki kişinin kasaba içinde öldürülmüş olarak bulunduğu anlaşılmıştır.

14.7.1920 tarihinde Eskişehir’deki İmalâthane işçilerinden dört kişinin kaybolduğu bildirilmiştir.

Geyve istasyonunda Kapıcıoğlu ve Moskoyan adındaki memurların Geyve Mutasarrıflığından verilmiş vesika ile tedavi için Hat Komiseri Binbaşı Hüsnü Bey eşliğinde Adapazarına giderken iki Jandarma tarafından Geyveye sevk edilecekleri nedeni ile tevkif edildikleri, idare tarafından sorulduğunda bunların Eskişehir’e sevk edildiklerinin bildirildiği anlaşılmıştır.

Bu olayların istasyonlarda çalışan memurları korkutup yıldırıldığı, onların fikir selâmeti ile iş görmelerine engel olacağı, İşletme Müdürlüğüne haber vermeden memurların işleri başından alınıp götürülmesinin kazalara sebep olacağı bildirilerek, şimendifer memurlarına her ne şekilde olursa olsun dokunulmaması ve işlerine karışılmaması,

Askerî Müfettişlikçe Nafia Vekilliğinden istenilmiş ve durum 20. Kolordu Komutanlığına ayrıca arz edilmiştir.

Bu sıralarda Eskişehir'deki Fabrikanın Anbar Müdürü Aleksandır Spirodis ile kâtibi Spiro Klambogidis, Adapazarı Kaymakamlığından istenilmiştir. Bunların üzerinde bir çok eşyanın hesabı bulunduğundan soruşturmaların Eskişehir'de yapılması için Eskişehir Mutasarrıflığından ve Garp Cephesi Komutanlığından Adapazarı Kaymakamlığına yazılmıştır. Bu durum İçişleri Bakanlığı vekili Adnan Bey tarafından Adapazarı Kaymakamlığına, Adliye Vekili Celalettin Arif Bey tarafından da Geyve Savcılığına bildirilmiştir. Bir süre sonra Geyveye giden İşletme Müdür Yardımcısı Binbaşı Mehdi Bey'e verilen "Geyve Kuvayı Milliye Kumandanı İbrahim" imzalı bir mektupta: "muhakeme için buraya gönderilen Aleko İspirodis ve kâtibi mevkuf buldukları mahalden nöbetçiyi iğfal ederek firar ettikleri ve hayyen ve meyyiten (diri veya ölü) derdestleri (ele geçirilmeleri) zımında takibat icra edildiği" bildirilmekte idi. (280. Dosya 7, 5. say.) İki Bakanlığın ve Garp Cephesi Komutanlığının ilgisinin sonuca etki yapamadığı anlaşılmaktadır.

16 Mart olayı dolayısıyla "Kuvayı Milliye"nin baskısı sonunda Haydarpaşa'ya kaçarken İngilizlerin tahrip ettikleri Lefke köprüsü onarımı, Mühendis Manas Efendi'nin idaresi altında 15.8.1920 tarihinde bitmiştir. Ancak köprünün öteki tarafına gönderilecek yeni ve acemi memurların yolcu trenlerinin hareketlerini düzene koymayacakları nedeniyle ya hıristiyan memurların hayatlarının "Kuvayı Milliye" karşısında teminat altına alınması, yahut posta treninin Lefke köprüsünün öteki tarafına geçirilmemesi gerektiği Nafia Vekilliğine arz edilmişti. Buna, 21.8.1336 (920) tarihli şifre ile verilen cevapta, askerî trenlerden başkasının Lefke'den (Osmaneli) öteki tarafa geçirilmemesi emredilmiştir.

Nafia Vekilliğinin bu cevabı, yer yer kümeleşmiş, genel bir düzene uymıyan, kendi başlarına davranan "Kuvayı Milliye" karşısında istenilen hayat garantisinin, o sırada, devlet tarafından dahi verilmediğini göstermektedir.

Köprüler yapım memuru İtalyan uyruklu Martiyano ve köprü mutahassısı Marko Çavuş ile birkaç arkadaşı Gök Bayrak müfrezesi tarafından öldürülmüşlerdir. Bunlar; İngilizlerin giderken tahrip ettikleri Lefke köprüsünü "yapılamaz" demeleri olanağı varken en

kısa bir zamanda onarmışlardı. Öyle ki, Garp Cephesi Komutanlığı bunlara ödül vermeği kararlaştırmış bulunuyordu (Bu ödüllerin ailelerine verildiği anlaşılmaktadır). Bunların öldürülmesinden sonra idarede köprü onarımı uzmanı kalmamış olmakta idi. Güçlendirilmeğe çalışılan güven duygusu ile biraz sakinleşmiş olan öteki görevlilerin, bu olay karşısında korkuları yeniden artmıştır. Bu olay, verilen garantilerin de geçerli olmadığı fikrini vermiş ve onbeş yirmi gün kimse görevini gereği gibi yapamamıştır (270 def.).

Özellikle, Lefke - Adapazarı arasında geçen bu gibi olaylara engel olunması için Behiç Bey, Bozöyük'de bulunan Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa ile görüşmüştür. Ali Fuat Paşa'nın çıkardığı ve idarece bastırılan 21.7.1336 (920) tarihli genel emirden her istasyona bir kaç nüsha astırılmıştır.

Ali Fuat Paşa'nın bu emrinde; İstanbul'un Yeniden devletler tarafından işgali üzerine Millet'in eline geçen ve yine Millet tarafından idare edilen Şimendiferlerin memurlarından büyük bir kısmının doğrulukla ve bizimle çalışacaklarına kefil olunmuş, onların "hıristiyan vatandaşlardan" oldukları belirtilmiş ve Şimendifer işinin ayrıca bir fen olduğu, bunu bilmiyenlerin işlere karışmaması gerektiği bildirilmiştir. Diğer yurttaşlara olduğu gibi Şimendifer memurlarına da, ırz, mal ve can kefaleti hususunda millet'in "söz verdiği" ayrıca belirtilen bu emirde: "Bu söz Millet namusudur. Verilen namus sözünü tutmağa herkes mecburdur." "Binaenaleyh bir kıta veya Kuvayı Milliye için şimendiferlerimizden istifade zarureti hasıl olunca derhal mafevkine müracaat etmeli ve kendiliğinden şimendifer işlerine asla karışılmamalıdır" denilmektedir.

Bu emrin dahi bu alanda bir etki yapamadığı görülmüştür.

Müslüman Memur Bulunamayınca

Genel Müdürlüğün Nafia Vekilliğine sunduğu 22.10.336 (920) tarihli ve Ağustos ayı genel durumunu bildiren raporunda: başlangıçta kurulmuş olan İşletme Komisyonunun, işleri istenilen derecede yürütememesine "gayrı müslimler" aleyhinde esen havadan korkmalarının da bir neden olduğu, Eskişehirde islâm olmıyan memurlardan onbir kişinin evlerinin eşyaları ile birlikte işgal edildiği ve "anasır-ı gayrı müslimeden (islâm olmıyanlardan) Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince tarh edilen (salınan) vergiden şimendifer memurlarına da

hisse tefrik edilmiş (pay ayrılmış) ve bu suretle mal ve canlarından emniyetsizlik gören memurlar arasında büyük bir heyecan husul bulmuş” olduğu bildirilmektedir. Bu rapordan, o sırada devletten ayrı olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince azınlıklara vergi salınmış olduğu anlaşılmaktadır. Verginin miktarı belirtilmemiş olmakla birlikte, azınlıklardan olan Şimendifercilerde bir heyecanın uyanmasına neden olabildiği görülmektedir.

Yine bu raporda: “...müslüman memur azlığından halen Lefke - Adapazarı arasındaki istasyonlara sorumlu ve işbilir memurlar” gönderilemediği de belirtilmektedir.

Yabancı Devlet Uyrukluları

Garp Cephesi Polis örgütü, 9.8.920 tarihli yazısı ile Eskişehir Mutasarıflığına başvurarak Eskişehir Şimendifer ambarlarında çalışan “Arnavut Yani” adındaki kimsenin İtalyan uyruklu olduğunu anlaşıldığı, kendileri ile barış imzalanmamış devlet uyruklu kimselerin ya çıkarılmasını, yahut da bunların Osmanlı uyruğuna geçmeleri bildirilmiştir.

İdarede daha başka yabancı uyruklu kimseler de çalışmaktadırlar. Bir yandan yurdumuza saldırmış Yunan ordusu ile ölümkalım savaşına girmiş iken öte yandan yerlerine o işi yapacak yetişmiş Türk memur bulup koyamadığımız için, cepheye askerlerimizi ve cephanelerini taşıyacak olan Demiryolları işletmesindeki baş ve önemli görevlerde, yalnız hıristiyan azınlıkların değil; doğrudan Yunan uyruklu olan kimselerin hizmetlerine dahi bel bağlamak zorunda kalışımız gibi bir durumun, dünyada eşi ve örneği, herhalde, görülmemiş olmalıdır. Aradan elli yıldan çok bir zaman geçtikten sonra, bu günkü koşullar içinde anlaşılması bile kolay olmıyan bu durum; ulusumuzun o zamanki çaresizliğinin, bahtsızlığının ve bundan başka Demiryolları İdaresinin karşılaştığı güçlüğü, tek başına, acı bir ifadesi olmaktadır⁶.

⁶ Bütün Anadolu hattı görevlilerinin 1598’i müslüman (Hareket işlerinde müslüman yoktur) 459 Rum, 403 Ermeni, 6 Musevi’dir. Bunlar, Osmanlı Devleti uyruğudurlar.

Onyeddi doğrudan Yunan uyruklu olduğu gibi otuz bir kişi de çeşitli Batı ve Balkan devletleri uyrukusudur (284 sayılı Dosyanın 158 sayılı kâğıdından alınmıştır).

Yunan uyrukluların başında, Demiryollarına ilk el koyan Vasfi Bey'in 25 Mart 1920 de kurduğu "İşletme Komisyonu" üyesi olan ve Yardımcı iken Fabrikaya Müdür yapılmış olan Kolaro Efendi vardır.

Durum arz edilmiş olan Nafia Vekillüğinden o zaman gelen cevap yazısında; Kolaro'nun sadakatsizliğinin Hicaz hattında geçen davranışları ile ve bu sırada da bir gereklilik yok iken İngilizler tarafından Selânik'ten getirilmiş olmasıyla belli olduğu kabul edilmekle birlikte "bunun da görevini yapabilecek ehil bir müslüman memur bulununcaya kadar kullanılması zaruridir" denilmekte ve bu duruma genel olarak da değinilerek: "hatta kullanılan yabancı tebalı ve bilhassa Yunanlı memurların değiştirilmesi, yerlerine müslüman memurların bulunmasına vabestedir (bağlıdır). Bu şart olmayınca şimdi hatta bulunan yabancıları sıkı ve makul bir kontrol ve gözetleme altında bulundurularak kullanılmaktan başka çare yoktur" denilmektedir. (270 Def. 77. s.)

Yunanlıların Uşak ve Kütahya Saldırıları

26.8.336 (920) de başlıyan Uşak yönündeki Yunan saldırısı üzerine Afyon ve Uşak hattı işletmesi alt üst olmuştur. Bu hat müdürlüğüne atanmış olan Mösyö Andre (Fransızdır) hattı görüp inceleyemedi Afyon'da oturup beklemek zorunda kalmıştır.

Bu sırada, Garp Cephesi Komutanlığının 29/30.8.336 (920) tarihli "Gizli ve Zata Mahsus" işaretli emri alınmıştır. Bunda, Afyon Karahisar'ının yitirilmesi olasılığı karşısında Genel Müdürlüğün alacağı tedbirler ile; Eskişehir - Ankara ve Akşehir - Konya olarak iki bölük kalabilecek olan hatlara çekilecek malzemenin cins ve miktarı Genel Müdürlüğe bırakılarak düşman eline geçebilecek olan hatlarda bir lokomotif veya vagon kalmamasına dikkat edilmesi, Eskişehir - Ankara bölümünün her zaman güvenle işletilmesinin gerektiği, Fabrikanın olanağı olan kısımlarının Ankara'ya taşınması bildirilmektedir. (270 Def. 31 s.)

Çalışma Koşullarının Elverişsizliği

Cer İşleri Md. Yardımcısı Hakkı Efendi'ye, Nafia Vekilinin (Bayındırlık Bakanının) önünde, büyük zorluklarla, Depo Müdürlüğünü de çevirmek kaydıyla Uşak Hattı Cer Müdürlüğü kabul ettirilebilmişti. Yanına da Şimendifer Subayı Şemsettin Efendi veril-

mişti. Hakkı Efendi, 31.8.336 (920) tarihli raporunda geri çekiliş sırasında makinist Çötaki (Rum) idaresindeki 12 vagonlu bir katarın Uşaktan üç kilometre sonra yarma içinde bulunan ve Demiryolları İdaresine haber verilmeden askerlerimizce tahrip edilmiş köprüde derayman yaptığı ve vagonların birbiri üzerine düştükleri, iki ateşçiden Yorgi'nin (Rum) nasılsa kurtulup, Afyonkarahisar'a kadar gelebildiği, öteki ateşçi Solakyan (Ermeni) ile makinist Çötaki'nin kayboldukları bildirilmektedir. Yine bu raporun; bu olaydan sonra, askerî bir trenle yola çıkan makinist Şükrü'nün, yarım kilometre uzaktan kaza olayını görerek trenini durdurduğu iki ateşçisi ile birlikte, makinenin ateşini söndürdükten sonra düşen top mermilerinden sakınarak Oturak istasyonuna ve oradan Afyonkarahisar'ına kadar gelebildikleri anlaşılmıştır.

İki lokomotif ile yetmiş vagon, köprünün bu erken atılışı yüzünden Uşak'ta kalmış ve düşman eline geçmiştir. Garp Cephesi Komutanlığı, 1.9.336 (920) tarihli emrinde: "Uşakta olduğu gibi hattın Dumlupınar - Afyonkarahisar kısmında da malzeme terk etmemek için" bu kısımdaki vagon ve lokomotiflerin geriye alınarak "Kumpanyaya" verilmesi ve tahripte acele edilmemesini kendi birliklerinden istemiştir. (280 dosya / Sayı 23)

İslâm Olmayan Görevlilere Karşı Tazelenen Tepki

Yunanlıların bu saldırısının, İslâm olmayan görevlilere karşı yeniden bir duygulanmaya ve bunun sonucunda, onların görevden uzaklaştırılmaları isteklerinin artmasına yol açmış olduğu görülmektedir.

İslâm olmayan görevlilerin, bize tam bir bağlılığı ileri sürülemez ise de, o sıradaki Yunan saldırısında onların bize dönük kötü bir davranışlarına da rastlanılmamıştır. Buna rağmen; kendilerine kuşku ile bakıldığından, her taraftan Demiryollarındaki İslâm olmayan görevlilerin kovulmaları, görevlerinden uzaklaştırılmaları istenilmeğe başlanmıştı. Konya Valisi Haydar imzalı olup Garp Cephesi Komutanlığına gönderilmiş 1.9.336 (920) tarihli bir şifrede, gayri müslim olan demiryolları telgraf memurlarının Yunan ordusunun bütün hareketlerini Rum ve Ermenilere ve bunlar aracılığı ile, siyasi muhaliflere haber verdikleri kanısına varıldığını, bunlardan cepheye yakın yerlerde çalışan kimselerin kontrol altına alınmaları ve trenlere ait telgrafların Türkçe çekilmesi kuralının konulması istenilmektedir.

3.9.336 (920) tarihini taşıyan ve Garp Cephesi Askerî Polis örgütünce hazırlanmış bir liste, Ali Fuat Paşa tarafından mutalea bildirilmesi için Demiryolları Genel Müdürlüğüne gönderilmiştir. Bu listede sayısı elliye varan yabancı devlet uyrukluları arasında, İşletme Komisyonu üyesi olan Fabrika Müdürü Kolaro'nun, üstelik "Etniki Eteryä" cemiyetinden olduğu, Hareket Dairesi Başkanı Harilaos'un gayet zararlı bir komiteci olup komitecileri evinde toplayarak onlarla konuşmalar yaptığı, Muhasebe ve Teftiş Başkanı Ayanidis'in İzmir'in Yunanlılarca işgalinde Harilaos'un evinde yapılan şenliklere katılmış olduğu bildirilmektedir.

Genel Kurmay Başkanlığına cevap olarak yazılmış Nafia Vekilliğinin 5.9.336 (920) tarihli bir yazısı, bu konuyu aydınlatmaktadır. Bu yazıda; Demiryolları Şirketlerinin imtiyaz sahiplerinin yabancı ve hristiyan olmalarından, memurlarını da bilerek ve isteyerek "gayri müslim mutahassis" kimselerden seçtikleri; bunların görevini yapacak müteahassis islâm memurlarının azlığını da bahane olarak ileri sürdükleri, Demiryolları hesap ve yazı işleri ile haberleşmelerinin Fransızca yapıldığı, hatta savaştan (1. Cihan Savaşı) önce ve savaş sırasında bu ortaklığın başında bulunan Almanların dahi Fransızca kullandıkları belirtilerek; ancak, bir kaç aydanberi el koyduğumuz bu kurumların görevlilerini birden müslümanlarla değiştirmenin ve işlem dilini hemen Fransızcadan Türkçeye çevirmenin olanağı olmadığı, böyle bir şey yapıldığı takdirde, Demiryollarının işlemeden kalacağı, bunun sonucunda ise, asker ve cephaneye yollamalarının duracağı, bunun da Yurt savunmasında büyük ölçüde etki yapacağı açıklanmıştır. Bu cevapta; ele geçirilebilen müslim memurların, kuşku uyandıran hristiyan memurlar yerine atanmakta olduğu, haberleşmelerin birden Türkçeye döndürülemediği, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğünün dahi kendisinden istenilen iki telgraf memurunu henüz bulup gönderemediği, bu nedenlerle, yazışma ve haberleşmenin Türkçe yapılması işinin olanaklar ölçüsünde, yavaş yavaş bir çözüme bağlanacağı bildirilmektedir (280 dosya, 25 Sayı).

Bu sırada Garp Cephesi Komutanlığı; Ertuğrul, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar sancakları içindeki azınlıklardan 20-40 yaşları arasında olanların, buralardan başka yerlere göç ettirilmelerine başlanılmış olduğundan, bu bölgelerdeki Demiryolları memurlarından bu koşulları taşıyanların buralardan başka yerlere atanmalarını istemiştir. Genel Müdürlük, Fabrikanın Eskişehir'de olması nedeniyle

bu emrin uygulanması olanağının olmadığı, ancak, bu bölgelerdeki istasyonlara müslüman veya yaşlı memur gönderilmeğe çalışılacağı cevabını vermiştir.

Gayrı müslim memurlar üzerindeki dedikodunun, normal sınırları aştığını gören Genel Müdür Behiç Bey, bu sorunu kesin olarak çözümlenmek amacıyla Ankara'ya gitmiştir. 9.9.1336 (920) günü Nafia Vekiline Garp Cephesi Polisinin, yukarıda sözünü ettiğimiz listesini vererek sorunu açıklamıştır. Bundan sonra, Vekil ile birlikte Vekiller Heyeti odasına gitmişlerdir. Behiç Bey, Vekiller Heyeti önünde, şimendifer gibi en önemli bir savunma aracının yabancı ellerde bulunmasının doğru olmadığını, millileştirilmesinin zorunlu olduğunu, fakat bu işin bu zamanda yapılmasının çok zor, hatta yapılamaz olduğunu söylediği sıralarda, Heyet üyelerinden bir kısım kimseler hiç tereddüt etmeden "bütün gayrı müslim memurların tardı lüzumunu ve hatta bu maksad için şimendiferlerin işletilmesini bile feda edeceklerini" ileri sürmüşler, uzun tartışmalardan sonra, bunlardan tabip, kâtip ve amele gibi, doğrudan demiryolu mesleğinde olmyanların değiştirilmesi ile yetinmeğe mecbur olmuşlardır.

Fakat; Genel Müdür, bir kısım memurların belli bir nedeni olmaksızın işden uzaklaştırılmalarının, bütün memurlar üzerinde kötü etki yapacağını, kendisinin de işe başlarken kimseyi sebepsiz çıkarılmayacağı üzerine memurlara söz verdiğini ileri sürerek bu teklifi de kabul etmemiştir. Böylece, her iki taraf da düşüncelerinde direnmiş olarak kalmışlardır.

Bu konuşmalar arasında Vekiller Heyetinden bir zatın: "Bütün gayri müslimleri iş başından uzaklaştırmakla beraber, şimendiferlerimizi işletmek Nafia Vekilinin vazifesidir. Kendisi bundan sorumludur" dediği de anlaşılmıştır. (270 Def. 37. s.)

Yunan ordusuna karşı kurduğumuz savunma cephesinin gerisindeki ulaşım araçlarının, Yunanlı veya onlara eğilimli kimseler idaresinde bulunmasının "dünyanın hiç bir tarafında görülmemiş bir şekil olduğunu" söyleyen Behiç Bey; eskiden düşünülmeden verilmiş imtiyazların sonucu olan bu halin düzeltilmesine hemen kalkışmanın bu büyük taşıma aracını büsbütün kısırlaştıracağını öne sürmektedir. Diğer taraftan; başka yerlerdeki gayrı müslim kimselere "Kuvayı Milliye" grupları tarafından yapılan saldırılar yanında Demiryollarında görevli olanların, nisbeten bundan korunmakta

olması, bu gibi memurların açıktan açığa bir kötülük yapmalarına engel olacağı kanısını belirten ve en büyük Yurt görevini şimendiferleri işletmekte gördüğünü kaydeden G. Müdür, bunu büsbütün durdurmaktansa bu gibi sakıncalarına rağmen, işletmekte devam etmeği doğru bulduğunu Nafia Vekilliğine gönderdiği yazısında belirttiikten sonra; bununla birlikte bütün müslim olmıyan memurların çıkarılması suretiyle işletmeyi sağlayacak kimse bulunabileceğinden, kendi yerine iş başına getirilmesini teklif etmiş ve Temmuz ayı açığına kapamak üzere otuz bin lira gönderilmediği takdirde istifa etmiş sayılmasını da yazısına eklemiştir. (270 Def. 38. s.)

Ankara, Eskişehir ve Konya gazetelerinde müslim demiryolu memuru alınacağı konusunda ilânlar verilmiş ise de bundan da bir sonuç alınamamış olduğu görülmektedir.

Konya İsyanı ve Gayrı Müslim Personelin Durumu

Bu sırada Konya isyanı olmuş, asiler demiryollarının bazı kısımlarını tahrip ve istasyonları yağma etmişlerdir.

İsyancıların Konya yöresi istasyonlarındaki gayrı müslim görevlilere dokunmamış olmaları ile ve bu gayrı müslim görevlilerin isyan olayından bilgi verirken “pek mübalağalı” davranmaları dolayısıyla dikkati çektiklerini ileri sürerek, bu hat görevlilerinin islam memurlarla değiştirilmeleri, 12. Kolordu Komutanlığınca, önemle istenilmiştir. Genel Müdürlükten verilen cevapta asilerin müslüman memurlara dokunmadıklarını fakat, gayrı müslim memurlardan ikisini yaraladıklarını bildirerek, dağ başında her türlü savunma araçlarından yoksun olan bu memurların korku yüzünden mübalağa etmelerinin, pek tabii olduğu belirtilmiştir.

Bununla birlikte; bu gayrı müslim görevlilerinden asilere karşı yapılan hareketlerde cesaret ve yararlılık gösterenler dahi görülmüştür. İsyanı bastırarak askerlerin treninde bulunan Yol Şube Mühendisi, verdiği raporda: “treni cesurane ateş hattına kadar sokmağa muvaffak olan makinist Hristo Aslanyadis ile iki ateşçisinin sadakatleri şayanı arzıdır” demekte, Telgraf Başçavuşu Leonyadis’in “vazifedeki ciddiyeti”nden söz etmektedir. (280 Do. 40 No) Gayrı müslim memurların Konya istasyonunda asi müfrezelere gönderilen işe malzemelerini de manevra ve tren tertibi bahanesiyle geciktirmek suretiyle onların hareketlerini de geciktirmiş oldukları anlaşılmıştır.

Aslında bu isyan, ilk önce Demiryolları gayri müslim memurlarının telgraflarıyla anlaşmış ve Garp Cephesi Komutanlığına da ilk haberi, buna dayanarak, Demiryolları İdaresi vermiştir.

Demiryollarına ilk el konulduğu zaman Askerî Müfettiş Vasfi Bey tarafından müdür yardımcılığından Fabrika Müdürlüğüne getirilmiş olan ve Yunan uyruklu olduğu Garp Cephesi Polis Örgütü tarafından haber verilen Kolaro verdiği 20. 10. 920 tarihli raporunda, odunsuzluktan trenin pakura (mazot) ile işletildiğini, böyle giderse pakuranın ancak bir buçuk ay yetebileceğini kışın yaklaşmasından odun elde edilmesinin de güçleşeceğini bildirmekte ve bunlar üzerine dikkati çekmek istemektedir. Bu davranışı, onun bize içten bir bağlılığını, elbette göstermez. Ama; bu hal, onun ve onun gibi olanların iş başında kaldıkları müddetçe canlarını koruma amacıyle de olsa, iyi bir denetim altında görevlerinin gerektirdiğini yapacaklarını göstermesi bakımından, Demiryolları İdaresince önemli sayılmıştır.

DEMİRYOLLARI İDARESİNE DIŞARADAN KARIŞMA

İdare Eşyası ve Malzemesine El Atmalar

Gerek “Kuvayı Milliye” gerekse Ordu mensupları tarafından Demiryollarına ve görevlilerine karışılması, binalarının işgali, idarenin karıştığı güçlüklerin en başında gelmektedir.

Ordu ihtiyaçları ve hizmetleri düşünülerek kurulmuş olan yeni Demiryolları İdaresinin önüne çıkan, onu duraksatan ve aksatan dış karışmaların silâhlı kuvvetlerden gelmesi, zorlukların niteliğini, giderilmesindeki güçlüğü ilk bakışta anlatmağa yetmektedir. Bunlardan bir çok örnek vardır. Ancak Derbend İstasyon memuru Abdül- ezel Efendi'nin durumu, tipik bir örnektir.

Bu kimsenin 24. Tümen Kurmay Başkanlığınca fen memuru olarak atandığı haberi alınınca durum, 24. Tümen Komutanlığından bir yazı ile sorulmuştur. 24. Tümen Komutanı Atıf Bey cevabında: Abdülezel Efendi'nin, İngilizlerin Derbend'i işgalleri üzerine, köprüleri tahrip eden müfrezelere gözcü olmak ve karışıklığa uğramış olan şimendifer işletmesini düzeltmek üzere Tümençe görevlendirildiği bildirilmektedir. Kurmay Albay olan Genel Müdür Behiç Bey, 25. 7. 920 tarihli yazı ile verdiği cevapta; bu atamanın doğru olmayacağı, Demiryollarının o kısmının karışıklığının, memurlarının uğramakta oldukları saldırıların ve karışmaların durdurulmamasının bir sonucu

olduğu, hayatları temin edilmedikçe o tarafa hiç bir memur gönderilmiyeceği gibi hususları belirtmiş bulunmaktadır. Tümen Komutanı Atıf Bey'in, bu yazının altına yazdığı bir cevap, o günlerin havasını açıklayıcı bir niteliktedir.

Genel Müdürlüğün tezkeresi altına kırmızı mürekkeple yazılan cevapta, İngilizlerin Derbend'i işgali üzerine Tümen'e başvuran Abdülezel Efendi'ye, düşmanın ilerlemesine bir zaman için engel olmak amacıyla İzmit - Arifiye arasındaki köprülerden gerekenlerinin acele tahripleri işi verildiği bildirildikten sonra Tümen'in "değil böyle işsiz kalmış bir memurdan, bütün insanlardan hatta, Anadolu Hututu (hatları) İşletme Müdürü de bu mıntakada ve o gibi anlarda bulunsa onu dahi müdürlüğünü düşünmeksizin bu bedbaht vatanın selâmeti namına yapabileceği her hangi bir işde istihdam eder ve edecektir. Tecrübe etmek arzu buyuranlar teşrif ederler. İstifade eder ve hiç bir makamdan istizana (izin isteme) lüzum bile görmez" denilmektedir. Bir yarbaydan bir kurmay albaya yazılan bu yazıda: "Hattın tanzimi için Anadolu Hututu Müdürü, Fırka'ya (Tümen'e) şart şurt koşamaz". "Fırka (Tümen) bu kadar izahatı Anadolu Hututu Müdüriyetine vermeğe asla mecbur değildir ve vermesi bir kabahattir. Fakat, şahsı âlinize hürmet noktai nazarından bu defalık vermiştir" denilmektedir. (280 Do. / 8 No.)

Bir düzenli asker birliğine (Tümen'e) komuta etmekle birlikte; Süvari Yarbayı Atıf Bey'in, genel askerlik disiplininden nekadar uzak kaldığı ve tamamen "Kuvayı Milliye" komutanları gibi düşünüp davrandığı görülmektedir.

Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa'nın Servis Vagonu ile Eskişehir'den Ankara'ya gelmiş biletsiz üç kadının 24. Tümen Komutanı Atıf Bey'in ailesi fertlerinden olduğu anlaşılmış, fakat uzun yazışmalara rağmen; bilet bedelleri alınamamıştır⁷ (270 de 40. s).

⁷ Atıf Bey, "Garbi Anadolu Kuvayı Milliye" Komutanı Ali Fuat Paşa tarafından Eskişehir ve yöresi "Kuvayı Milliye" komutanı olarak atanmıştı. Bir ara, -böyle bir görevde iken- İngilizler tarafından tutuklanarak İstanbul'a götürülen bu zat için Atatürk, "Nutuk" da, böyle bir mevkide olan bir kimsenin kendini bu duruma düşürmesinin şaşılacak bir şey olduğunu kaydetmektedir.

Atıf Bey'in, o sıralarda, İzmit Rumlarından birine ait olup el koyduğu bir vagon tütününü, Ankara'ya göndererek, kendi hesabına sattırma işine giriştiği, fakat, tütünlere Maliye'nin el koyduğu ve bu davranışı dolayısıyla Maliye Vekilinin teklifi üzerine Vekiller Heyetinin kendisini azle karar verdiğini, Eskişehir'e gelmiş olan

Dışardan Karışmaların Sonucu Kaza

Demiryolları işlerine dışarıdan karışmalar sürüp gitmektedir. Bunların önemli olanları, işletme tekniği ile ilgili olanlarıdır. Zira; bu nedenlerle can ve mal kaybı ile sonuçlanan kazalar olmaktadır.

Drezin ve vagonetler askeri birliklerin eline geçmiş, hattın sürekli teftişi ve onarımı için elde vagonet ve drezin kalmamıştır. 2/3.11.920 gecesi Bilecik'ten gelen Yarbay Atıf Bey'in drezini, dokuzuncu tünelin çıkış tarafına düşmüş büyük bir taşa çarpmıştır. Atıf Bey, bunu kendisine yapılmış bir kötülük sanmışsa da, bu taşın hatta yağmur etkisi ile düşmüş olduğu, drezin ve vagonetlere el-koymuş olduklarından ilgililerce hattın gereği gibi teftiş edilememesi nedeniyle zamanında görülüp ilgililere haber verilemediği ve kaldırıma işine girilemediği kendisine bildirilmiştir.

13.1.1921 de 53 numaralı tren Lefke'ye varış sırasında bir vagonetle çarpışmıştır. Lokomotif vagoneti 600 metre sürükleyerek parçalamıştır. Bu vagonetin, Atıf Bey'in tavsiyesi ile ve Bilecik'te bulunan istihkâm teğmeninin emriyle, Geyve Jandarma Alay Komutanı Vicdanî Bey'in eşyalarını taşıdığı anlaşılmıştır.

Bunlarla birlikte; Demiryollarına yapılan karışmalara ve malzemesinden faydalanma isteklerine en tipik örnek – onun haberi olmadan – Mustafa Kemal Paşa karargâhından gelmektedir. Büyük Millet Meclisi Reisi refakat zabiti İsmail Hakkı imzasını taşıyan bir telgrafta: “Büyük Millet Meclisi Reisi Paşa Hazretlerinin daireleri için” ilk trenle on soba istenilmektedir. Buna; Şimendifer İdaresinde bulunmadığından, dışarıda malzeme bulunursa yaptırılıp gönderileceği cevabı verilmişse de, refakat zabitliği ikinci telgrafında bir yol göstererek: “Eskişehir - Ankara arası istasyonlardan her birinden bir tane alınmak suretiyle Paşa Hazretlerinin daireleriyle karargâha icabeden soba ve boru noksanının” karşılanması ricasında bulunmuştur. Bunun üzerine istasyonlardan birer soba alınma işine başlanılmış ise de, bu telgraflar Genel Müdür Behiç Bey tarafından, Mustafa Kemal Paşa'ya gösterilerek “mesele halledilmiştir”. Sobalar gönderilmemiştir (270 Def. 46. s).

Adliye Vekili Celalettin Arif Bey'den duyduğunu, bize, (rahmetli) Behiç Bey söylemişlerdi. Fakat Atıf Bey'in azl edilmemiş olduğu, Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra takdir ve taltif edilmediği için çekilmiş olduğu anlaşılmıştır.

BAĞDAT İNŞAAT ŞİRKETİ

Bağdat Hattı ile Bağdat İnşaat Şirketi idaresini de üzerine alması teklifi karşısında henüz bir karar vermeden önce, Pozanti'de bulunan 41. Tümen Komutanı Hayri Bey, askerler tarafından karışılmıyacağı ve Kuvayı Milliye karışmalarının da önüne geçileceği taahhüt edilirse, Bağdat Hattını ve İnşaat Şirketini üzerine alabileceğini bildiren Genel Müdür Behiç Bey, Konya'da karşılaştığı Tümen Komutanı Hayri Bey'den bu konularda kesin söz almıştır. Ama, Hayri Bey, sözünü yerine getirememiştir. (270/28)

Nisan 920 başlarında Fransızlar çekildiği zaman, Bağdat İnşaat Ortaklığının çalıştığı hatlar üzerinde ne gibi malzemeler bıraktığı tesbit edilememiştir. Çünkü, bütün kayıtlar, "Kuvayı Milliye Çeteleri" tarafından yok edilmişti. "Büyük miktarda malzeme ve aletlerle eşyalar Kuvayı Milliye tarafından alınarak Konya, Kayseri, Kozan, Karaisalı ve Silifke" kasabalarına ve köylerine götürülmüştü.

Fransızlar, hattı terk ettikleri zaman, Sinan Paşa adını almış bir kimsenin buyruğu altındaki "Kuvayı Milliye", Şirketin imalat-hanelerini basmışlardır. Yine bunlar, Pozanti - Kelebek arası, Klm. 303 de Hacıkırı tünelleri içinde ve Hacıkırı ile Durak arasında hattı üç yerinden bozmuşlardır. Bundan başka Hacıkırı - Kelebek arasında üç yerde vagon yığınları görülmüştür. Bunlar, makinesiz yola bırakılan vagonlar olup rampalarda raydan çıkmış ve devrilmişlerdir.

Bağdat İnşaat Ortaklığının bütün tezgâhlarının, bürolarının, fabrika ve mağazalarının olduğu gibi evlerinin de Kuvayı Milliye Çeteleri tarafından tahrip ve yağma edilmiş oldukları anlaşılmıştır. Fabrikanın bütün aletleri yitirilmiş, telgraf ve telefon makineleri kırılmış, büyük makinelerin kayışları alınıp götürülmüş, dosyalar karıştırılıp kâğıtları yırtılıp atılmıştır. Kasalar kırılmış, içindekiler alınmıştır.

"Kuvayı Milliye çekilmesinden sonra dahi Mevki Kumandanları ve bunların yanında kalanlar mağazanın (eşya ambarı anlamındadır) ve dışında kalan diğer eşyanın yağması çok zaman devam etmiştir. Her neyi beğenmişlerse almışlardır. "Bütün sivil ve askerî memurlar Şimendifere ait malların umuma ait olduğu kanaatinde bulunmuşlar ve bunun yağmasına müsaade etmişlerdir". "Pozanti sivil ve askerî memurları bu suretle İnşaat Şirketi hesabına olarak,

hatta hususi meskenlere bile elektrik tesis ettirmişlerdir, ve su akıttırmışlardır”.

Bu durumdan sonra, “Anadolu - Bağdat Hatları ve Bağdat İnşaat Şirketi Umum Müdürlüğü” tarafından, yeniden işe başlanılmış ise de, binaların onarılması için “alınan yağlı kirecin büyük bir kısmını da Pozanti’deki evlerinin tamiri için 41. Tümen almıştır”.

Genel Müdürlüğün Eylül 1920 ayı raporundan alınan bu satırlar Toroslar’daki Bağdat Hattı İnşaat Şirketinin o sıradaki durumunu yeterince belirtmektedir. Bu raporda, bu başboşluğun hatlara ve İnşaat Ortaklığına Devletçe el konulduktan sonra da devam ettiği belirtilerek “İNŞAAT KISMINDA BİLET ALMAK, TESVİYE VERMEK ÂDET DEĞİLDİR. HERKES KEYFİNCE TRENLERDEN İSTİFADE EDEBİLİYOR. O TARAFI TEFTİŞLERİM ESNASINDA BUNU MENETTİMSE DE TEYİD EDİCİ KUVVETLERİM OLMADIĞINDAN TAMAMEN TEMİN EDEMEDİM. ANCAK, HERKES İNŞAAT HEYETİNE DÜŞMAN KESİLMİŞTİR” denilmektedir. (280 Dos. / 33 No)

Bağdat İnşaat Şirketi Müdürlüğüne atanmış olan (Yüksek) Mühendis Mavrokordato Efendi, Genel Müdürden aldığı emirlere göre davranmak isteği ile, işçi ve balast trenine binmiş olan subayları yerlerinden indirmiş olduğundan, subaylardan biri Karaisalı Mahkemesinde hakaret maddesinden aleyhine dava açmıştır.

Genel Müdür, kendi emrini yerine getirmekten ibaret bir davranışı için “memleketimize bu kadar hizmet etmiş, şayanı hürmet bu zâtı” kendi yüzünden Karaisalı’ya kadar sürüklemenin doğru olamayacağını bildirerek, gerekirse hakkındaki işlemin Pozanti’de yapılmasını Nafia Vekillikinden rica etmişse de, buna Adana Valiliğinden verilen cevapta bunun mümkün olamayacağı, fakat; memlekete doğrulukla hizmet etmiş olan bu zate her türlü saygı ve kayırmanın gösterileceği bildirilmiştir.

Demiryolları yönetimine karışmaların, bunlara Devletçe el konulmasından sonra da sorumsuzca süregeldiği görülmektedir. Nitekim; Ekim (1920) ayı içinde Pozanti’deki 41. Tümen Komutanlığı, iki lokomotifle el koymuş ve kimseye haber vermeden, istediği gibi trenler tertip ettirmeğe başlamıştır. Bu makineler, uzun yazışmalardan sonra geri alınabilmiştir.

41. Tümenin keyfi emirleri bununla da bitmemiştir. Posta treninin, Tümen Komutanlığının emriyle, zamanından 71 dakika önce yola çıkarılması bunlardan biridir.

Genel olarak Demiryolları İşletmesine, malzemesine, yapılarına ve personeline karışmalar yine, her tarafta süregelmiştir.

Garp Cephesi

Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa Moskova'ya Büyükelçi olarak gidince Garp Cephesi ikiye bölünmüş, bu adı sürdüren kısmın komutanlığına İsmet Bey, Afyon taraflarında kalan kısmın komutanlığına da Cenup Cephesi Komutanı olarak Refet Bey getirilmiştir⁸.

Demiryolları İdaresinin Konya İstasyonu yakınında bir oteli vardır. Cenup Cephesi Komutanlığı; bu oteli karargâh yaptığını, ertesi günü öğle vaktine kadar teslimi gerektiğini 13.11.920 tarihli bir yazı ile bildirmiştir. O sırada Konya'da bulunan Genel Müdür Behiç Bey, oteldeki gümüş takımları ile idarenin sofrta takımlarını aldirtmış bunların bir kısmını servis vagonuna kodurtmuş, bir kısmını da Mühendis Mavrokordato ile Bahaettin Efendi'ye teslim ettirmiştir. Oteldeki eşyanın çokluğu dolayısıyla 12 sandalye ile dört karyola ve diğer bazı eşyanın da verilmesini Refet Bey'den rica ederek aldıkları, hatta bunların "alındı" kâğıtlarını da verdikleri ve bu eşyalar vagona konulduğu halde, sonradan hemen bir subay gönderilerek, bu eşyaların vagondan aldirtılmış olduğu anlaşılmaktadır (270 Def. 59 s.).

Yarbay Osman Bey'in Davranışı

Kuvayı tedibiye (isyan bastıran kuvvetler) Komutanı Yarbay Osman Beyin (Kasap Osman adıyla ün almıştır), kuvvetlerinin bindirilmiş olduğu 64 vagonun bir tren halinde sevk edilmesinde ısrar ettiği görülmektedir. Halbuki, esasında bu işin, iki makineden birinin bozuk olması nedeniyle hiç olamayacağı açıklandığı halde, adı geçen bu isteğinde direnmektedir.

⁸ Başlangıçta "Umum Kuvayı Milliye Kumandanı" olan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy), kuvayı milliye çetelerinin kaldırılarak yerine düzenli ordu kurulması düşüncesine katılmamış, onlardan da yararlanmak gerektiği kanısından vazgeçmemiştir. Öyle ki, çağırılma üzerine en son Ankara'ya geldiğinde trenden inişi sırasında omuzunda filinta tüfek bulundurduğu görülmüştü. Mustafa Kemal Paşa'nın Moskova'ya gidecek elçinin, bu işi başlatmış olan kimselerden olmasını istemektedirler, dedikten sonra "Bu işe seninle ben başladık ya sen gitmelisin ya ben" tarzında konuşması üzerine Ali Fuat Paşa'nın "Ben giderim" diyerek Moskova Elçiliğini kabul ettiğini M. Kemal Paşa'nın kendisine söylediğini (rahmetli) Behiç Erkin, bize anlatmışlardı. Z. G.

O sırada (16.11.920) servis vagonıyla gelen Genel Müdüre durum İstasyon Müdürü tarafından bildirilmiştir. Servis vagonunda bulunan Mebus (Millet Vekili) Albay Avni Bey, başka bir nedenle göreceği Yarbay Osman Bey ile görüşmesinde bu işi de bir çözüme bağlamak istemiş, fakat sonra Osman Bey'i alarak servis vagonuna getirmiştir. İstasyon Müdürü de çağırılarak yapılan hesaplarda, bu kuvvetlerin ancak, üç ayrı trenle gönderilebileceği sonucuna varılmıştır. Durumu nezaketle kendisine anlatan ve kuvvetlerin bir kısmının kendi bulunduğu trenle de götürülebileceğini bildiren Genel Müdüre Yarbay Osman Bey, birden hiddetle ayağa kalkarak "treni cebren alıp götüreceğini ve kendisinin dağ başlarında gezdiğinden dolayı her arzusunun yapılması lâzım geldiğini" ileri sürmüş ve (genel müdürle misafirine) böyle bir salonda oturdukları için "hayâ etmelerini" (utanmalarını) bağıra bağıra söyleyerek çıkıp gitmiştir.

Herkesin önünde yaptığı tehdit ve tahkir ile göreve karışmaları dolayısıyla bu kimsenin cezalandırılmasını isteyen ve gerekli yerlere gönderilmiş olan yazılarında Genel Müdür Behiç Bey: "...hayatımdan kıymetli addettiğim haysiyetime bu suretle tecavüz edilmesine tahammül edemem" demekte ve "hattı teftişe çıkmağa imkân" bulamadığından bu gibi saldırgan davranışların önüne geçilmedikçe ve bu olay çözülmeyince "askerlik hizmetinden de sonradan çekilmek üzere" şimdiki görevinden bağışlanmasını istemektedir.

Cenup Cephesi Komutanı Refet Bey, cevap yazısında bu davranışa kendi bölgesinde uğramasından üzüntüsünün bir kat daha arttığını, bunun tarziye olarak kabulünü rica etmekte, adı geçen Bakanlık emrine verildiğini bildirmektedir. Milli Müdafaa Vekilliğinden gelen bu konudaki yazıda da gerekli tahkikata başlanıldığı haber verilmektedir.

Demiryollarına zarar verme işleri yine sürüp gitmektedir. Konya İsyanı üzerine Çelebilikten uzaklaştırılmış olan Abdülhalim Çelebi kendisini ve yanındakilerini ve 12. Kolordudan aldığı bir otomobili, tesviye ilmühaberini Kolordu verecektir diye, parasız taşıttırmıştır. Kendisine yapılan başvurular bir sonuç vermediğinden idarece hakkında dava açılmış olduğu anlaşılmıştır.

Alpiköy İstasyon hangarının etrafını kapatarak işgal edilmesini oradan geçerken emr etmiş olan Kâzım Paşa (Özalp), yapılan başvurma üzerine, haber vermeği unuttuğundan dolayı Genel Müdürdan özür dilemiştir.

Kasım (920) ayı içinde Lefke (Osmaneli) istasyon memurları Gökbayrak Taburu tarafından cepheye gönderilmişlerdir. Başvurma üzerine memurlar yeniden yerlerine gönderilmişlerdir.

Doğru Tel'e El Konulması

Cenup Cephesi Komutanı Refet Bey, gönderdiği bir şifrede, "bugünlerde cephede başlamakta olan" önemli hareketler dolayısıyla, Cephe Kumandanlığının 12. Kolordu ve 41. Tümen haberleşmesini kolaylaştırmak için Konya - Afyon ve Konya - Pozanti Şimendifer doğru telgraf hattının bu karagâhlar arasında telefon konuşmalarına ayrıldığını bildirmekte ve bu nedenle bu telden yararlanan istasyonların aradan çıkarılmasını ve bu hattın telefon hattı haline getirilmesi için gerekenlere buyurulmasını istemektedir.

Genel Müdürlük, Nafia Vekilliğine başvurarak Demiryolu İşletmesini duraklatacak ve aksatacak olan bu işgal karşısında ne yapılacağını sormuştur.

Cenup Cephesi Komutanlığı, Konya istasyonundaki hamallar koğuşunu da idareye haber vermeden doğrudan işgal etmiştir.

Bu gibi olaylarla birlikte Maliye Vekilliğinin de para vermemesi karşısında, doğrudan B. M. M. Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 26. 11. 920 tarihli şifre telgrafında Genel Müdür Behiç Bey, Hükümet merkezine derdini anlatamadığını bildirdikten sonra: "Ordu, bi hassa Cenup Cephesi Kumandanlığının müdahalâtı (karışmaları) tahammülfersa (katlanılamıyacak) bir dereceye geldi. Bu şartlar altında hat durmağa katiyen mahkûmdur. Ben aczi mutlak (tam bir aciz) içindeyim" demekte ve işin incelettirilerek acele bir karara bağlanmasını rica etmektedir.

İki gün sonra, 28. 11. 920 tarihini taşıyan bir şifre ile Garp Cephesi Kumandanlığı: "Büyük Millet Meclisi Reisliğine çekilen telgrafta bahis buyrulan Şimendifer Hattını durduracak ordu" karışmaları hakkında açık bilgi istemiş, posta ile gönderileceği cevabı üzerine de "Büyük Millet Meclisi Reisi tacil buyuruyor" diyerek durumun şifre ile bildirilmesini yeniden istemiştir. Verilen cevapta, şikâyetlerin daha çok hükümet merkezine ve Cenup Cephesine ait olduğu Cenup Cephesinin, kendisine bağlı birliklere emir verir gibi davrandığı, Afyon - Pozanti doğru teline el koymakla işletmeye büyük zararlar verdiği bildirilmiştir.

Bu sırada yine, Cenup Cephesi Komutanlığı Konya'dan Afyon yönüne olan posta trenini ve Afyondan Eskişehir ve Konya'ya gidecek 243 ve 244 numaralı trenleri lâğv etmiş ve yeni emre kadar vagonların Afyon'da bekletilmesini emretmiştir. Durum, Nafia Vekillğine ve Genel Kurmay Başkanlığına bildirilmiştir.

Afyon'da Demiryollarının altı memurunun evi Edhem çeteleri tarafından işgal edilmiştir.

Adana Valiliği dahi, Pozanti'deki idareye ait değirmeni kendi hesabına işletmeğe başlamıştır. Bunu idarenin adamlarıyla ve idarenin yakacağı ve malzemeleriyle yapmakta hiç bir sakınca görmemiştir.

Tesviye hesaplarını gören ve içinde demiryolları memurlarının da bulunduğu heyet, Demiryollarına haber verilmeden evrakı sokağa atılmak suretiyle buldukları binadan Garp Cephesi tarafından çıkarılmışlardır.

Kapalı olan Hamam İstasyonuna bir telgraf memuru gönderilmesi 12. Kolordu Kumandanlığınca Afyon İstasyon Müdürlüğünden istenilmiştir. İstasyonca Genel Müdürlüğe aktarılan bu istek üzerine ayda 160 lira ödenmesi şartı ile bunun yapılabileceği cevabı verilmişse de, 29.12.1920 tarihinde İstasyon Kolordu tarafından zorla işgal edilmiş ve oradan geçmekte olan bir trenin şefi indirilerek kendi telgraf haberleşmelerini sağlamak amacıyla, istasyona müdür yapılmıştır.

MÂLİ DURUM

Anadolu Şimendiferleri Müdürlüğüne yeni başlamış olan Miralay Behiç Bey'in, bu ortaklığın 15 Temmuz 1920 ye kadar olan mali durumunu özetleyen raporunda: Bursa ve Alaşehir yörelerindeki ticaret eşyası geliş gidişi de kapanınca geliri büsbütün azalan idarenin aylık verecek parası olmadığı, satın alınan bin metre küp odunun yedi bin lira tutan bedelinin ödenemediği, kömürün bitmiş denecek miktarda olduğu, mazot miktarının ancak, üçyüz tren tahrikine elverişli olduğu, bunun ise bir buçuk ayda bitmesi demek olduğu, bildirilmektedir. Yine bu raporda: İdarenin bir ayda yakacaklar için 40 bin, onarım ve yenileme için 10 bin, aylıklarla öteki değişik masraflar için 80 bin liraya ihtiyacı olduğu, Avrupa'dan getirilecek malzeme dolayısıyla gerekli olanla birlikte 150 bin liralık bir avans

verilmesi ve bu avansın geri verilebilmesi için de ücretlerin altı misline çıkarılması ve sülüslerin (askerlere kesilen üçte bir bilet) bunun üzerinden hesaplanması istenilmiştir.

Bu rapor tarihinden kırk beş gün sonra Nafia Vekillğine gönderilen başka bir yazıda Genel Müdür Behiç Bey: “parasız değil böyle büyük bir müessesenin, en âdi arabanın dahi hareket edemeyeceği belli iken, bir takım şekillere bağlanarak para verilmemesinde ısrar, hattı bittabi durduracaktır.” “. . . Milli Müdafaadan (Savunma Bakanlığında) en az 100 bin lira alacağımız olduğu halde, yarısının bile alhelhasp verilmemesi, yine Milli Müdafaayı yani askerî nakliyatı zarara sokacaktır” “âdi masrafları ayda 150 bin lira olan ve hal dolayısıyla geliri 20-30 bin lirayı geçmiyen bu müesseseyi idare için âcizlerinde (bende) kuvvei kutsiye (kutsal güç) bulunmadığından 15 Eylül 1336 (1920) ye kadar en az 30 bin lira verilmediği takdirde işlemeyecek olan bu idarenin başında” kendisine de gerek kalmadığını bildirmektedir.

Bu sırada Genel Kurmay Başkanlığına gönderilen bir yazıda da idare açığının 200 bin lira olduğu, fabrikada yapılan savaş malzemeleri için şimdiye kadar bir para verilmediği, Eskişehir mutasarrıflığından ikibin lira ödünç alındığı, üç dört gün sonra askerî taşınmaların duracağı, iki aydanberi aylık alamıyan görevlilerin çekilmeye başladıkları bildirilmiştir.

Eski tarife üzerinden değil de, Hükümetçe kabulü zorunlu olan yeni tarife üzerinden sülüs (üçte bir) ücret alınmasını doğru bulan Millî Savunma Bakanlığının 15.8.1920 tarihli yazısından, ötedenberi bütün Demiryollarında zabıtlere (subaylara) uygulanmakta olan sülüs (üçte bir) ücretin Mondros mütarekesinden sonra İngilizlerin eline geçen Şimendifer İdaresi tarafından kaldırılmış olduğu anlaşılmaktadır.

1920 Ağustos ayının sonlarında Yunanlıların Uşak ve Kütahya üzerinden başlattıkları saldırı üzerine; gerilere gidip heyecan vermeleri için, halkın göç etmesini uygun bulmıyan Garp Cephesi Kumandanlığı, trenlere yolcu kabulünü yasaklamıştır. Fakat, halk bu emri dinlememiş, trenlere zorla binmişlerdir. Böylece göç durdurulamamıştır. Altı gün sonra kaldırılan bu yasak idareyi önemli zararlara sokmuştur. Çünkü, bu sırada herkes trenlere binmiş, fakat kimse bilet ücreti ödememiştir.

Ankara'ya gitmekte olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya verilen notta; aylık masraflar 200 bin, Hükümet ve Ordudan o zamana kadar alınmış olan paranın 96 bin, Ağustos açığının 130 bin, Eylül ve Ekim ayı borçlarının 300 bin lira olduğu belirtilmiştir. Isparta ve Burdur'dan verilecek olan altmış bin lira alınsa bile, bunun ancak Ağustos aylıklarına karşılık olabileceği, kış odununun alınması için elde para olmadığı, bunun için hemen 100 bin lira verilmesi gereği kaydedilmiştir.

Ekim (920) sonunda, parasızlık sıkıntısı öyle bir dereceye gelmiştir ki, Nafia Vekilliğine gönderdiği bir yazıda: "...hatların parasız idaresi hakkında bir yol gösterilmediğinden... yarından itibaren çekilecektim. Ancak bu günden başlayan ve üç gün kadar devam edecek askerî nakliyatı idare etmek zarureti ile bu nakliyatın sonuna kadar vazifeye devam edeceğim ve müteakiben çekileceğim" diyen G. Md. yerine bir kimsenin seçilmesini rica etmiştir.

Ankara - Konya arasını 22 saatte alacak ısıtılmış ve ısıtılmış bir tren yapılabileceğinden subayların sülüs ücretini (üçte bir ücret) peşin ödemeleri teklifini M. Savunma Vekilliğİ, pasoların geçmezliğini (bunun içinde mebusların da olduğunu fark etmeyen) Nafia Vekilliğİ kabul etmişlerdir. Mebuslarla yapılan bir görüşmede bir gün önce haber verip de binmemiş olanlardan tren ücretinin alınması da sağlanmış olmasına rağmen; Nafia Vekilliğİ sonradan, bu teklifi genel olarak kabul etmemiştir.

YAKIT SORUNU

Hatta el konulduğunun ilk aylarında lokomotifler kömür ve mazotla işlemişlerdir. Kömür ve mazotun bitmekte olduğu Ağustos (920) ayının sonunda yöredeki il ve sancaklara, bu iş için yapılacak eksiltmenin koşullarını bildiren yazılar gönderilerek odun sağlanması istenilmiş ise de, bundan bir sonuç alınamamıştır. Durum, Garp Cephesi tarafından da ele alınmıştır.

En çok Kütahya ve Bilecik'ten ilgi görülmüş ise de bunlar da yeter olmadığından, 11. aydan başlayarak, üç ay için iki müteahhitle bir sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşmenin suretleri, Nafia Vekilliğine ve bu işte asker kullanma koşulu da olduğundan, M. Müdafaa Vekilliğine gönderilmiştir.

“Artık odunların usulsüz kesilmesini gerektiren askerî” hareketlerin kalmadığı ileri sürülerek, İktisad Vekilliğince, Orman ve Maden vergisinin arttırma ile müteahhitlere verilmesi istenildiği, Nafia Vekilliğinin cevap yazısından anlaşılmaktadır. Halbuki; orman resminin (vergisi) idarece bir çözüme bağlanacağı sözleşmede geçtiğinden, Nafia Vekilliğinin bu işi merkezde kesin bir sonuca bağlaması gerekmekte idi. Bu yüzden iş uzamış, işlemlerin sonucu beklenirken, müteahhitler 6.11 den 23.12.920 ye kadar odun vermekte devam etmişlerdir. Fakat; bu odunlar İktisat Vekilliğince kaçak sayılmış ve Genel Müdür kanunsuz olarak odun kestirmekten Kütahya mahkemelerine verilmek istenilmiştir⁹.

Nafia Vekilliğinden gelen 17.1.921 tarihli bir telgrafta, Kütahya ormanlarındaki müteahhitler tarafından yapılan usulsüz, nizamsız kesimlerin durdurulması, İktisat Vekilliğinin emri olarak bildirilmektedir. Buna idarece verilen cevapta; usulsüz kesimleri durduracak Devletin başka daireleri olduğu, Demiryolları idaresinin bu gibi tebligatı yapmaya yetkisi olmadığı bildirilmiştir.

13/14 Şubat 337 (921) gecesi, askerî taşımalar için gerekli yakıtın bulunup bulunmadığı Garp Cephesi karargâhından, Askerî Komiser Yardımcısı Fatih Bey'den sorulmuş, o bilmediği için, sabaha karşı saat üçte Genel Müdür uyandırılarak, odun satın alınması için verilecek on bin lirayı almak üzere Garp Cephesi karargâhına gelmesi istenilmiştir. Temmuzdan beri peşinde olduğu bu sorunun gece yarısından sonra ele alınmasına karşı, Behiç Bey de bu çağrıya uymamıştır. Yakında başlayacak askerî hareketlere gerekli yakıtlar için verilmek istenilen bu para, ertesi günü alınmıştır. Notlarında bu odunların alınması, dağıtılması, kırılmasının bir zamana bağlı olduğunu kimse anlamıyor diyen Behiç Bey; üstelik, Döğer İstasyonundaki otuz vagonluk odunu almak için gönderilen bir trenin Orman memurlarının engel çıkarmalarıyla karşı karşıya geldiği bildirilmektedir (9 sayılı dipnota bk.).

* * *

⁹ Genel Müdür Behiç Bey, o zamanki notlarında: “Sebeup ve hikmeti nedir bilmem, yalnız askerî nakliyatı idare etmek için alınan bu odunlar, orman memurlarınca o kadar şiddetli takibata uğradı ki, bu memlekette bu kadar faaliyet görülmemişti. Buna rağmen biz odunları depolamakta devam ettik. Eskişehirde depo edilen üç bin metre küp odundur ki, İnönü Muharebesi sevkiyatını temin edebilmiştir” demektedir (270 Def.).

Türk Demiryolları Kurucusu Behiç Erkin; titizlikle sakladığı belge kopyelerine dayanılarak Türk Demir Yolları tarihinin yazılmasını TCDD G. Müdürlüğünden bir mektupla istemiŐti. G. Md. Zihni Üner'in, görevlendirmesi üzerine Sayın B. Erkin'i, 1952 den 1955 e kadar, çeşitli zamanlarda ziyaret ederek, (bu yazımızda ayrıç içinde numaralarını belirttiğimiz) o zamanlar, henüz bir yere vermedikleri defter ve dosyalardaki yazı kopyelerine göre yaptığımız özetlemeleri, sayın Behiç Erkin de uygun görmüşlerdi. Bu yazımız, sözünü ettiğimiz özetlemelere dayanmaktadır. I. İnönü savaşı arifesine kadar bir birliktelik gösteren bu özetlemenin; yalnız Demiryolları İdaresinin değil; Yurdumuzun o zamanki durumunun da somut olaylarla bir belirtisi olduğu kanısındayız.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

İzvestiya Akademii nauk Tadjikskoy SSR, No: 2 (96) 1979.

1952'de Duşanbe'de yayımlanmaya başlayan derginin bu sayısı Buhara'lı büyük Türk bilgini İbni Sina'ya ayrılmıştır. Dergi Yazı Kurulu, felsefe, mantık, sosyoloji, yazın, dilbilimi, tabii bilimler ve tıbbın gelişmesine büyük katkısı olan seçkin bilgin İbni Sina'nın (980-1037) doğumunun 1000. yılının törenlerle kutlanması için UNESCO Genel Kurulu'nun özel bir karar çıkardığını belirtmektedir.

Dergide yer alan ve 2 Şubat, 1979 tarihli "Pravda" gazetesinde yayımlanmış olan "Ya tayını razgadal" (Sırları Çözdüm) başlıklı yazıda, O. Latifi, İbni Sina hakkında Sovyetler Birliği'nde yapılan çalışmalardan kısaca söz etmektedir. Moskova, Duşanbe ve Buhara'da, İbni Sina'nın doğumunun 1000. yılını kutlama törenleri düzenlenecektir. Bu münasebetle, İbni Sina'nın seçme yapıtlarını içeren 10 cildin birincisi yayıma hazır bulunmaktadır. Rus ve Özbek dillerinde basılmış olan "Kitabül kanun fittb"¹ Taşkent'te yeniden yayımlanacaktır. Ayrıca, İbni Sina'nın 270'i aşkın yapıtından elde bulunan 160 tanesi basılacaktır. Moskova'da, İbni Sina'nın seçme yapıtlarından oluşan bir kitapla birlikte, İbni Sina hakkında monoğrafik çalışma ve araştırmalar yayımlanacaktır. İbni Sina'nın şiirlerinden oluşan bir kitapla (Rus ve Tacik dillerinde) birlikte, İbni Sina hakkında halk arasında yaşanan efsanelerden oluşan bir kitap basılacaktır.

Derginin İbni Sina'ya ayrılmış olan bu sayısında yer alan bazı yazılar şunlar : N. Sayfullaev, "Nekotorie voprosi logiki İbn Sini" (İbni Sina Mantığına İlişkin Bazı Sorunlar) ss. 48-58; K. Olimov, "İbn Sina i Sufizm" (İbni Sina ve Süfilik) ss. 59-66; Yu. Nuraliev, "Abuali İbn-Sina i meditsina" (İbni Sina ve Tıp Bilimi) ss. 67-77.

N. Sayfullaev, yazısında, İbni Sina'nın mantığın konusu ve kavram hakkında öğretisi, önerme ve sonuç çıkarma hakkındaki öğretilerini incelemektedir. İbni Sina'nın "Dâniş-nâme", "El'işârât", "Necât", "Kitâbüşşifâ" gibi yapıtlarına dayalı olarak, İbni Sina mantığına ilişkin sorunları açıklamaktadır. İbni Sina'ya göre insan düşünme yetisinin yardımıyla akılda varolan bilgilere dayanarak elde etmek istediği bilgilere geçmeye çalışır. Bilinmeyene giden yol ancak bilinenden geçer ve bilinene giden yollar bilinmediği takdirde bilinmeyene ulaşma olanağı yoktur. İbni Sina'nın, kavramı tanımlamak için getirdiği kurallar kısaca şöyle özetlenebilir: bilinmeyen bir nesne ancak bilinen bir nesne aracılığıyla kavranabilir. Yazıda

¹ "Kitabül kanun fittb". Çev. : Tokatlı Mustafa bin Ahmet bin Hüseyin. El yazması nüshası, Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde, [4] Cilt 2D [5] Cilt 19, varak 134. [6] Cilt 19, varak 149. [7] Varak 150. Tezhibli bir nüshası Topkapı Sarayında Bağdat Köşkü Kütüphanesinde 342 numaradadır. Başka bir nüsha, Çarşamba'da Murat Molla kütüphanesinde, Hamit I kitapları arasında 1015 numarada kayıtlıdır.

ayrıca, kıyasın yapısı ve kuruluşu anlatılmakta, çeşitleri hakkında örnekler getirilmektedir. Sonuç olarak, İbni Sina mantığının birçok doğulu ve batılı düşünürler üzerinde olumlu etki yaptığı ve yaklaşık 1000 yıl önce dile getirilmesine karşın günümüzde de büyük değer taşıdığı kaydedilmektedir.

K. Olimov, "İbni Sina ve Süfilik" başlıklı yazısında, "El'işârât Veltenbihât" kitabıyla birlikte "Risâla fi mâhiyat al-'işk"², "Hayy'ibni Yakzan"³, "E-t-tâir", "Selâman ve Ebsal"⁴ gibi risalelerine dayanarak, İbni Sina'nın Süfilik'le olan ilişkisini incelemektedir. Süfi tarikatine bağlı olmayan İbni Sina'nın Süfilik sorunlarına ilgi duyduğu, bu konuda derin bilgisi olduğu ve Süfiliğe karşı olumlu tutum izlediği sonucuna ulaşmaktadır. Yazar, İbni Sina'nın, Süfi felsefesinin kuramsal ve ahlâksal ilkelerine kayıtsız kalmamakla beraber, her sorunu bilimsel yoldan açıklamaya çalıştığını, Süfi düşünürlerin ise, İbni Sina'nın üstün yeteneğine ve derin bilgisine saygı duymakla beraber, O'nun rasyonel felsefesine karşı çıktıklarını belirtmektedir.

Yu. Nuraliev, yazısında, İbni Sina'nın, kuramsal ve uygulamalı tıp biliminin çeşitli sorunları üstüne yazılmış kitap ve risalelerini incelemektedir. En erken yapıtlarından olan "Cavdiya" (1005-1010) kısa bir girişle birlikte 8 bölümden oluşmaktadır. Sağlığı korumak için alınacak önlemler ve çeşitli hastalıkların nedenleri, tedavisi ve bunlara yakalanmamak için alınacak önlemler konusunda bilgi içermektedir. Daha sonra "Kitabül kanun fittıb" (1013-1020) tanıtılmaktadır. Birinci kitabı, tıbbın ve temel görevlerinin betimlemesiyle başlamakta, insan anatomisini ve patolojik fizyolojiyi ilgilendiren genel sorunları, sağlığın korunması için alınacak önlemleri ve genel tedavi usullerini incelemektedir. İkinci kitap, bitki, hayvan ve minerallerden yararlanarak yapılmış 811 yalın ilaç ve bunların kullanımına ilişkin bilgi vermektedir. Üçüncü kitap, sağlığı koruma ve yitirilen sağlığı yeniden kazanmakla ilgili sorunları incelemektedir. Dördüncü kitap, sıtma, cerrahî ve travmatolojik hastalıkların tanı ve tedavisine ilişkin sorunlara ayrılmıştır. Beşinci kitapta karma ilaçlar tanıtılmakta ve 716 ilacın reçetesi verilmektedir. "Kanun"un tamamlanmasından sonra yazılan "Kitabül ürçuze fittıb"⁵ şiir türünde yazılmış küçük bir tıp kılavuzudur. 1332 beyitten oluşan bu kitap tıbbın tüm kuramsal ve uygulamalı sorunlarına ilişkin temel bilgiler içermektedir. Yazar, İbni Sina'nın yapıtlarının ölmezliğini, çok eski zamanlarda, her şeyden önce Tıp bilimine bir sistem getirmesine bağlayarak yazısına son vermektedir.

TÜTEN ÖZKAYA, Ph. D.

² *İbni Sina, Risaleler 3: Aşkın Mahiyeti Hakkında*. Çev.: A. Ateş. İstanbul 1953 İbrahim Horoz Basımevi. = İ. Ü. Edeb. Fak. Yay. 552.

³ "Hayy'ibni Yakzan"ın Türkçesi. Çev.: Ş. Yaltkaya. Bkz.: "Büyük Türk Filozof ve Tıp Ustadı İbni Sina. Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler". İstanbul 1937 Ahmet Halit Kitabevi. 798 s. = TTK. Yay.: VII. Seri - No. 1.

⁴ "Hayy'ibni Yakzan" tercemesi. İkinci Mukaddime. Bkz. a. g. y.

⁵ "Kitabül ürçuze fittıb". Çev.: Ş. Yaltkaya. *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, No: 3 (1935).

P. G. BULGAKOV: *Jizn'i trudi Beruni* (Beyrunî'nin Yaşamı ve Yapıtları) Taşkent 1972 İzd-vo "Fan". 428 s.

Harezm'li büyük Türk bilgini Ebu Reyhan Beyrunî'yi (973-1048) doğumunun 1000. yılında anmak amacıyla Türkiye'de¹ olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nde de² bilimsel faaliyetler düzenlenmiştir. Beyrunî'nin doğumunun 1000. yılı münasebetiyle çıkarılan, ancak Kurumumuz kitaplığına son zamanlarda gelen bu kitapta, elde bulunan tüm ana kaynakların incelemesine, Beyrunî'nin yapıtlarına dayalı olarak, yaratıcılık sürecinin periyodlara ayrılışına ve bunların tanımlanmasına, ayrıca başlıca yapıtlarının incelemesine yer verilmektedir. Yazarın belirttiğine göre, son zamanlarda ortaya çıkarılan kaynakların ışığı altında, Beyrunî'nin biyografisi, önceki incelemelere kıyasla çok daha geniş kapsamlı olarak incelenmektedir. Kitapta, Beyrunî'nin, devrin Orta Asya'lı bilginleriyle olan bilimsel ilişkilerine özel bir yer ayrılmıştır.

Kitap, yazarın Önsöz'üyle birlikte 15 bölümden oluşmaktadır: 1) Parlak kültür dönemi; 2) Çocukluk ve gençlik; 3) Rey ve Hucendî; 4) Yaşamının bilinmeyen sayfaları; 5) Hazar Denizi kıyılarında; 6) El-Âsâru'l-Bâkiye 'anı'l-Kurûni'l-Hâliye; 7) Elveda Ceyhun!.. 8) Gazne'de ilk yıllar; 9) Bilimin savunucusu; 10) Indica; 11) Büyük işlerin doruğu; 12) Altmış yaş geride bırakış; 13) Değerli taşlar hakkında çok değerli kitabı; 14) Son başarıları; 15) Beyrunî. Kitabın sonundaki ekler bölümünde, Rus, Doğu ve Batı dillerindeki kaynakların listesi, özel ad dizini ve Beyrunî'nin yapıtlarının dizini yer almaktadır. Yazar, bilimin çeşitli dallarında yaklaşık 150 yapıt bırakan Beyrunî'nin, astronomi, geodezi, matematik ve tabii bilimlerdeki başarılarının, Doğu'daki rasyonel düşüncenin gelişmesi için sağlam bir temel kurduğunu, kimi buluşlarının ise dünya bilimine katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Birinci bölümde, Beyrunî'nin yaşadığı ve önceki iki yüzyıl boyunca Yakın Doğu ve Orta Asya halkları kültürünün, özellikle biliminin hızla gelişmesi ve İslam Doğu'sundaki belli başlı dünya görüşleri incelenmektedir. IX-XI. yüzyıllarda Orta Asya'da kültürün coşkun gelişmesine yol açan başlıca nedenler, koşullar ve kimi yardımcı etkenler ele alınmaktadır. Bu dönemde yaşayan matematikçi, astronom, coğrafyacı, tabiiyeci, hekim ve filologların faaliyetlerine ilişkin olarak ayrıntılı bilgi verilmektedir.

İkinci bölüm, Beyrunî'nin çocukluk ve gençlik yıllarına ayrılmıştır. Yazar, Beyrunî'nin yaşamı hakkında bilgi edinmek için, O'nun yapıtlarına başvurmanın yararlı olduğunu belirtmektedir. Beyrunî'nin bilimsel faaliyeti ve yapıtlarına ilişkin bilgi içeren ve biricik nüshası Hollanda'da Leiden Kütüphanesi'nde bulunan

¹ Bkz. *Büyük Türk Âlimi Birünî'nin 1000. Doğum Yılı Kutlanacak. Belleten*, Cilt. XXXIII, No: 131 (1969) s. 427. Türk Tarih Kurumu Beyrunî'yi doğumunun 1000. yılında törenle anmış ve bir kitap çıkarmıştır: *Beyrunî'ye Armağan*. Ankara 1974 TTK Basımevi. VII + 301 s. = TTK Yay. VII. Dizi - Sa. 68.

² Bkz. L. B. Alaev: *1000 - letie so dnya rojdeniya Abu Rayhana al-Biruni* (yubileyne konferentsii i zasedaniya). *Narodî Azii i Afriki* 2 (1974), s. 233. (Abu Rayhan al-Biruni'nin Doğumunun 1000. yılı - Jubile konferansları ve toplantıları).

“Risâle l’îl-Bîrûnî fi Fihrist kütüp Muhammed bin Zekerîyya er-Râzî” başlıklı küçük yapıtı bu bakımdan büyük önem taşımaktadır.

Üçüncü bölümde Beyrunî’nin Rey’deki bilimsel faaliyetleri ve Hucendî ile birlikte çalışması ele alınmıştır. Gerek Beyrunî’nin yapıtlarında ve gerekse başka kaynaklarda O’nun Rey’deki yaşamına ilişkin hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Yazar, Beyrunî’nin, Rey’de, bilimsel ilişkilerinin geliştiğini ve Büveyhî Emîri Fahrüddeve’nin saray astronomu olan Hucendî’nin Rey’deki rasathanesine girdiğini belirtmektedir. Beyrunî’nin, Hucendî’nin buluşu *südsü Fahrî* hakkında bilgi sahibi olduğuna, O’nun bu alet üstüne yazdığı iki sayfa uzunluğunda değerli bir risaleye verdiği başlık tanıklık etmektedir. Sekstantın yapısına ilişkin olarak ayrıntılı bilgi veren bu risalenin, Beyrunî’nin ilk yapıtlarından olduğu sanılmaktadır. Yazar, Beyrunî’nin hangi koşullar altında Rey’den ayrıldığının günümüze dek bilinmediğini belirtmektedir.

Dördüncü bölümde, Beyrunî’nin yaşamının yalnızca iki yılı (997-998) incelenmektedir. Beyrunî’nin yaşamında 997-998 yıllarına biraz ışık tutan “Tahdîdu Nihâyâtî’l-Emâkin”e göre, 997’de Beyrunî Rey’den ayrılarak Ket’e döndü. Burada doğulu, öncelikle Orta Asya’lı bilgilerle bilimsel ilişkiler kurdu. Beyrunî ay tutulmasını aynı anda Bağdad ve Ket’ten gözleme konusunda, doğunun büyük matematikçi ve astronomlarından Ebü’l-Vefa el-Buzcanî ile yazışmaya başladı. Yine bu dönemde, felsefe ve fizik konularında çağdaşı olan İbni Sina ile de mektuplaşmıştır.

Beşinci bölümde Cürcan dönemi incelenmektedir. Beyrunî’nin 998-999 yıllarında Cürcan’a geldiği ve 1003-1004 yıllarına dek burada kaldığı tahmin edilmektedir. Cürcan’da yeniden tahta geçen Kabûs’un Beyrunî’yi yanına çağırdığı ve Beyrunî’nin de parasal yardım elde etmek amacıyla bu çağrıyı kabul ettiği sanılabilir. Cürcan dönemi, Beyrunî’nin yoğun bilim faaliyetlerini başlattığı çok verimli bir dönem olmuştur. Ancak Kabûs’un, bilimsel araştırmaları için gerekli olan maddî yardımı kesmesi üzerine, Beyrunî Harezmi’ye döndü. Beyrunî Cürcan’da iki büyük kitapla birlikte, elimizde ancak 3 tanesi bulunan, en aşağı 15 yapıt yazdı. Yazar, Beyrunî’nin bu dönemde yazdığı yapıtlara ilişkin olarak ayrıntılı bilgi vermektedir.

Altıncı bölüm, Beyrunî’nin Cürcan döneminin başlıca yapıtı olan “El-Âsârü’l-Bâkiye ‘ani’l-Kurûnî’l-Hâliye”ye ayrılmıştır. Bu yapıtta Yakın Doğu ve Orta Asya halklarının din, töre, takvim, bayram ve rivayetlerine özel bir yer verilmektedir. Yazar bu kitabın konusuna ilişkin olarak ayrıntılı bilgi veriyor. Tarihsel-bilimsel öneminin değerlendirilmesine geçmeden önce, Beyrunî’nin, bu kitabın yazılması sırasında yararlandığı çeşitli sözlü ve yazılı kaynaklara değiniyor. 1957’de Taşkent’te, Beyrunî’nin seçme yapıtları serisinde “El-Âsârü’l-Bâkiye”nin Rusça çevirisine, 1968’de ise Özbekçe çevirisine yer verilmiştir.

Yedinci bölümde, Beyrunî’nin Cürcan’dan Gürgenç’e geçişi ve buradaki bilim faaliyetleri incelenmektedir. Beyrunî siyasal nedenler yüzünden Harezmi’den Gazne’ye geçti ve “Tahdîdu Nihâyâtî’l-Emâkin”i yazmaya başladı. Yazar, Beyrunî’nin Gürgenç’te yazdığı yapıtları hakkında ayrıntılı bilgi veriyor.

Sekizinci bölümde, Beyrunî’nin Gazne’de bulunduğu ilk on iki yıl içindeki başlıca eğilim ve bilim faaliyetlerinin sonuçları anlatılmaktadır. Geodezik astronomi ve esas itibarıyla geodezi alanındaki tüm incelemelerinin sonuçlarını, 1017

ile 1025 yılları arasında yazdığı “*Tahdîdu Nihâyâtî'l-Emâkin*”de topladı. Yazar, Beyrunî'nin bu yapıtı ile “*Tahkîku mâ li'l-Hind*” arasında yazdığı yapıtlar hakkında kısaca bilgi vermektedir.

Dokuzuncu bölümde “*Tahdîdu Nihâyâtî'l-Emâkin*” ayrıntılarıyla incelenmektedir. Yazar kendisinin yazdığı bir inceleme yazısı ve yorumla birlikte bu kitabın Rusça çevirisinin 1966'da Taşkent'te yayımlandığını belirtiyor³. Kitap geniş bir giriş, beş kuramsal bölüm ve somut geodezi davalarının çözümüne ilişkin olarak getirilen örneklerden oluşmaktadır. Yazar, Beyrunî'nin bu yapıtı yazarken yararlandığı kaynaklara değiniyor.

Onuncu bölümde, Beyrunî'nin “*Tahkîku mâ li'l-Hind*”i incelenmektedir. Yazar, Beyrunî'nin daha Cürcan'da iken (999-1003) Hindistan'ın coğrafya ve astronomisi üstüne bir risale yazdığını kaydetmektedir. Beyrunî, elimizde bulunmayan bu yapıtı, 1017'de Gazne'ye ilk geldiği günlerde, buradaki Hint bilgileri ile görüşmeler ve Hindistan'a yaptığı geziler sayesinde bu ülke, halkı, yaşayış tarzı, bilim ve kültürü, felsefesi hakkında topladığı malzemelere dayalı olarak yazmıştır. Sanskrit dilini öğrenen Beyrunî'nin Hint kaynakları üstündeki yoğun çalışma dönemi 1027-1030 yıllarına rastlar. “*Tahkîku mâ li'l-Hind*” 1030'da tamamlanmıştır. Beyrunî'nin 1030'dan önce yazdığı ve Hindistan'ı konu alan 7 yapıtı anılabilir. Yazar, adları “*Tahkîku mâ li'l-Hind*”de geçen bu risale ve kitapların özeti veriyor. “*Tahkîku mâ li'l-Hind*”, Beyrunî'nin kısa bir girişle birlikte 80 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Beyrunî bu kitabı yazmaya teşvik eden nedenleri anlatmaktadır. Yazar, kitabın 80 bölümü hakkında ayrıntılı olarak bilgi veriyor. Üç yazma nüshası elimize geçen bu kitabın 1963'de Rusça, 1965'de ise Özbekçe çevirileri yayımlanmıştır⁴. Daha sonra, yazar, Beyrunî'nin bu kitaptan sonra yazdığı ve tümüyle ya da kısmen Hindistan'la ilgili konuları ele alan yapıtları üstünde duruyor.

On birinci bölümde, Beyrunî'nin bilimsel çalışmalarının doruğunu oluşturan ve Orta Asya'da, ortaçağ astronomi ve trigonometrisinin gelişmesine çok büyük katkısı olan “*El-Kanun el-Mes'ûdî*”incelenmektedir. Birçok bölümlere ayrılan on bir makeden (kitap) oluşan bu yapıtın, ana çizgilerle, konusu, makale ve bölümleri hakkında ayrıntılı olarak bilgi veriliyor. Yazar, bu kitabın yazılması sırasında yararlanılan kaynaklar üzerinde kısaca duruyor ve bu yapıtın astronomi açısından çok büyük bir önem taşıdığını ve ortaçağın astronomi ansiklopedisi sayılabileceğini belirtiyor. Daha sonra bu yapıt hakkında inceleme ve araştırmalar yapmış olan bilim adamlarının çalışmalarına değiniyor. Bu kitabın tam olarak Rusça ve Özbekçe çevirilerinin baskıya hazırlanmakta olduğunu kaydediyor.

On ikinci bölümde, Beyrunî'nin 70 yaşına bastığı 1036 yılı sonunda tamamladığı “*Risâle l'il-Birûnî fi Fihrist kütüb Muhammed bin Zekerîyya er-Râzî*” incelenmektedir. Beyrunî, büyük bilgin er-Râzî'nin yapıtlarının bir listesini verdikten sonra, 1036 yılı sonuna dek yazdığı kendi yapıtlarının da bir listesini vermektedir. Yazar,

³ “*Tahdîdu Nihâyâtî'l-Emâkin*”. Çev.: K. Burslan. Türk Tarih Kurumu Kitaplığı. Ter./3. 196 s.

⁴ “*Tahkîku mâ li'l-Hind*”. Çev.: K. Burslan. Türk Tarih Kurumu Kitaplığı. Ter./1. 137 s.

Beyruni'nin burada gösterdiği yapıtlarını, O'nun gösterdiği kronolojik düzen içinde incelemektedir.

On üçüncü bölüm, Beyruni'nin yaşamının son on yılında yazdığı, ancak tarihi kesinlikle bilinmeyen "Kitâbu'l-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir"e ayrılmıştır. Elimizde dört yazma nüshası bulunan bu kitap, Beyruni'nin bildiği tüm değerli metaller, mineraller ve ayrıca mineral ve metal alaşımları hakkında bilgi içermektedir. Yazar, 1963'de Rusça'ya çevrilmiş olan ⁵ bu kitap üstüne Sovyetler Birliği'nde yapılan çok sayıda inceleme ve araştırmalara değiniyor. Beyruni'nin yaşamının son aşamasındaki felsefi ve ahlaksal görüşlerini öğrenmek için temel kaynak olan bu kitabın bilim açısından özelliklerini belirtiyor ve konusunu inceliyor.

On dördüncü bölümde, Beyruni'nin yaşamının son iki yılında (1047-1048) Gazne'de yazdığı ve tamamlayamadığı "Kitâbu's-Saydene" incelenmektedir. 1972'de Rusça'ya çevrilmiş olan ⁶ bu kitap, Önsöz'le birlikte 5 küçük bölümden oluşmaktadır. Yazar, Beyruni'nin bu kitabı yazdığı sırada başvurduğu kaynakları ayrıntılarıyla incelemektedir.

On beşinci bölümde yazar, Beyruni'nin uzun yaratıcılık dönemini yedi aşamaya ayırmaktadır : 1) Ket dönemi (983-990); 2) Kendi başına yaptığı bilimsel çalışmaların başlangıç dönemi (991-998); 3) Cürcan dönemi (998-1004); 4) Gürgeç dönemi (1004-1017); 5) Gazne dönemi (1018-1029); 6) Gazne dönemi (1030-1037); 7) Gazne'de son yıllar (1038-1048). Yazar daha sonra, Beyruni'nin, astronomi, geodezi, matematik, geometri, trigonometri, coğrafya, mineraloji, farmakoloji, filoloji, tarih alanlarında yaptığı katkılarının değerlendirmesini yapıyor. Beyruni'nin yaşamı ve yapıtları üstüne Doğu'da, Avrupa'da, Sovyetler Birliği'nde ve dünyanın öteki ülkelerinde yapılan çalışmaları ayrıntılı olarak anlatıyor. Ayrıca Beyruni'nin doğumunun 998. yılı münasebetiyle 1971'de Taşkent'te yapılan toplantıya sunulan 15 bildiri hakkında bilgi veriyor.

TÜTEN ÖZKAYA, Ph. D.

N. A. BASKAKOV: *Osnovne vehi razvitiya sovetского uygurovedeniya* (Sovyet Uygur Biliminin Gelişmesinde Başlıca Aşamalar) "Sovetskaya Tyurkologiya" Dergisi, No: 4 (1979), ss. 3-9.

Bu yazıda, Uygur halkının dili, yazını, folklorü, tarihi ve etnoğrafyası üzerine Sovyetler Birliği'nde yapılan çalışmalar anlatılmaktadır.

Türkoloji dallarından olan Sovyet Uygur biliminin gelişmesinde çok önemli rol oynayan S. E. Malov, elliyi aşkın yapıtında Uygur dili ve lehçeleri, yazını, folklorü, tarihi, kültürü ve etnoğrafyasını incelemiştir.

⁵ "Kitâbu'l-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir" (El yazması nüshası Kayseri'de Raşid Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır). Çev.: Ş. Yalçınkaya. *Türkiyat Mecmuası* V, 1-26 (1935).

⁶ "Kitâbu's-Saydene" *Mukaddemesi*. (Bilinen biricik nüshası Bursa Genel Kitaplığı Kurşunlu Kütüphanesi 149 numarada bulunan bu yazma ilk olarak 1927'de Z. V. Togan tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır). Çev.: Ş. Yalçınkaya. İstanbul 1937. = İ. Ü. Tıp Enst. neşriyatı. No. 9.

1930-40 yıllarında Uygur kültürü, yazını ve dili alanında inceleme ve araştırmalar yapan Alma-Ata, Taşkent ve Frunze gibi bilim merkezleri dışında, Leningrad ve Moskova Doğubilimi enstitülerinde Uygurca öğretilmeye başladı. Bu dönemde, K. Aşurov, A. K. Borovkov, V. M. Nasilov, V. Saliev ve K. K. Yudahin Uygurca üzerinde çalışmalar yaptılar. N. A. Baskakov ve T. R. Rahimov ilk küçük Rusça-Uygurca sözlük yayımladı. Uygur yazınına ilişkin sorunlar, N. İsrailov, M. Karataev, A. Abdullin, A. Nogmanov, A. Ansari, Z. Başiri, N. Mavaev, A. Hudaykulov, O. Kasimov, A. Muhammediev, A. Pozibakiev, Z. Torehanov, K. Hasanov'ın yapıtlarında ele alınmıştır. Uygur folklorü alanında, Z. Başiri, N. Mavaev, A. Pozibakiev, Uygur halkının tarihi ve kültürü üzerine, S. F. Ol'denburg, A. Yu. Yakubovskiy, M. F. Gavrilov, V. F. Şahmatov incelemeler yayımlamışlardır. 1950-60 yıllarında A. Ya. Valitova, M. Hamraev, U. Mamatahunov, K. Tohtamov, A. Mametov, M. Aliev, K. Hasanov, E. V. Lizunov Uygur yazını, P. İ. Fesenko, T. R. Rahimov, A. İdayatov, M. N. Kabirov, K. Usmanov, D. İ. Tihonov, V. F. Şahmatov, Uygur halkının tarihi üzerine incelemeler yaptı. 1960-70 yıllarında, Uygurca alanında, S. E. Malov, E. R. Tenişev, G. S. Sadvakasov, A. T. Kaydarov, T. Rahimov, T. Talipov, İ. İsmailov, A. Şamieva'nın çalışmalarını kaydetmek gerekir. Uygur yazını ve folklorü üzerine, M. Hamraev, A. Valitova, R. Kadiri, P. Sabitova, A. Mamatahunov, S. Mollaudov, Yu. Muhlisov, K. Tohtamov, Uygur halkı ve kültür tarihi alanında, T. Rahimov, S. G. Klyaştorıny, D. Tihonov, M. Kabirov, M. Turganov, H. Vahidov, E. Mamedova, M. Kutlukov, M. Puziev, A. Valitova inceleme ve araştırma yapmışlardır. Yazar, redaktörlüğünü G. S. Sadvakasov, R. G. Hodjaev ve G. M. İshakov'un yaptığı "Materialı po istorii i kul'ture Uygurskogo naroda" (Uygur Halkının Tarihi ve Kültürü Hakkında Malzemeler) başlıklı kitabın, Uygur halkının tarih ve kültürü üzerine 1978'de yayımlanan en son çalışma olduğunu kaydederek yazısına son veriyor.

TÜTEN ÖZKAYA Ph, D.

S. G. KLYAŞTORNIY: *Naskal'ne runičeskie nadpisi Mongolii* (Moğolistan'da Kayalar Üzerine Yazılmış Rünik Yazılar) "Tyurkologičeskiy sbornik, 1975" 1978 İzd-vo "Nauka" ss. 151-158.

Yazar, kayalar üzerine yazılmış çok sayıda rünik yazının, 1968-69 ve 1974-75 yıllarında yapılan açınısma sırasında tarafından ortaya çıkarıldığını ya da yenibaştan incelendiğini belirtmektedir. Kayalara oyulmuş bu tür rünik epigrafiye, Doğu Moğolistan bozkırları dışında, Moğolistan'ın her yerinde rastlanmaktadır. Bu yazıda, Tes ırmağında, Gurvaljin-ula, Hangıtat-hat ve Hentey'de bulunan kayalar üzerindeki rünik yazılar incelenmektedir.

B. Ya. Vladimirtsov, 1915 yılında Kuzey-Batı Moğolistan'a yaptığı gezi sırasında, Tes ırmağı vadisinde kayalara oyulmuş rünik yazı bulmuştu. Ancak bu bulguyla ilgili inceleme yazısını yayımlayamadı. Bu yazı LO İVAN kitaplığında bulunmaktadır. Yazar, bu yazıyı, 1969 ve 1975 yıllarında olmak üzere iki kez gözden geçirdiğini ve B. Ya. Vladimirtsov'un yanlış yorumlarına doğruluk ve açıklık getirdiğini belirtmektedir. Bu rünik yazı, VIII. yüzyılın ikinci yarısı ile IX. yüzyılın başı arasında tarihlenmektedir. Yazar, 1975 yılında Gurvaljin-ula dağı yamaç-

larında, üzerinde VIII. yüzyıla tarihlenen rünik yazı bulunan büyük bir kaya parçası ortaya çıkardı. İlk olarak, B. Rintchen'in atlasında anılan Hangitat-hat kayaları üzerindeki yazı ise, yazar tarafından 1974-75 yıllarında iki kez incelenmiştir. Bu rünik yazı, VII. yüzyılın sonu ile VIII. yüzyılın başı arasında tarihlenebilir. 1895 yılında D. H. Klements'in ortaya çıkardığı Hentey kayaları üzerindeki yazıyı, bu bulgudan habersiz olarak, K. V. Vyatkin 1949'da inceledi ve şeklini çizdi. Bu rünik yazıyı 1975'de inceleyen yazar, bu yazının VIII. yüzyılın sonu ile IX. yüzyılın başı arasında tarihlendiğini belirtmektedir. Hentey kayalarına oyulmuş bu yazı, Moğolistan'da bugüne dek ortaya çıkarılan eski Türk yazıları arasında, Moğolistan'ın en doğusunda bulunan rünik yazıdır. Yazar, Türk ve Moğol kavimlerinin, kışlık ya da yazlık konaklarda sürekli ya da geçici olarak kimin ve ne zaman yaşadıklarını göstermek üzere kayalar üzerine bu tür "yazılı belgeler" bıraktıklarını belirtmektedir.

TÜTEN ÖZKAYA, Ph. D.

N. A. BASKAKOV: *Russkie familii Tyurkskogo proishojdeniya* (Türk Kökenli Rus Soyadları) Moskva 1979 Glav. red. vost. Lit-rı izd-va "Nauka". 279 s.

Yazarın belirttiğine göre, tarih boyunca, Türk ve Slav dillerinin birbirini karşılıklı olarak etkilemesi o denli sürekli ve yoğun olmuştur ki, bu dillerin sözcük dağarcığı, deyimleri ve kısmen de fonetik ve gramerinde derin izler kalmıştır. Türk dillerinin sözcük dağarcığı, grameri ve fonetiğinde Rusça'dan alınmış söz ve deyimler üzerine çok sayıda incelemelere rastlanmasına karşın, Rus ve öteki Slav dillerinde bulunan, Türk dillerinden alınmış söz ve deyimler üstüne yeterli sayıda incelemeye rastlanmamaktadır. Türk fonetik ve gramerinin, Rus dilinin bazı lehçelerinin fonetik ve grameri üzerindeki etkisine ilişkin incelemeler yok denecek kadar azdır. Yazar, Rusça'da pek çok Türk kökenli soyadı bulunmasına karşın, bu soruna ilişkin özel bir incelemenin bugüne dek yapılmadığını belirtmektedir. İşte bu nedenle, söz konusu kitap bu alanda büyük bir boşluğu doldurmaktadır.

Kitap, Önsöz, geniş kapsamlı tarihsel ve filolojik inceleme niteliğindeki Giriş, 300 Türk kökenli Rus soyadını tarihsel ve etimolojik bakımdan ayrıntılarıyla inceleyen yazılar, bibliyografya ve soyadı dizininden oluşmaktadır. Yazar, Türk dünyasıyla ilişkileri bakımından soyadlarını 4 ana gruba ayırmaktadır: 1) Eski Oğuz ve Kıpçak soyundan ya da Altın Ordu ve Kazan, Kırım, Astrahan, Sibirya, vb. gibi daha sonraki Tatar hanlıklarından gelme kimselerin taşıdıkları Türk kökenli soyadları; 2) Batı Avrupa'dan gelme kimselerin taşıdıkları Türk kökenli soyadları; 3) Türk soyundan gelmeyen kimselerin taşıdıkları Türk kökenli soyadları; 4) Türk soyundan gelen kimselerin taşıdıkları Rus kökenli soyadları. 300 soyadını inceleyen yazılarda, kural olarak, o soyadın meydana gelişi ya da söz konusu soy atalarının, Altın Ordu'dan ya da Oğuz, Kıpçak, vb. gibi daha erken kavimlerden, ayrıca Altın Ordu'nun parçalanmasından sonra ortaya çıkan devletlerden gelme kimselerin Rus hizmetine geçiş tarihi belirtilerek, varolan soy kütüklerinden elde edilen kısa bilgiler verilmektedir. O soyun —soyadı sahibinin, öteki soy, aile ve soyadlarıyla olan ilişkileri saptanmaktadır. Daha sonra, o soyadını Türk dillerindeki sözcüklerle karşılaştırarak, ya da —Türk dillerine dışardan alınma bir sözcük olduğu takdirde—

dil kaynağını (Arapça, Farsça, Moğolca, vb.) belirleyerek, o soyadın kökeni saptanmaktadır. Sonuç olarak, yazar, o soyadın kökenine ilişkin kendi görüşünü vermektedir.

TÜTEN ÖZKAYA, Ph. D.

T. HODJANIYAZOV: *Denejnoe obraşenie v gosudarstve Velikih Sel' djukov* (Büyük Selçuklu Devletinde Para Tedavülü) Aşkabat 1977 "İlim". 120 s. 17 tablo.

Bu kitapta Büyük Selçuklu Devleti'nde ilk sikke basımından başlayarak, Sultan Sencer'in ölümüne dek, para tedavülünün tarihi ve nümizmatik verilerin ışığı altında ülkenin siyasal tarihi incelenmektedir.

Kitap şu bölümlerden oluşmaktadır: Selçuklu Devleti'nin ortaya çıkışı ve ilk sikkelerin basılışı; XI. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu Devleti'nde para tedavülü (1063-1092); Melikşah'ın ardılları zamanında para tedavülü; Büyük Selçuklu Devleti'nde iç karışıklıklar ve devletin parçalanması; İç karışıklıklar döneminde para tedavülü; Sultan Sencer döneminde para tedavülü; Sonuç. Kitabın sonunda ise ekler, tablolar ve bunlara ilişkin açıklamalar; sikkelerin basıldığı darphaneler ve basılış tarihleri; Büyük Selçuklu sultanlarının ünvanları ve kısaltmalar listesi yer almaktadır. Yazar, Büyük Selçuklu Devleti'nde para tedavülünün şu aşamalardan geçtiğini belirtmektedir: Birinci aşamada (1037-1063), Selçuklu Devleti 1041'de kendi sikkelerini çıkarmaya başlamış ve "gümüş buhranı" dolayısıyla yalnız Tuğrul Bey adına altın dinarlar basmıştır. İkinci aşamada (1063 - 1092), devletin toprakları genişlemiş, ülkenin siyasal ve ekonomik durumu güçlenmiştir. Sultan Alp Arslan yönetiminin ilk yıllarından itibaren ve Melikşah döneminde, özellikle Horasan'da çok sayıda altın-gümüş alaşımı dinarların seri olarak basılmasına geçilmiştir. Üçüncü aşamada (1092-1118), kardeş kavgaları yüzünden merkeze bağlı yönetim çökmüş ve altının tedavüldeki rolü artmıştır. Bağımsız ya da şeklen Sultana bağlı meliklerin ortaya çıkması sonucu, çeşitli rütbe ve mevkiilerdeki meliklerce çeşitli ağırlık ve biçimde sikkeler basılmıştır. Dördüncü aşamada (1118-1157), Büyük Selçuklu Devleti Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılmış ve büyük boyutlara varan gümüş buhranı yüzünden Sultan Sencer bazı para reformları gerçekleştirmiştir. Böylece Doğu Selçuklu Devleti'nde, eski altın-gümüş alaşımı dinarların yerine, bakır katışıklı (% 38) ve üzeri kolayca silinebilen ince altın tabakayla kaplı gümüş sikkelerin (bilon) ve ayrıca saf bakır dirhemlerin basılmasına geçilmiştir. Yazara göre, Büyük Selçuklu Devleti nümizmatığının başlıca özelliği, birinci aşama dışında, sultanın yanısıra meliklerin, taht varislerinin de altın ya da öteki değerli madenlerden sikke basabilmeleridir. Tüm aşamalara özgü niteliği ise, altın, altın-gümüş alaşımı sikkeler, gümüş dinarlar ve bakır dirhemlerin düzgün biçimleri ve belli ağırlığının olmamasıdır. Bu durum, Büyük Selçuklu Devleti'nde sikkelerin parça olarak değil, ağırlığına göre geçerli olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Yazar, incelemeleri sonunda, Büyük Selçuklu Devleti'nin sikke basımında, birinci aşama dışında, merkezi bir denetimin bulunmadığı sonucuna varmaktadır.

TÜTEN ÖZKAYA Ph. D.

T. HODJANIYAZOV: *Katalog monet gosudarstva Velikih Sel'djukov* (Büyük Selçuklu Devleti'nin Sikke Kataloğu) Red.: M. Masson. Aşkabat 1979 "İlim". 175 s. 4 Tablo.

Yazar, yukarda tanıtılan kitabın ikinci bölümünü oluşturan bu kitabın, bilinen tüm Büyük Selçuklu sikkelerinin ilk koleksiyonu olduğunu belirtmektedir. Katalogda, Sovyetler Birliği ve öteki ülkelerde bulunan, Büyük Selçuklu Devleti'ne ait tüm sikkeler tanımlanmakta, Aşkabat, Taşkent, Bakü ve Devlet Ermitaj müzesi koleksiyonlarında bulunan ve daha önce yayımlanmamış olan sikkelerin bir kısmı ilk kez yazar tarafından incelenmektedir. Kitapta, Türkmenistan topraklarında çeşitli zamanlarda 6 gömüden elde edilen sikkeler tanıtılmaktadır: 1889 yılında, Merv vahasında Talhatan-Baba yakınında bulunan ve XI. yüzyılın ikinci yarısına ait olan altın-gümüş alaşımı sikkeler; 1963 yılında Tahta-Pazar'da bulunan ve XII. yüzyıla ait olan bakır sikkeler; 1963 yılında Kunya - Urgenç'te bulunan ve XII. yüzyıla ait olan altın dinarlar; 1966 yılında Tahta-Pazar'da bulunan ve Sultan Sencer'e ait olan altın kaplı gümüş dinarlar; 1967 yılında Tahta-Pazar'da bulunan ve XI. yüzyılın ikinci yarısına ait olan altın-gümüş alaşımı dinarlar; 1968 yılında Türkmen-Kalin bölgesinde bulunan ve XI. yüzyılın sonu ile XII. yüzyılın başına ait olan altın dinarlar ve altın kaplı gümüş dinarlar.

529 tanesi orijinal olan 2898 sikkenin kronolojik olarak, sultanlarına ve altın, altın-gümüş alaşımı, gümüş, bilon dirhemi ve bakır olmalarına göre gruplandırılmaları şöyle: Tuğrul Bey adına 96 altın, 1 altın-gümüş alaşımı, 9 gümüş, 1 bilon dirhemi olmak üzere toplam 107; Alp Arslan adına 19 altın, 107 altın-gümüş alaşımı, 3 gümüş ve 1 bakır olmak üzere toplam 130; Melikşah adına 22 altın, 94 altın-gümüş alaşımı, 12 gümüş, 1 bilon dirhemi ve 4 bakır olmak üzere toplam 133; Melikşah'ın oğlu Mahmud adına 3 altın; Berkjaruk adına 26 altın, 1 altın-gümüş alaşımı, 1 gümüş ve 2 bakır olmak üzere toplam 30; Melikşah'ın oğlu Muhammed adına 23 altın; Sultan Sencer adına 33 altın; 65 altın-gümüş alaşımı, 34 gümüş, 7 bilon dirhemi ve 2022 bakır olmak üzere toplam 2161; Sultana bağlı meliklerin adına 56 altın, 30 altın-gümüş alaşımı ve 225 bakır olmak üzere 311 sikke. Her sikkenin tanıtılmasında, sikkenin itibarî değeri, basıldığı yeri ve yılı (hicrî ve milâdî olarak), ağırlığı, çapı ve müze ya da müze katalogunda kayıtlı bulunduğu numara ve ayrıca sikkenin her iki yüzeyindeki yazı ve işaretler verilmektedir. Ekte, katalogta tanımlanan sikkelerin küçük bir tablosu; Büyük Selçuklu Devleti'nde darphanelerin bulunduğu kentleri gösteren bir liste; sikkelerin sayılarına, itibarî değerine, adına basıldığı sultanlara, basıldığı yere ve tarihe, ağırlığına ve çapına ilişkin bilgileri içeren liste; kısaltmalar listesi ve sikkelerin üzerinde belirtilen işaretlerin bir tablosu konmuştur.

TÜTEN ÖZKAYA, Ph. D.

V. İ. ŞPİL'KOVA: *Mladoturetskaya revolyutsiya 1908-1909 gg.* (Genç Türk Devrimi, 1908-1909) Moskva 1977 Glav. red. vost. Lit-rı izd-va "Nauka". 295 s.

Sovyet tarih literatüründe, Genç Türk Devrimi'nin türlü yönlerinin incelenmesine büyük bir yer ayrılmıştır. G. Z. Aliev, A. A. Alimov, A. D. Jeltyakov, A. F.

Miller, Yu. A. Petrosyan, A. M. Valuyskiy gibi Sovyet araştırıcıları, Genç Türkler'le ilgili araştırmalara katkıda bulunmuşlardır.

Bu monoğrafi, Sovyet historiyoğrafisinde, Genç Türk Devrimi'ni genel çizgileriyle inceleyen ilk kitap olarak ortaya çıkmaktadır. Türk arşivlerinden yararlanma olanağı bulamayan yazar, yayımlanmamış olan Rus ve Bulgar arşivlerinden, Rus konsolos raporlarından, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya - Macaristan, Bulgaristan diplomatik belge yayımlarından yararlanmıştır. Kitap, Önsöz ve Sonsöz'le birlikte beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde, Genç Türk Devrimi'nin toplumsal-ekonomik ve siyasal koşulları, Devrim'in başlangıcı ve Anayasa'nın geri getirilmesi, Devrim'in ilk aşamasında Batılı devletlerin tutumu, Anayasa'nın geri getirilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda iç karışıklıklar, Devrim'e karşı 13 Nisan (31 Mart) 1909 ayaklanması ve ülkede geçici olarak istibdat rejiminin geri getirilişii, bu ayaklanmanın bastırılması, II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi ve Genç Türkler'in iktidara gelişii incelenmektedir.

TÜTEN ÖZKAYA, Ph. D.

İ. İ. MEŞÇANİNOV: *Annotirovannyy slovar' Urartskogo (Bianskogo) yazıka* (Urartu Dilinin Açıklamalı Sözlüğü) Leningrad 1978 İzd-vo "Nauka". 388 s.

Bu kitap, B. B. Piotrovskiy'in Giriş yazısı, kısaltmalar, Önsöz, Urartu dilinin sözlüğü, Urartu özel adlarının küçük sözlüğü bölümlerinden oluşmaktadır.

B. B. Piotrovskiy, Giriş bölümünde Sovyetler Birliği'nde Urartular hakkında yapılan inceleme ve araştırmaların tarihçesini vermektedir. Urartu yazıtlarının incelenmesinde N. Ya. Marr'ın büyük katkısı olmuştur. Daha sonra İ. İ. Meşçaninov, Urartu yazılı anıtlarını, Van ve Kafkasötesi'ndeki kazı buluntularına dayalı olarak incelemiştir. Bakü Üniversitesi'nde okuttuğu derslerden oluşan ve Urartu tarihi üzerine ilk monoğrafisi olan "Haldovedenie" (Haldi Bilimi) başlıklı kitabı 1927'de Bakü'de yayımladı. Piotrovskiy, Sovyet Urartu biliminin, gerçekte, bu kitapla başladığını belirtmektedir. Daha sonra Urartu dili üstüne yaptığı çalışmaların sonuçlarını "Yazık Vanskoy klinopisi" (Van Çivi Yazısının Dili) (1935) başlıklı yapıtında yayımladı. Yazar, Sovyetler Birliği'nde Urartu dili üstüne yapılan incelemelerin sayısının giderek arttığını kaydetmektedir. 1939'da G. V. Tsereteli'nin "Urartskie pamyatniki Muzeya Gruzii" (Gürcistan Müzesindeki Urartu Anıtları), 1953-54 yıllarında ise, G. A. Melikişvili'nin "Urartskie klinoobraznye nadpisi" (Urartu Çivi Yazılı Yazıtları) başlıklı kitapları yayımlandı. Melikişvili, kitabında, Urartu dili gramerinin kısa bir incelemesini yapmış ve sözlüğünü hazırlamıştır. Daha sonra İ. M. D'yakonov, Karmir-Blur kazılarında ortaya çıkarılan yazıları yayımladı ve Urartu ile Hurri dilleri arasındaki ilişkiler üstüne bir kitap yazdı. N. V. Arutyunyan ise arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan yazıtları yayımladı. İ. İ. Meşçaninov'un Urartu dili üstüne yaptığı çalışmalar, 2 bölümden oluşan "Grammatičeskiy stroy Urartskogo yazıka" (Urartu Dilinin Gramer Yapısı) başlıklı kitapta toplanmıştır.

Meşçaninov, Urartu dilinin sözlüğü bölümünde, 393 sözcüğün başlıca yazılış ve gramer biçimlerini ayrıntılı olarak incelemektedir. Birçok uzmanların, türlü

inceleme ve araştırmalarında dağınık olarak bulunan ve her sözcüğün gramer yapısına ve anlamına ilişkin düşüncelerine yer vermekte, sözcüklerin çeşitli anlam ifade eden biçimlerine ve kullanılış tarzlarına ilişkin örnekler getirmektedir. Yazar, her sözcüğün incelemesini ayrı ayrı yaptıktan sonra, o sözcüğün anlamına ilişkin olarak kendi düşüncesini vermekte ve bu sözcüğe hangi kaynakta rastlandığını belirtmektedir. Urartu özel adlarının küçük sözlüğü bölümünde ise, 14 özel adın aynı yöntemle açıklaması yapılmaktadır. Bu özel adlar şöyle: Aldi, dAldi, Ardini, Arquqini (Arguqiuni), Biaina (Biainili), Diauehi (ni), Eriaği(ni), dHaldinini, H̄ate (H̄atina), Lueruği (Lueruni, Lueğihi), Lulu (Luluina), Etiuni (Etiuğina), Tuşpa, Ueduri (Uedurietiuni).

TÜTEN ÖZKAYA, Ph. D.

K İ T A P L A R D A N H A B E R

SAYGUN, A. ADNAN: *Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey*.
Budapeşte, Akademiai Kiadó, 1976. 430 s.

B 7688-b

A. Adnan Saygun'un bu kitabı, Macar Bilimler Akademisi'nin "Studia Musicologica" dizisinde yer almaktadır. Bu dizide, Macar müzikbilimi (müzikoloji) alanında uluslararası düzeyde ilginç bildirimlere, Macar müzik tarihine ve Macar bakış açısından evrensel müzik tarihine ilişkin sorunlara yer verilmektedir. Dizide yer alan bildirimler, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ya da Rusçadır.

Saygun'un yapıtı, ünlü Macar bestecisi Béla Bartók'un Türkiye'de yürüttüğü Türk halk müziği araştırmasını konu edinmiştir. 1936 yılında, Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. László Rasonyi'nin önerisiyle, tanınmış Macar bestecisi Bartók, bir dizi konferans ve Ankara orkestrası eşliğinde solist olarak konserler vermek, bunların yanı sıra da bazı köylerde Türk halk müziği ile ilgili araştırmalar yapmak üzere Ankara Halkevi tarafından Türkiye'ye çağrılmıştı. Öteden beri Türk halk müziğini incelemek, özellikle eski Türk ve Macar halk müziğinde ortak öğeler ve bağlantılar olup olmadığını araştırmak isteyen Bartók çağırışı olumlu karşılayarak Türkiye'ye geldi. Bartók'un Türkiye'ye gelişi, yalnızca müzik alanında yaratıcılığın yöneleceği doğrultuyu belirleyecek bir yolgösterici bulmak için değil, aynı zamanda, Türk halk müziği ile ilgili bilimsel araştırma ve yayımlarla, örneğin, bu müziğin Arap - İran müzik bölgesine ait olduğu yolundaki inanç gibi önemli yanlışlıkları gidermek amacıyla, Atatürk Türkiye'sinin dinamik atmosferinde, genç müzik uzmanlarının, bu müziğin kaynağı olan halka yöneldikleri bir döneme rastlar. Bu atmosferin, ünlü Macar bestecisi Bartók'un Türkiye'ye çağrılması yönündeki girişimlere hız verdiği kuşkusuzdur.

A. Adnan Saygun'un, Bartók'un derlemelerine, Budapeşte'deki kaynak malzeme ve New York'daki Columbia Üniversitesi'nde, Bartók'un elyazısıyla saklanan *Giriş*'e dayanarak hazırladığı kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Bartók'un, 1936 yılında Türkiye'ye yaptığı gezi sırasında derlediği ezgilere ilişkin notları ve Türk halk müziği ile ilgili incelemesini kapsamaktadır. Ne notlar, ne de araştırma daha önce yayımlanmıştır. Bartók'un araştırması, Türkiye'nin güneyinde yaşayan göçerlerin (Toroslarda yaşayan Yürüklerin) müzik gelenekleriyle ilgili olarak bugüne değin yazılmış ilk araştırmadır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan 14 andırışma (analoji), bu göçerlerin türküleri ile Macar halk müziği arasında belli bir ilişki kurulabileceğini kanıtlamaktadır. Yapıtın ikinci bölümünde, A. Adnan Saygun, Türk halk müziğinin bellibaşlı özelliklerine ilişkin bilgi vermekte ve Bartók'un *Giriş* ve çevriyazılarının notalarını sunmaktadır. Kitapta ayrıca, türkülerin ölçü (vezin) bakımından çözümlemesi ve İngilizce çevirileri de yer almaktadır. Kitabın sonuna, Bartók'un Anadolu gezisine ve Türk halk müziği ile ilgili araştırmasına ilişkin bazı ilginç belgeler eklenmiştir.

Kitabın içindekiler şunlardır: Birinci Bölüm (Béla Bartók) (7). – Önsöz (9). – Ezgilerin çevriyazısı (transkripsiyonu) (51). – Ezgi bölümlerinin hece sayıları (183). – İkinci Bölüm (A. Adnan Saygun) (189). – Önsöz (191). – Kısaltmalar ve simgelerin şeması (192). – Türkçe sözcüklerin telâffuzu (193). – Türk halk müziğinin belli özellikleri (194). – Yineleme (nakarat) (194). – Uzun hava (212). – Türk halk müziğinin modal özellikleri (224). – Hece uzatmaları (228). – Ulamalar (231). – Béla Bartók'un *Giriş*'inin notalaması (237). – Béla Bartók'un çevriyazılarının notalaması (277). – Açıklayıcı notlar (304). – Ezgilerin sözleri (310). – Ezgi sözlerinin çevirileri (344). – Türk halk ezgilerinin bazı Macar değişkenleri (varyantları) (375). – Çevriyazıya dönüştürülmüş ezgiler (383). – Çevriyazıya dönüştürülen ezgilerin sözleri ve çevirileri (399). – Derlenen ezgilerin şeması (403). – Ekler (409). – I. Béla Bartók'un Anadolu gezisi ile ilgili olarak A. Adnan Saygun tarafından İstanbul Konservatuvarında hazırlanan rapor (411). – II. Bartók'un Ankara Halkevi Başkanı Ferit Celâl Güven'e mektubu (414). – III. A. Adnan Saygun'un Béla Bartók'a mektubu (418). – IV. Fotoğraflar (418). – V. Türkiye haritası (431).

ÖNEY, GÖNÜL: *Ceramic Tiles in Islamic Architecture*. Japonya, Shino Toseki C., Ltd., 38 s.

B 8384/2

Çalışmalarını Türk ve İslâm çini sanatı alanında yoğunlaştırmış, özellikle de İslâm çinileri konusunda odaklaştırmış olan Ankara Üniversitesi DTCF Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Gönül Öney, bu kitabında, ilginç, ama oldukça karmaşık bir konu olan İslam çinilerini incelemektedir.

Kitapta, 9. yüzyıldan 20. yüzyıla değin İslâm mimarisinin bellibaşlı çinileri ele alınmakta; sırasıyla, 9. ve 10. yüzyıllarda Mezopotamya ve Suriye'deki Abbâsî çinileri, 11. yüzyıldan 14. yüzyılın ilk yarısına değin Türkistan, Afganistan ve İran'daki Karahan, Gazne, Selçuk ve İlhanlı çinileri, 12. ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu'daki Selçuklu çinileri, 14. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın başına değin Türkistan, Afganistan ve İran'da Timur dönemi çinileri; 15.-18. yüzyıllar arasında Anadolu'daki Osmanlı çinileri; 1502-1722 yılları arasında İran'daki Safevî dönemi çinileri; 1779-1925 yılları arasında İran'da Kaçarlar dönemi çinileri ve 14.-16. yüzyıllar arasında İspanya ve Fas'taki Berberî çinileri incelenmektedir.

Kitabın içindekiler şunlardır: Giriş (6). – Mezopotamya ve Suriye'de 9. ve 10. yüzyıllardan kalma Abbâsî çinileri (6). – Cilâlı çiniler (6). – Türkistan, Afganistan ve İran'da 11. yüzyıldan 14. yüzyılın ilk yarısına değin Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinden kalma çiniler (7). – Tek renkli, sırlı, düz çiniler, tuğlalar ve fayans mozaikler (7). – Tek renkli, cilâlı, kabartma çiniler (9). – Minai ve Lajwardina teknikleriyle yapılmış çiniler (12). – 12. ve 15. yüzyıllar arasında Selçuklu ve beylikler döneminden kalma çiniler (12). – Cilâlı tuğlalar (13). – Düz seramik çiniler (13). – Fayans mozaikler (14). – İznik çanakları (14). – *Cuerda seca* çiniler (14). – Cilâlı, sırlı ve Minai çiniler (15). – 14. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın başına değin Türkistan, Afganistan ve İran'da Timur dönemi çinileri (15). – Tek renkli, cilâlı, düz ya da kabartma çini ve tuğlalar (16). – Fayans mozaikler (17). – *Cuerda seca* tekniğiyle yapılmış çiniler (17). – 15. ve 18. yüzyıllar ara-

sında Anadolu'da Osmanlı dönemi çinileri (17). – 15. yüzyıldan kalma tek renkli, cilâlı, düz ve yıldızlı çiniler (18). – 15. yüzyıldan kalma fayans mozayıklar (18). – 15. yüzyıl ve 16. yüzyıl başlarından kalma mavi-beyaz İznik ve Kütahya çinileri ve bunlarla koşutluk gösteren Şam ve Kahire'de Memlûk döneminden kalma çiniler (18). – 15. yüzyıldan ve 16. yüzyıl başlarından kalma *cuerda seca* tekniğiyle yapılmış çok renkli seramikler (19). – 16. yüzyıldan kalma, “Şam tipi” denen çok renkli İznik ve Şam çinileri (20). – 17. yüzyıl sonundan ve 18. yüzyıldan kalma Kütahya çinileri (20). – 18. yüzyıldan kalma Tekfur Sarayı çinileri (21). – İran'da Safevî dönemi çinileri (1502-1722) (21). – Tek renkli sırlı çiniler (22). – Fayans mozayıklar (23).

ÖNEY, GÖNÜL: *The World of Tiles*. Kyoto, Shino Toseki Co., Ltd., 1977. 132 s.
B 8384/1

Prof. Gönül Öney'in, yukarıda tanıtılan kitabının Japonca çevirisi, seramik konusundaki incelemelerden oluşan “Seramik Dünyası” başlıklı on ciltlik bir dizinin ilk yapıtı olarak 1977 yılında Japonya'da, Japonca ve renkli resimli olarak basılmıştır.

van BERCHEM, MAX: *Opera Minora*. Cenevre, Editions Slatkine, 1978. 1187 s.
A - IV 3379/1 ve 2

Max van Berchem (1863-1921), tarihsel belge ve bilgileri derlediği *Corpus inscriptionum arabicarum* adlı oylumlu yapıtında, Arap yazıtlarını ve İslam arkeolojisini bilimsel açıdan incelemektedir. Ömrünü bu iki alanda araştırma ve inceleme yapmaya adanmış olan van Berchem'in *Opera minora* adlı yapıtında, okurlar onun az bilinen birçok makalelerini bulacaklardır. Max van Berchem, İslam uygarlığının gerçek bir dönüm noktası olan XII. yüzyılın son on yılından bu yana İslam belgelerini incelemiştir. Arap uzmanlarının, “kitabî”, geleneksel, felsefi, dogmatik ve edebî oriyantalizmine, bu değerli bilim adamı arkeolojik araştırmalarıyla katkıda bulunmuştur. van Berchem'e göre, “iyi incelenmiş bir anıt, en iyi kitaptan daha iyidir”. Kesin olmayan sözel anlatımlara, çoğu kez belgelerden alınan parçalara bağlı olan ya da kopya yanlışlıklarından tümüyle arındırılmayan yazmalar yerine, van Berchem doğrudan doğruya geçmişin somut yapıtlarına eğilmiştir.

van Berchem, Arap uygarlığını bütünsel bir sorun – önceden kendisini oluşturan öğelere ayrılması gereken bir beden – olarak görmektedir. Ona göre, “ağaçlar ormanı gizlemez”. van Berchem, İslam anıtlarına ne denli önem verdiğini, Amida yazıtına ilişkin olarak 1910 yılında Josef Strygowski ile birlikte yayımladığı yapıtın önsözünde şu sözcüklerle dile getiriyor:

“İslam ülkelerindeki anıtlar, sonunda, İslamiyetin gerilemesiyle birlikte, onları içine attığı, klasik ruhla beslenmiş, dinsel ve ulusal önyargılardan arınmamış olan bilimimizin içinde uyumaya bıraktığı unutulmuşluktan çıkıyorlar (...) Araştırmalar, kalıtcısı olduğumuzu öne sürdüğümüz şu antik dünya için Asya'da yapılan

sayısız baskılara gözlerimizi açmakta yanılmadılar. Ama (Asya'ya) borcumuz bununla bitmiyor (...) Ortaçağ boyunca, özellikle de Roma çağında, Hıristiyan olan Batı, Müslüman olan Doğu'yu etkilemeyi sürdürmüştür. Nedir bu etki? Hangi tarihsel olgulardan kaynaklanmıştır? İslam arkeolojisinin, ortaçağ Avrupa'sını inceleyen sanat ve uygarlık tarihçilerine öğretebileceği budur işte".

Opera minora, yalın, açık seçik bir dille yazılmıştır. Paul Boyer, yapıtın dilinden söz ederken, "Tam bir hümanist olan van Berchem, ağırbaşlı, kesin, beylik sözlerden, gereksiz süslerden bilerek kaçınan bir dil kullanmaktadır" dedikten sonra, van Berchem'i "insanlığın yazarı" diye niteliyor.

Kitabın içindekiler şunlardır: I. Cilt: Önsöz (VII). – Max van Berchem'in yapıtlarının bibliyografyası (xvii). – I. *Corpus inscriptionum Arabicarum*'un doğuşu (1). – Max van Berchem'in A. M. Barbier de Meynard'a gönderdiği *Corpus inscriptionum Arabicarum* tasarısı ile ilgili mektup (3). – Mısır ve Suriye'ye gönderilen arkeolojik heyetle ilgili mektup (17). – Suriye'deki arkeolojik araştırmalar, M. Barbier de Meynard'a gönderilen mektup (21). – Bildiri, 1910-1911 yıllarında Arap yazıtlarının toplanması ile ilgili not (53). – II. Mısır (61). – Kahire'de Fatimiler zamanından kalma bir cami (61). – Arap arkeolojisine ilişkin notlar, Fatimî anıt ve yazıtları, I (77). – Arap arkeolojisine ilişkin notlar. İkinci makale. Tolonlar ve Fatimiler (203). – İskenderiye fenerinin yapılışına ilişkin notlar (235). – Mısır tarihinin yeni bir sayfası (247). – III. Suriye (263). – Banyas Köşkü (265). – Suriye'deki Arap yazıtları (Almanca) (301). – Suriye'deki Arap yazıtları II (311). – Suriye'deki Arap yazıtları (349). – Suriye'deki Haşaşîm yazıtları (453). – Şam'daki Atabek yazıtları (503). – Emevî camii üstüne arkeolojik notlar (519). – IV. Filistin, Ürdün, Arabistan (537). – Kudüs'te bir Arap yazıtı (561). – II. Cilt: Kutsal kentler yolu üstünde (615). – Hebron Camiinin mimberi ve Aşkalon'da Hüseyin'in başı için yapılan türbe (633). – Vadi el-Cuz sarnıcının yazıtları üstüne not (647). – Ortadoğu'dan Uzakdoğu'ya (657). – Musul'lu Atabek Lulu'nun anıt ve yazıtları (659). – Moğol Sultanı Olcaytu'nun bir yazıtı (673). – İran Müslümanlarının mimarîsi (685). – Danişmend yazıtları (701). – Türkistan'da Alman kazıları (709). – Cezayir'deki Müslüman yazıtları (755). – Batı'daki halife unvanları (787). – VII. Haçlılar (883). – Suriye'de Haçlı şatoları (885). – Haçlılarla ilgili notlar – I. Kudüs Krallığı (903). – VIII. Taşınabilir yazıtlar (985). – Arap arkeolojisine ilişkin notlar (987). – Münih'teki Krallık Kütüphanesinde bulunan Musul Atabeklerinden Lulu'ya ait madenî kap (1079). – Rusya'daki taşınabilir Arap yazıtları (1099). – Ek: İsviçre'de oriyantalizm (1113). – İsviçre'den mektup (1 Aralık 1906) (1116). – Arap yazıtlarında dekoratif sanat (1130) (Süsleme sanatı). – Dizin (1137).

ŞADAN KARADENİZ

TÜRK TARİH KURUMU'NUN GENEL KURUL TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu'nun 1980 yılı Genel Kurul toplantısı 19 Nisan 1980 Cumartesi günü saat 10 da Kurum merkezinde yapıldı.

Kurum üyeleri saat 9,30 da Kurumun kurucusu Atatürk'ün Anıtkabrini ziyaret ederek saygı duruşunda bulundular ve bir çelenk koydular. Kurum Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal şeref defterine şunları yazdı:

“Atatürk,

Kurmuş olduğun Türk Tarih Kurumu'nun üyeleri olan bizler, her yıl yaptığımız gibi bu yıl da sana olan şükranlarımızı sunmak ve bağlılık duygularımızı tekrarlamak için geldik.”

Saat onda Kurum merkezine dönen üyeler Genel Kurul toplantısına katıldılar. Yoklama yapıldı. 30 üyenin hazır bulunduğu anlaşıldığından başkan oturumu açtı. İki toplantı arasında kaybettiğimiz asıl üyelerimizden Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan ve Ord. Prof. Hikmet Bayur için iki dakikalık saygı duruşunda bulunuldu.

Yeni üyeler bulunmadığı için gündemin dördüncü maddesi geçilerek beşinci madde uyarınca Genel Kurul konuşmalarını idare etmek üzere başkanlığa Prof. Dr. Coşkun Üçok, ikinci başkan Prof. Dr. Fikret Işıltan, yazmanlıklara da Prof. Dr. Jale İnan ve Prof. Dr. Yaşar Yücel seçildiler.

Prof. Dr. Coşkun Üçok ve yazmanlar başkanlık divanında yerlerini aldıktan sonra gündemin 6 ncı maddesine geçildi ve Genel Müdür Uluğ İğdemir Yönetim, Basımevi Yönetim ve Denetleme Kurullarının raporlarını okudu.

Başkan raporlar üzerinde konuşmak isteyenlere söz verdi.

Prof. Dr. Münir Aktepe parasız kitap dağıtımının hangi ilkelere göre yapıldığını, Ord. Prof. Reşat Kaynar, Basımevi'nin bir anonim şirket haline getirilmesi zorunluluğundan söz ederek bu yolda bir girişime girilip girilmediğini sordu.

Genel Müdür söz alarak eskiden asistan aylıklarının çok düşük olması gözönüne alınarak bazı asistan ve doçentlere alanlarıyla ilgili yayınların parasız verildiğini, bugün gerek kâğıt ve baskı paralarının son derecede yükselmesi, gerekse asistan ve doçentlerin de aylık yönünden tatmin edilmiş olmaları nedeni ile artık bunlara parasız kitap verilmediğini, eskilerin de yavaş yavaş tasfiye edildiğini, zaten bunlara % 50 indirim uygulandığını söyledi.

Basımevi'nin anonim şirket olmasının artık zorunlu hale geldiğini, zira Seçim Kurulu işleri ve telefon rehberleri dolayısıyla yeni yatırımlar yapılması gerektiğini, bunlara ilâve olarak Basımevi için yeni bir bina yapılmasının zorunlu olduğunu, bu nedenle taze paraya gereksinme duyulduğunu, yeni bina yapılırsa buradaki Basımevi binası tadil edilerek Kurum'un beliren ihtiyaçlarının giderileceğini bildirdi.

Konu uzun uzadıya konuşulduktan sonra yeni seçilecek Basımevi Yönetim Kurulu'nun bu işi ciddiyetle ele almasına karar verildi.

Raporlar oya konarak oybirliği ile onaylandı ve Yönetim Kurullarıyla Denetleme Kurulu aklandı.

Gündemin 7 nci maddesine geçilerek 1980 bütçesini incelemek üzere Bayan Fakihe Öymen, Ord. Prof. Reşat Kaynar ve Prof. Dr. Afif Erzen Bütçe Yarkuruluna seçildiler.

Gündemin 8 inci maddesi gereğince Yönetim Kurulu seçimlerine geçildi ve seçimlere 30 üye katıldı. Oy ayırma yarkurulu'na Prof. Dr. Neşet Çağatay, Prof. Dr. Tahsin Yazıcı ve Prof. Dr. Ali Sevim seçildi. Gizli oyla yapılan Yönetim Kurulu üyeliklerine 28 oyla Ord. Prof. Enver Ziya Karal, 25 oyla Prof. Dr. Tahsin Özgüç, 21 oyla Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, 19 oyla Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, 17 oyla Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, 16 oyla Prof. Dr. Bahadır Alkım ve 14 oyla Prof. Dr. Adnan Erzi, yedek üyeliklere aldıkları oy sırasıyla Prof. Dr. Semavi Eyice, Prof. Dr. Yaşar Yücel ve Prof. Dr. Mebrure Tosun seçildiler.

Gündemin 9-12. maddeleri gereğince Denetleme, Onur, Basımevi Yönetim Kurulları ile Kitaplık Yarkurulu için açık oyla seçim yapılarak Denetleme Kuruluna Ord. Prof. Reşat Kaynar, Bayan Fakihe Öymen, Prof. Dr. Yaşar Yücel, yedek üyeliklere Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Prof. Dr. Neşet Çağatay ve Prof. Dr. Tahsin Yazıcı; Onur Kurulu'na Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Dr. Hâmit Koşay, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Prof. Tayyib Gökbilgin ve Prof. Dr. Tahsin Yazıcı, yedek üyeliğe de Prof. Dr. Jale İnan; Basımevi Yönetim Kuruluna Prof. Dr. Coşkun Üçok, Dr. Hâmit Koşay, Prof. Dr. Afif Erzen, Prof. Dr. Tahsin Yazıcı ve Prof. Dr. Ali Sevim, yedek üyeliklere Prof. Dr. Adnan Erzi ve Prof. Dr. Neşet Çağatay; Kitaplık Yarkurulu'na Dr. Hâmit Koşay, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Prof. Dr. Adnan Erzi, yedek üyeliklere Prof. Dr. Nimet Özgüç, Prof. Dr. Neşet Çağatay ve Prof. Dr. Afif Erzen seçildiler.

Gündemin 13 üncü maddesine geçildi. Şeref üyeliklerine önerilen Prof. Dr. H. Güterbock ve Atatürk kitabının yazarı Arjantin'in Eski Ankara Büyükelçisi J. B. Villalta seçime katılan 30 üyenin oybirliği ile seçildiler.

Muhabir üyeliğe önerilen bilim adamlarından Romanyalı Prof. Dr. Guboğlu 26 oy, Macar bilim adamlarından Prof. Dr. Hazai 22 oy, Prof. Dr. Halasi Kun 22 oy, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Müdürü Prof. Dr. Müller-Wiener 21 oy olarak muhabir üyeliklere seçildiler.

Vakit geçmiş olduğundan asıl üye seçimleriyle gündemin öteki maddelerinin öğleden sonra görüşülmesine karar verilerek birinci oturuma saat 13 de son verildi.

Genel Kurul saat 15 de Prof. Dr. Fikret Işıltan'ın başkanlığında ikinci oturumunu yaptı. Yoklama sonunda 30 üyenin hazır bulunduğu anlaşılacak asıl üye seçimlerine geçildi, ancak asıl üyeliğe önerilen bilim adamlarından hiçbirisi üçte iki çoğunluğu alamadı. Sonuçtan memnun kalmayan üyeler yöntem, tüzük ve yönetmelik üzerine düşüncelerini açıkladılar. Şu öneriler ileri sürüldü : Adayların eserlerinin önceden teşhir edilmesi, raporların daha ayrıntılı olması, her adayın raporu okun-

duktan sonra ayrı ayrı seçime geçilmesi, Kolların gereksinmesine göre aday gösterilmesi, raporların önceden çoğaltılıp dağıtılması, tüzüğün ve yönetmeliğin değiştirilerek Sonbaharda yapılacak Genel Kurul'a yeni önerilerin getirilmesi. Görüşmeler sonunda Yönetim Kurulu'nun tüzükle, Seçim Yönetmeliğinde gerekli düzeltmeleri yaparak Sonbaharda olağanüstü Genel Kurul'a konuyu yeniden getirmesine karar verildi.

Gündemin 14 üncü maddesine geçildi. Bütçe Yarkurulunca incelenen bütçe tasarısı, bütçe yönetmeliği ve Bütçe Yarkurulu raporu okunarak onaylandı.

Gündemin 15 nci maddesi uyarınca Yönetim Kurulu ile Kollardan gelen öneriler incelenerek şunlara karar verildi.

a) Bugünkü koşullar altında Kurum'da uygulanmakta olan telif ve çeviri baremi yetersiz olduğundan yüzdeyüz arttırılarak yönetmeliğin 13 üncü maddesinin buna göre düzenlenmesine,

b) Kurum Kitaplığındaki belgelerle yazmalardan Kurum üyelerinin ve bilim adamlarının ne yolda yararlanacağına dair hazırlanan yönetmeliğin çoğaltılarak üyelere gönderilmesine ve alınacak cevaplara göre yeniden düzenlenmesine,

c) Bosna - Hersek Bilimler Akademisinin bilimsel alanda işbirliği yapılması hakkındaki önerisinin kabulüne,

ç) Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Uluslararası IV. kongresince önerildiği üzere Balkan ülkelerinin yer adlarını gösteren bir liste ile Bizans, Selçuk, Osmanlı, devirleri için birer yer adları haritasının hazırlanması hakkındaki önerinin Kollar arasında işbölümü yapılarak gerçekleştirilmesine,

d) Kıbrıs Türk Tarih Kurumun'ca hazırlanacak "Kıbrıs Türk Basınında Atatürk" adlı yapıtın Kurumumuzca bastırılmasına,

e) Rahmetli üyemiz Hikmet Bayur için bir anı kitabının çıkarılmasına ve bu işin üyelerimizden Prof. Dr. Adnan Erzi tarafından yürütülmesine,

f) Büyükelçi Feridun Cemal Erkin'in evi ve kitapları hakkındaki önerisinin Yönetim Kurulunca incelenmesine,

g) Uluslararası Akademiler Birliğinin yıllık aidatı çok yüksek olduğundan üyelik işinin şimdilik ertelenmesine,

h) Fransa Hükümeti Başbakanlığına bağlı bulunan Uluslararası II. Dünya Savaşı Komitesi şekil değiştirdiğinden bu komitedeki üyeliğimize son verilmesine,

ı) Eski, Orta ve Yeniçağ Kollarından genel önerilerin Yönetim Kurulunca incelenerek bütçe olanakları çerçevesinde uygulanmasına,

i) Ord. Prof. Hikmet Bayur'un ölümüyle Atatürk ve Türk Devrimi Araştırma Merkezinde boşalan üyeliğe Prof. Tayyib Gökbilgin'in getirilmesine.

Gündemde başka bir konu olmadığından Genel Kurul toplantısına saat 19,30 da son verildi.

**TÜRK TARİH KURUMU YÖNETİM KURULU'NUN
1979 ÇALIŞMA YILI RAPORU**

Genel Kurulun Sayın Üyeleri,

Yönetim Kurulumuzun 1979 çalışma yılı raporunu sunuyoruz:

BÜTÇE DURUMU

Kurulumuzun 1979 yılı gelir ve giderleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

A. GELİRLER

<i>Bölüm</i>	<i>Gelirin Çeşidi</i>	<i>Bütçeye Konan</i>		<i>Sağlanan</i>	
		<i>Lira</i>	<i>Krş.</i>	<i>Lira</i>	<i>Krş.</i>
I	Kurum arttırmından	3.361.838,—		3.361.838,—	
II	Atatürk vasiyeti geliri	20.000.000,—		18.529.733,50	
III	Üye ödentileri	2.000,—		2.850,—	
IV	Yayın gelirleri	2.000.000,—		2.963.636,—	
V	Basımevi geliri	4.000.000,—		3.477.808,02	
VI	Türlü gelirler	600.000,—		715.149,27	
	TOPLAM	29.963.838,—		29.051.014,79	

B. GİDERLER

<i>Bölüm</i>	<i>Giderin Çeşidi</i>	<i>Bütçeye Konan</i>		<i>Harcanan</i>	
		<i>Lira</i>	<i>Krş.</i>	<i>Lira</i>	<i>Krş.</i>
I	Görevli giderleri	11.985.535,—		12.038.706,35	
II	Yönetim giderleri	1.275.000,—		1.160.519,51	
III	Bilimsel giderler	14.703.303,—		6.215.218,12	
IV	Yatırımlar ve yatırımlarla ilgili giderler	2.000.000,—		1.425.680,61	
	TOPLAM	29.963.838,—		20.840.124,59	

Bu tablolarda görüldüğü üzere Kurumumuzun 1979 gelirleri bütçe ile tasarlanan gelirlerden 912.823 lira 21 kuruş eksiktir. Bu eksikliğin nedeni Cumhuriyet Halk Partisinin geçen yıl olduğu gibi, bu yıl da Atatürk vasiyeti gelirinden iki kuruş milyon lirayı kesmiş olmasıdır. Buna karşılık yayın gelirlerinde 963.636, türlü gelirlerde 115.149 lira gelir fazlası elde edilmiştir.

Giderlerimiz bütçede öngörülenden 9.123.714 lira eksik görülmekte ise de baskıları bitmiş, fakat henüz kesin maliyeti alınmamış kitaplar için ödeyeceğimiz telif hakları ve baskı paraları ile bu yıl satın alınan ve harcamalara girmeyen kâğıt bedelleri gözönüne alınırsa, artırımların bu miktarın çok altına düşmesi gerekir.

YAYIN İŞLERİ

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve yayınlanmıştır:

1 – ORD. PROF. ÖMER LÜTFİ BARKAN: *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatına ait Muhasebe Defterleri II. Cilt.*

2 – DOÇENT DR. COŞKUN ÖZGÜNEL: *Karia Geometrik Seramiği* (Türkçe ve İngilizce).

3 – VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri I. Cilt.

4 – F. LEQUENNE (ÇEVİREN: SUZAN ALBEK): *Galat'lar.*

5 – BİLÂL ŞİMŞİR: *İngiliz Belgelerinde Atatürk III. Cilt.*

6 – J. G. BLANCO VILLALTA: *Atatürk* (İngilizce).

7 – *Bellesten*: Sayı 169-172.

Şu eserlerin basımı bitmek üzeredir:

1 – *Menakib-ül-Ârifin II. Cilt 2. baskı* (Hazırlayan: PROF. DR. TAHSİN YAZICI).

2 – *Menakib-i İbrahim Gülşeni* (Hazırlayan: PROF. DR. TAHSİN YAZICI).

3 – ÇAĞATAY ULUÇAY: *Padişahların Kadınları ve Kızları.*

4 – FUAT BAYRAMOĞLU: *Hacı Bayram-ı Veli, Soyu ve Vakfı.*

5 – FERİDUN CEMAL ERKİN: *Amlar I. Cilt.*

6 – PROF. DR. YAŞAR YÜCEL: *XIII-XV. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi.*

7 – ORD. PROF. ÖMER LÜTFİ BARKAN VE ENVER MERİÇLİ: *Hüdavendigâr Livası Sayım Defteri.*

8 – *Atatürk Konferansları VII. Cilt.*

Bu yıl şu eserlerin basımına başlanmıştır:

1 – J. LEFORT: *Topkapı Sarayı Müzelerinin Yunanca Belgeleri.*

2 – *Netayic'ül-vukuat III. IV. Ciltler* (Bugünkü Türkçe'ye çeviren: PROF. DR. NEŞET ÇAĞATAY).

Bu yıl şu eserlerin basımına karar verilmiştir:

1 – BİLÂL ŞİMŞİR: *İngiliz Belgelerinde Atatürk IV. Cilt.*

2 – BİLÂL ŞİMŞİR: *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi.*

TÜRKİYE DIŞINDA KATILDIĞIMIZ ULUSLARARASI KONGRE,
SEMPOZYUM, KOLOKYUM VE BENZERİ TOPLANTILAR

Genel Kurulumuzla Yönetim Kurulu'nun aldıkları kararlar uyarınca bu yıl katıldığımız uluslararası kongre, sempozyum, kolokyum ve benzeri toplantılar şunlardır:

§ 16-19 Şubat 1979 tarihleri arasında Macaristan'ın Budapeşte kentinde yapılan Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kurumu'nun "Yakın Çağda Balkan Komisyonu" toplantısına yolluk ve gündelikleri Macarlarca karşılanmak suretiyle Başkanımız Ord. Prof. Enver Ziya Karal katılmıştır. Aynı zamanda bu komisyonun başkanı olan Sayın Karal, bize verdiği raporda, komisyonun gündeminde iki maddenin bulunduğunu, birinci maddede bilimsel bildirilerin okunması, ikinci maddede de Birinci Dünya Savaşından sonra 1918-1923 yılları arasında Güney-Doğu Avrupa devletlerinin imzalamış oldukları antlaşma metinlerinin iki cilt halinde yayınlanması konularının bulunduğunu, ikinci konunun uzun tartışmalara yol açtığını, özellikle Yunan delegesinin antlaşmalar arasına İstanbul Hükümetince imzalanmış olan

Sevr Antlaşmasının da alınmasında direndiğini, bu antlaşmadan söz edilmezse Lozan Antlaşmasının anlaşılacağı, Lozan Antlaşmasının Sevr Antlaşması tasarısının bir tadili olduğu, belge niteliğini taşıdığı savını ileri sürmesi üzerine kendisinin buna karşı çıkararak Yunan delegesinin savını çürüttüğünü, Lozan Antlaşmasının Misak-ı Milli esaslarına dayandığını, Sevr Antlaşması tasarısının bu kitaba alınması ile bir takım güncel politikalara karışılmış olacağını, eğer bu konuda direnilirse, Türk Tarih Kurumu'nun Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kurumu'ndan çekilme zorunda kalacağını ileri sürmesi üzerine konunun ertelendiğini belirtmektedir.

§ 17-22 Nisan 1979'da Batı Berlin'de Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün 150. yılı dolayısıyla düzenlenen tören ve kolokyuma üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Prof. Dr. Afif Erzen, Prof. Dr. Nimet Özgüç, Prof. Dr. Jale İnan ve Prof. Dr. Semavi Eyice katıldılar. Prof. Ekrem Akurgal, Prof. Nimet Özgüç, Prof. Jale İnan, Prof. Semavi Eyice'nin yolluk ve gündelikleri Enstitüce karşılanmış, Kurumumuz yalnız Prof. Afif Erzen'in yolluk ve gündeliklerini ödemiştir. Arkadaşımız Prof. Eyice'den aldığımız raporda tören programını hazırlayanların isteği üzerine Devlet Kitaplığında Silifke çevrelerinde yaptığı topraküstü arkeoloji araştırmaları konusunda projeksiyonlu bir konferans verdiği belirtilmiştir.

§ 23-27 Nisan 1979 tarihleri arasında Paris'te UNESCO Genel Merkezinde Ortaasya uygarlıkları tarihinin yazılması konusunda yapılan toplantıya yolluk ve gündelikleri UNESCO'ca karşılanmak üzere Başkanımız Ord. Prof. Enver Ziya Karal katıldı. Arkadaşımız bize verdiği raporda, toplantı konusunun yazılacak tarih kitabının programını yapmak, başyazarlar ile yazarları seçmek, yazılış ve basılış ile ilgili bilimsel ve teknik konuları saptamak olduğunu, toplantıya İran, Pakistan, Fransa, Sovyetler Birliği, Macaristan, Japonya, Hindistan, Afganistan ve Amerikalı tarih uzmanlarının katıldığını, ayrıca Çin, Moğolistan, Tacikistan, Sovyet Rusya Bilimler Akademisi ile Felsefe ve İnsancıl Bilimler Konseyi'nin gözlemci bulundurduğunu, eserin 6 cilt olarak kronolojik bir biçimde hazırlanmasının kararlaştırıldığını, kendisinin her cilde bir ad verilmesi hakkındaki önerisinin oybirliğiyle kabul edilerek, I. cilde Uygarlığın Doğuşu, II. cilde Göçebe ve Yerleşik Uygarlıkların Gelişmesi, III. cilde Uygarlıkların Dörtüyl Ağzı, IV. cilde Uygarlıkların Parlak Devri, V. cilde Ters Doğrultuda Gelişmeler, VI. cilde Yakınçağ Uygarlığına Doğru adlarının verildiğini, her cilt için 3 veya 5 tarih yazarının adlarının gösterildiğini, IV. cilt için Türkiye'den Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın V. cilt için de Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın listeye alındığını, ancak kendisinin Ortaasya tarihi üzerindeki çalışmalarının yetersizliğini ve işlerinin çokluğunu öne sürerek görev kabul etmediğini, bunun üzerine Prof. Aydın Sayılı'nın V. ciltten IV. cilde alındığını, her cildin başında sorumlu bir başyazarın bulunacağını, bunların görevlerinin saptandığını, tarihlerin ilk önce İngilizce yazılacağını, Prof. Aydın Sayılı'nın IV. cildin başyazarlığına getirilmesinin önerildiğini belirtmektedir. Ortaasya tarihi hakkında Türkiye'de yazılan eser ve makalelerden oluşan ve Kurumumuzca hazırlanarak UNESCO Genel Merkezine gönderilen bibliyografyanın takdir ve teşekkürle karşılandığını, ayrıca belirtmek isteriz.

§ Çivi yazısı ile yazılı Hitit dilini ilk çözen büyük Çek Hititoloğu Hrozny'nin 100. doğum yılı dolayısıyla 3-7 Mayıs 1979'da Prag'da düzenlenen toplantıya yolluğu Kurumumuzca, gündelikleri Çek'lerce ödenmek suretiyle üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Sedat Alp katıldı ve Maşathöyük'te çıkan Hitit tabletleri hakkında bir konferans verdi. Arkadaşımızın bize verdiği raporda, törenlere Doğu Blok'u ülkelerinin çok sayıda katıldığı, Sovyetler Birliği'nde Hititoloji araştırmalarının geliştiği yazılmakta ve Hrozny adına doğduğu kentte bir müzenin kurulması, adına bir anıtın dikilmesi, Çekler'in uluslararası düzeyde başarı kazanmış bilim adamlarına sahip çıkmakta gösterdikleri duyarlılığın bir örneği olduğu belirtilmektedir.

§ Üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Uluslararası Mythologic Lexicon'un merkez üyesi olarak 17-20 Mayıs 1979 tarihleri arasında Paris'te yapılan Genel Kurul toplantısına katılmıştır. Üyemizin yolluk ve gündelikleri Fransız Milli Bilimsel Araştırma Merkezince karşılanmıştır.

§ 1980 Ağustos'unda Bükreş'te toplanacak Uluslararası Tarihsel Bilimler Kongresine sunulacak konulardan biri olan "Tarihte Kadın" konusunun hazırlanması için Paris'e çağırılan üyelerimizden Prof. Dr. Afet İnan, 9 Haziran 1979'da Paris'e gitmiştir. Arkadaşımızın yolluğu Kongre Hazırlık Komitesince verilmiş, oturma giderleri Kurumumuzca sağlanmıştır. Arkadaşımızın bize verdiği raporda toplantıların Sorbon Üniversitesinde yapıldığı ve üç gün sürdüğü, kadının sosyal hayattaki yerinin hangi tarihte başladığı konusunun tartışıldığı ve kendisinin Milat'tan Önce II. binde Hititlerde başlamış olduğu hakkında belgelere dayanarak yaptığı önerinin kabul edildiği, kadının her memlekette sosyal, fikri ve ekonomik düzeyde ne gibi haklara ve görevlere sahip olduğu ve bu hakların nasıl kullanıldığı konusunun da Kongre'ye sunulacak raporda yer almasını önerdiği belirtilmiştir.

§ Üyesi bulunduğumuz Uluslararası Akademiler Birliği'nin 17-23 Haziran 1979 tarihleri arasında İsviçre'nin Bern kentinde yapılan Genel Kurul toplantısına yolluk ve gündelikleri Kurumumuzca karşılanmak suretiyle üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Sedat Alp katıldı. Arkadaşımızın bize verdiği rapora göre, Genel Kurul'un ilk toplandığı 10 Haziran da Birlik Başkanı Harmatta, Ortaasya uygarlıkları konusunda projeksiyonlu bir konferans vermiş, Birlik'in 1980 toplantısının da 15-21 Haziran'da Brüksel'de yapılması karara bağlanmıştır.

§ 26 Ağustos - 1 Eylül 1979 tarihleri arasında İtalya'nın Bologna kentinde toplanan Uluslararası IV. Yeni Latin Araştırmaları Kongresine yolluk ve gündelikleri Kurumumuzca karşılanmak suretiyle üyelerimizden Prof. Dr. Suat Sinanoğlu katıldı. Arkadaşımızın bize verdiği raporda, kongrede okunan bildirilerin sayı ve çeşitlilik bakımından son derece zengin olduğu, bunlar arasında "Türk Tehdidi" seminerinin dikkati çektiği, bu seminere katılarak Türkler hakkındaki görüşlerin yanlışlığını dile getirdiği, konuşmalara bakılırsa Türkler hakkında bugün hâlâ süregelen olumsuz görüşlerin kaynağının Hümanizm ve Rönesans Çağlarının Neo-Latin metinleri olduğunun anlaşıldığı, bu alandaki araştırmalara Türk bilim adamlarının da katılmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

§ 3-7 Eylül 1979'da Münih'te toplanan Uluslararası VI. Türk Sanatı Kongresine yolluk ve gündelikleri Kurumumuzca karşılanmak suretiyle üyelerimizden Prof. Dr. Semavi Eyice "Osmanlı Devri Türk Sanatında Bedestenler" adlı bildirisi ile katıldı. Arkadaşımızın bize verdiği raporda Kongre, genel konferansların dışında,

- 1) Osmanlı Öncesi Türk Mimarisi
- 2) Osmanlı ve Yakınçağ Mimarisi
- 3) Küçük Sanatlar ve İkonografya

adlarını taşıyan seksiyonlar halinde çalıştığı, Kongre münasebetiyle Türkiye İş Bankası'nın "Çağdaş Türk Resim Sanatı" sergisi ile bir Türk halı tüccarının çok güzel eserlerden oluşan bir Türk halı ve kilim sergisi açtığı belirtilmektedir.

§ İtalyan Arkeoloji Enstitüsü'nün 15-25 Ekim 1979'da Atina'da düzenlediği "Milat'tan Önce 7. ve 8. Yüzyıllarda Yunanistan ve İtalya" konulu kollokyuma üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal katılarak Kurumumuzun Bayraklı ve Erythrai kazıları hakkında iki konferans vermiştir. Yolluk ve gündelikleri İtalyan Arkeoloji Enstitüsünce karşılanmıştır.

§ 8-13 Aralık 1979 tarihleri arasında Pakistan'ın İslamabad kentinde düzenlenen Uluslararası Bilim Tarihi ve Felsefesi Kongresine yolluk ve gündelikleri Kongre Hazırlık Komitesince karşılanmak suretiyle üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı "İslam Dünyasında Hastahanenin Doğuşunda Hint Etkisi ile Bu Etkinin Taşıyıcıları Olarak Şimdiki Afganistan Bölgesi ve Civarı Türklerinin Katkısı" konusunda bir bildiri ile katıldı. Arkadaşımız bize verdiği raporda, bildirisinin ilkönce tepki ile karşılandığını, ancak açıklama yapıldıktan ve bütünü ile nesnel olduğu anlaşıldıktan sonra eleştiricilerin tatmin edildiklerini, bazı Hintli delegelerin toplantıdan sonra kendisine İngilizce, Fransızca ve Arapça'da kullanılan "Arap Bilimi" ve benzeri terimlerin yerinde olmadığını, bu gibi terimlerin İslam bilimine Türklerin katkısını dile getirmediklerini, daha uygun bir ad bulunması gerektiğini söylediklerini, ayrıca kapanış toplantısında konuşma fırsatı verildiği gibi, Pakistan televizyonunda Kongrenin temsilcisi ile kendisine bir söyleşi olanağı sağlandığını belirtmiştir.

§ Amerikan Arkeoloji Enstitüsünün 100. yıldönümü nedeni ile 27-30 Aralık 1979 tarihleri arasında Boston'da düzenlenen törene üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç onur konuğu olarak çağırılmış, arkadaşımız bu törene Kurumumuzu temsilen "Maşathöyük Keşifleri" hakkında bir konferans vererek büyük ilgi toplamıştır.

KONFERANSLAR

Atatürk yıllık konferanslarının XVIII. dizisine bu yıl 30 Kasım 1979'da başlanmıştır. 15 konferanstan oluşan ve 15 günde bir verilen bu konferanslar 13 Haziran 1980 de sona erecektir. Konferansların konuları ve tarihleri şöyledir :

- 30 Kasım 1979 Cuma: Prof. Dr. Coşkun Üçok: *Tarih Çağları ve Türkiye'de Çağ Değişimi.*
- 14 Aralık 1979 Cuma: İffet Aslan: *Atatürk ve Çocuk.*
- 28 Aralık 1979 Cuma: Rauf İnan: *Tarihte, Dünyada ve Bizde Çocuk Haklarına Bakış.*
- 11 Ocak 1980 Cuma: Prof. Dr. Semavi Eyice: *Kızkalesi (Korykos) ve Civarında İncelemeler.*
- 25 Ocak 1980 Cuma: İbrahim Artuk: *Amid (Diyarbakır) de İnal ve Nisan Oğullarının Sikkeleri ile Bunların Yıkılış ve Akibetleri.*

- 8 Şubat 1980 Cuma: Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ: *Şah İsmail'in Osmanlı Politikası*.
- 22 Şubat 1980 Cuma: Em. Tümğ. Muzaffer Erendil: *Anadolu'da Eski Muharebeler* (Türk Dönemi Dışı).
- 7 Mart 1980 Cuma: Prof. Dr. Halil Sahillioğlu: *Osmanlı İmparatorluğunda 17. Yüzyılda Yabancı Kalp Para Sorunu*.
- 21 Mart 1980 Cuma: Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver: *Kısmen Yaşantımız Resimleri ile Ressam Hoca Ali Rıza Ekolünden Bazı Örnekler*.
- 4 Nisan 1980 Cuma: Ord. Prof. Reşat Kaynar: *Atatürkçülükte Yöntem ve Günümüzün Türk Gençliği*.
- 18 Nisan 1980 Cuma: Prof. Dr. Neşat Çağatay: *İslam'da İlk Çeviri Eserlerin Düşün Alanına Etkileri*.
- 2 Mayıs 1980 Cuma: Cihat Akçakayalıoğlu: *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Konularında Bazı Yorum ve Değerlendirmeler*.
- 16 Mayıs 1980 Cuma: Em. Tümğ. Muzaffer Erendil: *Tarih İçinde Askeri Tarih*.
- 30 Mayıs 1980 Cuma: Rauf İnan: *Eğitim Açısından Devrim*.
- 13 Haziran 1980 Cuma: Prof. Dr. Afif Erzen: *Enez Kazıları*.

Atatürk Konferansları dışında 1979 yılı içinde düzenlenen öteki konferanslar şunlardır:

§ 16 Şubat 1979 Cuma günü üyelerimizden Ord. Prof. Reşat Kaynar, "Atatürk'te Meşruiyet İlkesi" konulu bir konferans verdi.

§ 11 Nisan 1979 Çarşamba günü Prof. Dr. Ünal Öziş "Antik Çağ Suyolları" konulu bir konferans verdi.

§ 8 Mayıs 1979 Salı günü İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü üyelerinden Bergama Kazıları Başkanı Dr. Wolfgang Radt "Eski Bergama'da Günlük Yaşam" konulu Türkçe bir konferans verdi.

§ 14 Mayıs 1979 Pazartesi günü Fransız Akademisi üyelerinden Prof. Louis Robert "Anadolu'da Eski Yer Adları" konusunda bir konferans verdi.

§ 26 Kasım 1979 Pazartesi günü Viyana Üniversitesi Avusturya Tarihi Araştırma Enstitüsü görevlilerinden Doçent Dr. Vocolka "Erken Çağda Orta Avrupa'da Osmanlılar" konusunda bir konferans verdi.

§ 27 Kasım 1979 Salı günü Doçent Dr. Vocolka Kurum üleriyle birlikte "Tanzimat Devrinin Avusturya'da Değerlendirilmesi" konusunda bir seminer düzenledi.

KURUMUMUZDA DÜZENLENEN SEMPOZYUM, KOLOKYUM VE BENZERİ TOPLANTILAR

§ Türkiye Cumhuriyeti Seul Büyükelçisi Sayın Melih Erçin'in "Köktürk - Sekel - Fenike Yazıları Üzerine Üç Saptama" adı altında hazırladığı tez üzerine 21 Şubat 1979'da Kurumumuzda bir kolokyum düzenlenmiş ve kolokyuma yazar dışında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Hacettepe Üniver-

sitesinin Türk Dili Kürsüleri öğretim üyeleri çağırılarak konunun tartışması yapılmıştır.

§ Türkiye - Polonya Bilimsel ve Kültürel Değişim programı gereğince Polonya Bilimler Akademisi tarihçileri ve üyelerimizin katılması ile 12-14 Kasım 1979'da Kurumumuzda bir sempozyum düzenlenmiştir.

Bu sempozyuma Polonya bilim adamlarınca şu bildirimler sunulmuştur:

1 - Prof. Dr. Stefan Kieniewicz: *19 uncu yüzyılın sonu ve 20 nci yüzyılın başında Polonya bağımsızlığı konusunda Türkiye'nin görüşü.*

2 - Dr. Zygmunt Abrahamowicz: *Polonya arşivlerinde Türkiye ile ilgili kaynaklar.*

3 - Prof. Dr. Zbigniew Wojcik: *15-18. yüzyıllar arasında Polonya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin temel sorunları.*

4 - Prof. Dr. Janusz Tazbir: *15-18. yüzyıllarda Polonya kültürüne Türk etkileri.*

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARA YARDIM

§ Side suyuollarının incelenmesi için üyelerimizden Prof. Dr. Jale İnan'a 50,000 liralık yardım yapılmıştır.

§ Silifke yöresindeki yerüstü arkeoloji eserlerini incelemek üzere üyelerimizden Prof. Dr. Semavi Eyice'ye 25.000 liralık yardım yapılmıştır.

§ Timur ve İmparatorluğu konusunda hazırlamakta olduğu eseri için Fransa ve İngiltere kitaplıklarında araştırma yapmak üzere üyelerimizden Prof. Dr. Yaşar Yücel'e 47.328 liralık yardım yapılmıştır.

§ Amerikan Arkeoloji Enstitüsü'nün 100. yıldönümü için Amerika'ya çağrılan üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e Orta Anadolu kökenli eserler üzerinde Philadelphia, Baltimor ve New-York müzelerinde araştırma yapmak üzere 19.982,50 liralık yardım yapılmıştır.

§ Tabula Imperii Romani ile ilgili olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerinde epigrafya araştırmaları yapmak üzere Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Filoloji Kürsüsü okutmanlarından Ender Varınlıoğlu ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Kürsüsü Epigrafya uzmanı İsmail Kaygısız'a yedişerbin lira bilimsel araştırma yardımı yapılmıştır.

§ Zile, Tokat'tan Kayseri'ye giden yol üzerinde çok harap durumda bulunan Selçuklu kervansarayının planını incelemek üzere üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e 20.000 liralık bilimsel araştırma yardımı yapılmıştır.

KONFERANS SALONUMUZDAN YARARLANAN KURULUŞLARIN YAPTIKLARI TOPLANTI, KONFERANS VE SEMPOZYUM

§ 15-18 Ocak 1979'da Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 1978 kazı sonuçları sempozyumu.

§ 19 Ocak 1979'da Türkiye Muharipler Derneği'nin "Eski ve Yeni Türk Harflerinin Toplama Getirdiklerini Değerlendirme" konulu konferansı.

§ 30 Ocak 1979'da Türkiye Muharipler Derneği'nin "Yeni Yazı ve Eski Türkçe Yazı Sorunları" konulu konferansı.

§ 12 Şubat 1979'da Türkiye Muharipler Derneği'nin "*Harf Devriminin İlk Uygulamaları*" konulu konferansı.

§ 27 Şubat 1979'da Türkiye Muharipler Derneği'nin "*Dil Devrimi ve Atatürk'ün Kişisel Anlatımı*" konulu konferansı.

§ 2 Mart 1979'da Türkiye Muharipler Derneği'nin "*Atatürkçülüğün Çağdaş Yorumu*" konulu konferansı.

§ 16 Mart 1979'da Türkiye Muharipler Derneği'nin "*Atatürk'ün Ekonomik Görüşü*" konulu konferansı.

§ 19-12 Mart 1979 tarihlerinde Ankara Üniversitesi, Eğitim Fakültesinin "*Üniversite Yönetiminin Uluslararası Sorunları*" konulu sempozyumu.

§ 27 Mart 1979'da Türk Kütüphaneciler Derneği'nin "*50. yıldönümü dolayısıyla Harf Devrimi ve Kütüphaneciliğimize Etkileri*" konulu yuvarlak masa toplantısı.

§ 28 Mart 1979'da Ankara Alman Kültür Merkezinin "*Türk Alman Kültür İlişkilerinin Tarihi Koşulları*" konulu konferansı.

§ 29 Mart 1979'da Türk Kütüphaneciler Derneği'nin "*250. Yıldönümü Dolayısıyla Türkiye'ye Matbaanın Girişi*" konulu konferansı.

§ 28 Nisan - 1 Mayıs 1979 tarihlerinde Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesinin "*Halk Ezgilerini Notaya Alma Semineri ve Van Halk Bilim Araştırması*" sergisi.

§ 9 Mayıs 1979'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin "*Avusturya'da Çağdaş Tiyatro Hareketleri*" konulu konferansı.

§ 12 Mayıs 1979 da Türkiye Tabiatını Koruma Derneği'nin *Genel Kurul* toplantısı.

§ 23-25 Mayıs 1979 tarihleri arasında Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü'nün "*Türkiye Ulusal Fotogrametri Birliği VI. kongresi*."

§ 28-29 Mayıs 1979 tarihleri arasında Maliye Hesap Uzmanları Derneği'nin "*Türkiye'de Vergi Denetimi ve Sorunları*" konulu sempozyumu.

§ 31 Mayıs 1979'da Türk Eğitim Derneği'nin "*Eğitim Hizmet Ödülü*" toplantısı.

§ 25-26 Ekim 1979 tarihleri arasında Türk Eğitim Derneği'nin "*Çocuk ve Eğitim*" konulu sempozyumu.

§ 10 Kasım 1979'da Türk Silahlı Kuvvetleri Emekli Subaylar Derneği'nin "*Atatürk Devrimi ve İlkeleri*" konulu konferansı.

§ 22 Kasım 1979'da Üniversiteli Kadınlar Derneği'nin "*Gerçek Atatürkçülük Nedir?*" konulu açık oturumu.

§ 10 Aralık 1979'da UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nun *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 31. yıldönümü* dolayısıyla düzenlediği açık oturum.

UNESCO TÜRKİYE MİLLİ KOMİSYONUNDAKİ ÇALIŞMALARIMIZ

Geçen devrede UNESCO Türkiye Milli Komisyonunda Yönetim Kurulu üyesi olarak Kurumumuzu temsil eden Prof. Dr. Afet İnan bize verdiği raporda Uluslararası Kadın Yılı münasebetiyle kurulan komisyonun yürütücüsü olarak çalışmalar yapıldığını ve bilgiler toplandığını, Türkiye'de ve dış memleketlerde bu amaçla

yapılan toplantılara katılan delegelerimizin raporlarının, Türkiye Cumhuriyeti devrinde kadının meslek, bilim, kültür ve sanat hayatındaki durumu ve kadın yılı ile ilgili yayınların bir bibliyografyasının hazırlanmasını önerdiğini, bunların üç kişilik bir yazı kurulu tarafından hazırlanacağını, UNESCO konuları ile ilgili olarak Atatürk'ün sözlerinin kronolojik bir sıraya göre toplanarak Atatürk'ün 100. doğum yılı nedeni ile yabancı dillerde yayınlanmasını ve 1981'de bu metinler üzerinde Ankara ve Paris UNESCO merkezlerinde bir açık oturum düzenlenmesini önerdiğini belirtmiştir.

**ATATÜRK'ÜN VASIYETİ KONUSUNDA CUMHURİYET HALK PARTİSİ
İLE ÇIKAN ANLAŞMAZLIK**

Geçen yılki raporumuzda açıkladığımız gibi, Atatürk'ün vasiyeti konusunda Cumhuriyet Halk Partisi ile aramızda çıkan anlaşmazlık bir çözüme bağlanmadığı için Türk Dil Kurumu ile birlikte yargı yoluna başvurma zorunda kaldığımızı üzülenek belirtmek isteriz. Dava devam etmektedir.

GENEL MÜDÜR ULUĞ İĞDEMİR İÇİN YAPILAN TÖREN

Doğumunun 80. ve Kurum'daki görevinin 48. yıldönümü nedeni ile Genel Müdürümüz Uluğ İğdemir için 31 Mart 1979'da bir tören düzenlenmiş ve Belleten' in 170. sayısı Uluğ İğdemir adına yayınlanmıştır.

PROF. CEMAL ALAGÖZ KİTAPLIĞINI KURUMUMUZA BAĞIŞLADI

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Coğrafya Profesörlüğünden emekli sayın Cemal Alagöz çok değerli koleksiyonları kapsayan özel kitablığını Kurumumuz'a bağlamıştır. Kendisine teşekkürlerimizi sunarız.

**ORD. PROF. ÖMER LÜTFİ BARKAN'I
VE ORD. PROF. HİKMET BAYUR'U YİTİRDİK**

Kurumumuz bu yıl 24 Ağustos 1979'da asıl üyelerimizden çok değerli arkadaşımız Ord. Prof. Ömer. Lütfi Barkan'ı, 6 Mart 1980'de de en eski üyelerimizden büyük tarih araştırmacısı Ord. Prof. Hikmet Bayur'u yitirmiş olmanın bahtsızlığına uğradı. Yeri güç doldurulacak olan arkadaşlarımızın bu kayıplarından dolayı bütün üyelerimize başsağlığı dileriz.

**"HÜDAVENDİGÂR LİVASI SAYIM DEFTERİ"
ADLI KİTAP HAKKINDA AÇILAN DAVA**

Rahmetli üyelerimizden Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan tarafından hazırlanarak Kurumumuzun yayınları arasında basılmış olan "Hüdavendigâr Livası Sayım Defteri"nin cetvelleri ile haritalarının hazırlanmasında kendisine yardım eden İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi uzmanlarından Enver Meriçli, Sayın Barkan'ın ölümünden sonra kitabın kendisi tarafından hazırlandığını, yalnız önsözünün Prof. Barkan tarafından yazıldığını öne sürerek esere sahip çıkmak istemiş ve mahkemeye başvurarak kitabın basımını durdurmuştur. Dava devam etmektedir.

ULUSLARARASI GÜNEY - DOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI KURUMUNUN IV. KONGRESİ

Üyesi bulunduğumuz Uluslararası Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Kurumu IV. Kongresinin 13-18 Ağustos 1979 tarihleri arasında Ankara'da Kurumumuzun işbirliği ile toplanacağını, Organizasyon Komitesi üyelerinin adlarını geçen yılki raporumuzda belirtmiştik.

Sayın Cumhurbaşkanımız Fahri Korutürk kongrenin koruyucu başkanlığını kabul buyurmuşlardı.

13 Ağustos 1979 Pazartesi günü saat 9,30'da kongre üyeleri Türk Tarih Kurumu'na geldiler. Buradan otobüslerle Atatürk'ün Anıtkabrine gidilerek bir çelenk kondu ve saygı duruşunda bulunuldu.

Kongrenin açılış töreni saat 11,30'da Hacettepe Üniversitesi konferans salonunda yapıldı. İstiklâl marşından sonra Başkan Enver Ziya Karal ilk sözü Cumhurbaşkanlığı Genelsekreteri Büyükelçi Haluk Bayülken'e verdi. Sayın Bayülken Cumhurbaşkanını Sayın Fahri Korutürk'ün açılış söylevini okudular. Daha sonra kongre başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal Türk Tarih Kurumu ve kongre çalışmaları hakkında bilgi verdi. Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Kurumu başkanı Prof. Dr. Nikolai Todorov Kurum çalışmalarının önemi hakkında geniş açıklama yaptı. Prof. Todorov'dan sonra Ankara Üniversitesi Rektörünü temsilen rektör vekili Prof. Dr. Aral Olcay, UNESCO Genel Direktörü Dr. Alex Mirochnikov birer konuşma yaptılar.

Genel Kurulun öğleden sonra saat 16'da yapılan toplantısında UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkanı ve Kongre Genel Sekreteri Prof. Bedrettin Tuncel, Amerika Birleşik Devletleri Heyetinden Prof. Albert Lord, Romanya Sosyalist Cumhuriyeti delegelerinden Prof. Dr. Razvan Theodorescu konuşular. Aynı gün kongre başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi holünde kongre üyeleri şerefine bir kokteyl verdi. Kongre 14-18 tarihleri arasında Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde seksiyonlar halinde çalıştı. 18 Ağustos 1979 günü öğleden sonra saat 16'da Türk Tarih Kurumu'nda yapılan törenle kongre sona erdi.

18 Ağustos akşamı Dışişleri Bakanı Sayın Gündüz Ökçün yabancı konuklar köşkünde kongre üyeleri onuruna bir kokteyl verdiği gibi, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı da 19 Ağustos'ta Gordiyon, Konya ve Göreme'ye birer gezi düzenledi. Kongre üyeleri Ankara'dan çok iyi izlenimlerle ayrıldılar. Birçoğları da gönderdikleri yazırlarla kongrenin düzenlenmesinde gösterilen başarıyı övdüler.

ATATÜRK VE TÜRK DEVRİMİNİ ARAŞTIRMA
MERKEZİNİN ÇALIŞMALARI

I. Atatürk ve Türk Devrimi ile ilgili çalışmalar :

1 — Harf Devrimi Sempozyumu bildirilerinin yazımı ve kontrolü tamamlanmış ve basılmak üzere Genel Müdürlüğe teslim edilmiştir.

2 — Atatürk ve devrimleriyle ilgili yeni 110 kitap fişi çıkarılmış, böylece fiş toplamı 4.029 u bulmuştur.

3 — Atatürk ve devrimleriyle ilgili 15 tefrika derlenmiş, böylece tefrika sayısı 642 olmuştur. Bunların fişleri yazılmış tasnifi yapılmıştır.

4 — 2.621 makale ve haber fişi yazılarak, tasnifi yapılmış, fişlerin kataloğa yerleştirme işi tamamlanmıştır. Fiş toplamı 75.809 olmuştur.

5 — Akşam gazetesinin 1934-1935-1936-1937 yılları ile, Dünya gazetesinin eksik olan sayıları taranmıştır.

6 — Yıl sonuna kadar işlemi tamamlanarak, sınıflandırılan ve dosyalarına giren 925 kupür ile kupür sayısı 64.642 olmuştur.

II. Bağış olarak alınan belgeler ve üzerindeki çalışmalar :

1 — Sadrazam Tevfik Paşa varislerinden alınan belgelerden 1660 tanesinin sınıflandırılması tamamlanmış, bunlardan 537 tanesi yeni yazıya çevrilerek daktilo edilmiş, 146 tanesinin de özeti yapılmıştır. Ayrıca 31 Mart Vakası ile ilgili 24 tane Fransızca belge Türkçeye çevrilmiş, 1071 gazete kupürü dosyalanmıştır.

2 — Fahri Acuner'in evrakı teslim alınmıştır.

3 — Em. Gnl. Dr. Ali Rıza Erkan'dan 1 gazete, 2 makale, 9 resim alınmıştır.

III. Kitaplar :

1 — Cami Baykurt'un "Son Osmanlı Afrikasında Çöl Hayatı, Çöl Adamları, Araplar, Berberiler, Tuareğ, Abdülhamid Devrinin Sürgünler Diyarından Hatıralar-Jön Türki Tarihinden Bir Sayfa" adlı eserinin daktilo edilmesi tamamlanmış ve basılmak üzere Genel Müdürlüğe teslim edilmiştir.

2 — Salahi Sonyel'in basılacak olan "Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II" adlı kitabı tekrar gözden geçirilmiş, 20 belgenin aslı bulunarak, düzeltilmiştir.

IV. Türkiye Cumhuriyeti devrine ait toplanmakta olan bilgiler ve dosyalar :

1 — Atatürk döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilen milletvekillerinin öğrenim ve meslek durumları ile, bunların devrelere ve bölgelere göre miktarları, azınlıklardan seçilen milletvekilleri.

2 — Mecliste ve Senatoda kadın milletvekillerinin biyografileri. Siyasi hayat-taki çalışmaları ve başarıları.

3 — Türk Devrim Kanunlarının metinleri, kronolojik sıraya göre bir araya toplanmaktadır.

4 — Hatay meselesinde gazetelerde yayınlanan ve Atatürk tarafından yazdırıldığına Prof. Dr. Afet İnan'ın tanık olduğu makaleler toplanmaktadır.

KİTAPLIK ÇALIŞMALARI

Aksesyon :

1979 yılı içinde kitaplığımıza 941'i bağış, 300'ü değişim, 470'i satın alınmak ve 158'i T. T. K. kanalı ile olmak üzere toplam 1869 kitap, ayrıca 22 harita, 1380 gazete, 4 yazma, 3 fotokopi, 5 mikrofilm gelmiş, 1038'i bağış ve değişim, 263'ü satın alınmak suretiyle toplam 1301 dergi koleksiyonumuza eklenmiştir.

Kataloglama :

Yukarıda dökümü yapılan eserlerin her türlü kayıt, fiş vb. işlemleri tamamlanarak yerlerine konmuştur. Ayrıca geçen yıl tasnifinin yapıldığını bildirdiğimiz

fotoğraf arşivimizin fişleri çoğaltılmış, resimler de yeni yaptırılan kutu - dosyalara yerleştirilerek arşiv dolaplarına konmuştur.

Kitap Deposu :

Bu yıl kitap sayımı yapılmış bir önceki sayıma göre 17 eski kayıp bulunmuş, 50 yeni kayıp tesbit edilmiştir.

1979 yılı sonunda kitap varlığımız 73.166'ya, dergi varlığımız 71.852'ye, yazmalar 901'e, fotokopiler 172'ye, mikrofilmler 189'a yükselmiştir.

Okunan Kitaplar :

Bu yıl içerisinde okuyucu salonunda 12.013 kitap, 3183 dergi, 143 gazete okunmuştur.

Cilt :

651 kitap, dergi ve gazete ciltlenmiş, ayrıca resim arşivimiz için 300 adet kutu - dosya yapılmıştır.

Değişim :

Bu yıl 54'ü özel, 265'i şahıs ve müessese olmak üzere 319 yerle dış yayım değişimi yapılmıştır.

Parasız Dağıtım :

Kurumumuz yayınlarından bu yıl çıkan 8 kitap ile 5 Belleten 35 asıl, 23 muhabir, 12 şeref üyesi ile 80 şahıs, 33 makam, 46 kurum, müze ve kitaplığa parasız dağıtılmıştır.

Ayrıca Kurumumuza kitap yardımı için başvuran iki kuruluşa konuları ile ilgili kitaplar gönderilmiştir.

Kitaplık Komisyonu :

Kitaplık Komisyonumuz bu yıl da gerek duyuldukça toplanmış ve kitaplıkla ilgili işleri görüşmüştür.

Sergi :

IV. Uluslararası Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresi sırasında en başta, Federal Almanya olmak üzere, Bulgaristan, Romanya, Macaristan delegasyonları tarafından Kongreye gönderilen kitaplar sergilenmiştir. Bu kitaplar daha sonra kitaplığımıza armağan edilmiştir.

KAZILAR

Eskiçağ Kolunca verilen kararlar gereğince bu yıl da Alacahöyük, Perge, Kül-tepe - Kaniş, Maşathöyük, Konya Karahöyüğü, Bayraklı, Erythrai, Çavuştepe, Acemhöyük, İkiztepe kazıları ile Side Su yolları araştırmalarına devam edilmiştir.

Kurumumuzun bu yıl yaptığı kazılara Kültür Bakanlığı yanında Ankara Üniversitesi ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu da para yardımı yapmıştır. Gerek Kültür Bakanlığına, gerekse Ankara Üniversitesi ile Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'na şükranlarımızı sunarız.

Bu yılki kazılar hakkında kazı kurulları başkanlarından aldığımız raporları olduğu gibi sunuyoruz:

1 — *Alacahöyük'te 1979 Yılı Çalışmaları:*

Alacahöyük'te 1979 mevsiminde arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmaları 7. ve 8. aylar içinde ve ancak (30) günlük kısa bir sürede devam etmiştir.

Kazı Heyeti:

Kazı heyeti başkanı ve T. Tarih Kurumu üyesi Dr. Hâmit Zübeyr Koşay, kazı heyeti başkan yardımcısı, arkeolog Mahmut Akok.

Kültür Bakanlığı, kazı temsilcisi, Çorum Müzesi Asistanı, Osman Ünsal.

Fotoğrafçı, Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü foto uzmanı Selahattin Öztartan.

Hesap işleri uzmanı, Anadolu Medeniyetleri Müzesi hesap uzmanı ve mutemedi, Ahmet Bekçi'den kurulmuştur.

Alacahöyük'te 1979 mevsimi kazı çalışmaları:

Alacahöyük'ün 1979 mevsimi kazı çalışmaları, kazı ödeneğinin azlığı dolayısıyla, 1978 mevsimi kazılarının devamı şeklinde ve aynı kazı alanlarında derinliğine yapılan çalışmalarla, Eski Hitit çağı tabakaları içinde sürdürülmüştür.

Höyük üzerindeki arkeolojik kazılar, fiili olarak (21) gün sürmüş ve çeşitli tür ve yapıda kırk sayıda müzelik eser elde edilip, envanterleri yapılarak, Alacahöyük Müzesi yetkilisine teslim olunmuştur.

Alacahöyük'ün bu mevsim, eski eser buluntuları arasında, orijinal vasıfta, biri silindir, öteki dikdörtgen prizma biçimli iki mühür Orta Anadolu arkeoloji ve tarih kültürüne kazandırılmış birer belgedir. Buluntular arasında pişmiş toprak kap parçalarına vurulmuş mühür baskıları da ele geçmiştir.

Alacahöyük'te 1979 mevsimi yapılan onarım ve restorasyon çalışmaları:

Alacahöyük'te bugüne kadar kazılarla açılan alanların yüzölçümü 60.000 m². yi bulmaktadır. Bu alanlar içinde bulunan çeşitli çağlara ait yapı kalıntıları, kazı heyetimizce kabul edilen bir program çerçevesinde ve uzun uğraşmalarla onarılmış, tanzim ve restore edilmişlerdi. Üstleri açık ve hava etkenlerine karşı koruyucu niteliği yetersiz olan bu buluntuların, zamanla dağılan ve bozulan bölümleri, yine kazı heyetimizin programladığı bir onarım düzeni içinde süreli olarak denetim ve bakım altında tutulmaktadır.

Bu mevsimde, Eski Hitit Çağı mimari parçalarının çeşitli tabakalarını bir arada gösteren toplulukların, üst yüzlerine, modern malzeme ile dış etkenlere karşı ve çamurdan harç gösterişinde koruyucu bir yüzleme çekilmiştir.

Duvarların dağılmaya yüz tutan bölümleri de, gereken biçimde onarılmıştır.

Geniş kazı alanının iç kısımları ve yapı duvarı üstleriyle, yapı bölümlerini kaplamış olan yabani otlar baştan başa ve yerinde korunan eserleri bir keder vermeden temizlenmiştir.

Alacahöyük, kırk mevsimi aşan sürekli çalışmalar, geniş eski eser buluntuları ve bilimsel yayımlarıyla, Orta Anadolu arkeoloji ve kültür tarihi için kaynak olan niteliği güçlü bir varlık durumunda, dünya bilim çevrelerinde ününü sürdürmektedir.

Dar ödenekli ve kısa süreli son mevsimlerin çalışmalarında da, elde edilen yeni buluntularıyla, bu yerin önemi, yeni yeni kazılarla üzerine eğilme gereğini tekrar ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

Yeni mevsimlerde geniş ödeneklerle, geniş çalışma olanağı sağlandığı takdirde, Alacahöyük umut dolu bir araştırma yeri olarak değerini ve verimini esirgemeyecektir.

DR. HAMİT ZÜBEYR KOŞAY
Alacahöyük Kazı Heyeti Başkanı ve
T. Tarih Kurumu Üyesi

MAHMUT AKOK
Arkeolog

2 — Perge Kazısı 1979 Çalışmaları :

Türk Tarih Kurumu, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adlarına yürütülen 1979 yılı Perge kazısı 10 Eylül'den 26 Ekim'e dek sürmüştür. Kazıda bulunan heykellerin onarımı ve fotoğraf çekme işleri, mozaik onarımı 24 Kasım'da son bulmuştur. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile Uluslararası Side Dostları Vakfı da kazıları maddi olanaklarla desteklemişlerdir. Bütün bu kuruluşlara teşekkürlerimiz sonsuzdur.

Başkanlığımızdaki kazı ekibi, Başkan Yardımcısı Asistan Dr. Halûk Abbasoğlu, Arkeolog - Mimar Ülkü İzmirligil, Asistan Ahmet Vedat Çelgin, Doç. Dr. Somay Onurkan, Topograf Adnan Şakar, Epigraf İsmail Kaygusuz, Mimar Gülsün Saraçlar, Arkeolog Desinatör Füsün Arman, Arkeolog fotoğraf uzmanı Semra Sarıbekiroğlu, Arkeolog Restoratör Sait Başaran, Arkeolog Restoratör Hüseyin Akıllı, Arkeolog Neş'e Atık, arkeoloji öğrencilerinden Arzu Kılıçözülü, Oğuz Tekin ve Dilek Yarcan'dan oluşmuştur. Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak bu çalışmalarımıza Bursa Müzesi Asistanlarından Oya Kozaman katılmıştır.

1979 yılı çalışmalarımızı, I. Kazılar, II. Alan Düzenlemesi, III. Topografik Çalışmalar, IV. Epigrafik Çalışmalar, V. Mozaik Çalışmaları, VI. Onarım Çalışmaları, VII. Heykel Onarımı başlıkları altında toplayabiliriz.

I. Kazılar :

I. Ana Sütunlu Cadde (J₁) Kazısı :

Caddenin batı kanadında geçen yıl kalındığı yerden başlanarak kuzeye doğru devam edildi. Böylece 120-127 No. lu postamentlerin arkasına rastlayan portik ve portiğe açılan 4 dükkânın duvarlarına ilişkin sokel bölümü, kapı söveleri meydana çıkarıldı. Portik tabanının mozaik döşeli olduğu saptandı. Portiğin önünde caddenin batı şeridinde geçen yıl kalındığı yerden kazıya devam edildi ve 127. postamentin önüne varıldı. Doğu kanadında karşı bölüme ilişkin sütunların mermerden olmasına karşın burada granittendir. Sütun kaidelerinden 124 No. sütunun dışında hepsi tam olarak bulunmuştur. Portiğin mermerden korinth düzeninde sütun başlıkları, kireçtaşından arkhitrav parçaları da meydana çıkarıldı.

2. Agora'nın Kuzeyindeki Tacitus Caddesi (J₂) İle Agora'nın Doğusundaki Je Caddesinin Bir Bölümünün Kazısı :

Tacitus Caddesinde (J₂) geçen yıl kalındığı yerden, 30 No. lu postamentin berisinden başlanarak doğuya doğru 15 m. ilerlendi. Mimarlık parçaları (kapı

lentosu, söve gibi) yanı sıra damgalı tuğla, matara şeklinde ve üzeri bezemeli pişmiş topraktan kap, keramik parçaları ve yarı giyimli kadın heykeli fragmanı bulunmuştur.

J2 Caddesinin portiği, 30 No. lu postamentten sonra geç döneme ilişkin bir mekânla (No. 16) kesintiye uğrar. Bu mekân batıdan Tacitus Caddesinin portiğine, doğudan ise Je Caddesine açılır. Aynı zamanda güneyde bitişik olduğu 17 No. lu mekânla da irtibatlıdır. 17 No. lu mekânda da Je Caddesine ve batıdan Agora'nın kuzeydoğu köşesine rastlayan D girişine açılır.

Je caddesinde birtakım geç dönem duvarlarına rastlandı ve durumu şimdilik açıklığa kavuşmadı. Burada da moloz arasında mimarlık parçaları, damgalı ve monogramlı tuğlalar bulundu.

3. Güney Hamamı (I) Kazısı :

Palaestra'nın batı portiği tamamen, doğu portiğinin önemli bir bölümü, geçen yıl kazılmış olan güney portiğine açılan II. No. lu mekânın yarısı ile batı duvarının arkasında bulunan koridor kazılmıştır. III No. lu mekânın apsisi ile IV No. lu mekânın batı duvarı önünde de sondajlar açıldı.

Batı portiğinin mermerden sütun kaideleri, sütun gövdeleri ve korinth düzenli başlıkları ile kireçtaşından saçaklığa ilişkin parçaları fazla harap durumda ele geçti. Kuzey bölümünde portiğe, cephesinde 9 sütun bulunan VI. No. lu mekânın bir bölümü açılmaktadır. Bu mekânın diğer bölümü ise kuzey portiğinin batı ucuna açılır. Sütunlar granitten, kaide, başlıklar ve saçaklıklar mermerdendir. III No. lu mekânın girişi önünde Plankia Magna'yı onurlandıran bir yazıtı kapsayan kireçtaşından bir blok in situ buluntu. VI No. lu mekânın kuzey portiğine açılan bölümünde 7. sütunun önünde bir kaide bulundu. Belki de hemen burada yalnız fragmanları elimize geçmiş olan kolosal, Herakles Farnese tipindeki heykel bu kaide üzerinde duruyordu.

12 m. genişliği ile kuzey portiği bir salon görünümündedir. Portiğin arka duvarının önünde üç büyük kaide vardır. Bunlar taştan örülmüş olup üzerleri mermer levhalarla kaplıdır. Kuzey batı köşesindeki kaidenin yakınında çıplak bir genç heykeli ile bir genç başı bulundu. Ancak başın heykelle ait olmadığını saptadık. Ortadaki kaidenin üzerinde duran İmparator Traianus'un heykeli 42 parça halinde ele geçti. Elleri hariç heykel tam durumdadır. İmparator'u zırlı, orduya hitap eder (adlocutio) pozunda gösterir. Sağında Dacia eyaletinin personification'u diz çökmüş durumda gösterilmiştir. Bu figür Traianus'un Dacia'lılara karşı kazandığı zaferini simgeler. İmparator'un Anadolu'da tam olarak bulunan ilk heykelidir. Yapıt kolosal boyutu (2.460 m.), kabartma bezemeli görkemli zırhı, nefis portre başı ile büyük bir değer taşır. Üçüncü kaidenin üzerinde duran zırlı İmparator'un başı bulunamadı. Bu heykel Traianus'un heykelinden daha büyük ve görkemlidir. İmparator heykellerini kapsayan geniş portik bir tür İmparatorlar salonu görünümündedir.

Hamamın güney portiğine açılan IV No. lu apsisli mekânın içini 20.00 × 13.00 m. boyutunda büyük bir havuz kaplar. Mekânın batı duvarı ilki yuvarlak ikisi dikdörtgen olmak üzere üç nişle, apsis ise beş dikdörtgen nişle uzuvlandırılmıştır. Nişlerin önünde 1.050 m. genişliğindeki set mermer döşemeli olup fasad mimarlığının tabanını oluşturur. Bunun üzerinde nişlerin ortalarında ve yanlarında 1.50 m. yüksekliğinde in situ payeler bulunmaktadır. Payeler ve nişlerin içi 1.50 m. yük-

seklğine dek mavi ve yeşil harel mermer levhalarla kaplı olup aşağıdan ve yukarıdan profilli beyaz mermerden silmelerle sınırlandırılmıştır. Nişlerin ortalarındaki payelerin, arkalarında bulunan suyu getiren künklerin geçmesine mahsus deliklerden, F₂ çeşmesinde olduğu gibi, çörten taşıyıcı oldukları anlaşılır. Diğer payeler cephe mimarlığı ile ilgili olabilir. Mermerden sütun kaidelerinden sütunlardan ve Ion düzenli başlıklardan pek azı ele geçmiştir. İyi cins kireçtaşından saçaklıklar ise daha iyi durumda korunagelmıştır. Ayrıca konsol parçaları ve bol miktarda tonoz örtüsüne ilişkin tuğlalar bulundu. Hareketli fasad mimarlığı, renkli mermer kaplamaları ve buluntulardan anlaşıldığı üzere zengin bir şekilde heykellerle süslü mekân, kuşkusuz göz kamaştırıcı bir güzelliğe sahipti. İçinde büyük yüzme havuzu (Natatio) bulunan bu mekân hamamla (III No. lu mekânla) ancak indirek bağlantılı olup, tüm cephesi ile palaestra'nın portliğine açılır. Mekânın görkemli görünümünü bir kat daha arttıran heykellerin hepsi havuzun tabanı üzerinde bulundu. Bunlar sırasıyla: Nefis işçilik gösteren Herakles başı, Küçük Nemesis heykeli, giyimli kadın portre heykeli, çıplak ve elinde bereket boynuzu tutan Genius, Nemesis, Hygieia, Asklepios ve Rahibe heykelleridir.

III No. lu mekânda apsis'in doğu bölümünde açılan sondaj burada da bir havuzun bulunduğunu ortaya koydu. Apsis'in içi aynı IV No. lu mekânda olduğu gibi beş nişle uzuvlandırılmıştır. Nişlerin ortasında bulunan payeler aynı şekilde çörten taşımaktadır. Nişlerin yanındakiler ise yukarıda bulunan in situ kalmış başlıklarından anlaşıldığı üzere paye taşıyorlardı. Burada havuzun tabanında giyimli bir kadın heykeli bulundu, başı eksik olduğundan bir portre mi yoksa bir ideal figür mü olduğu saptanamadı. Bu mekânın hamamın frigidariumu olduğu anlaşılıyor.

II. No. lu mekânda batı duvarının dibinde açılan sondajda, hypokaust (cehen-nemlik) sistemine rastlandı. Bu sistem I No. lu mekânın altında da uzanmaktadır. Buna göre II No. lu mekânın hamamın ılık bölümü, Tepidarium'u, I No. lu mekânın ise hamamın sıcak bölümü, Kaldarium'u olduğu anlaşılmaktadır.

Batı ve kuzey portiklerine 9 sütunlu cephesi ile açılan mekânın önünde kazıyı doğuya doğru sürdürdük. Burada bir şapel'e rastlandı. Girişin basamakları üzerinde üç Kharit'ler grubuna ait ortadakinin solunda duran figüre ilişkin torso bulundu. Şapelin girişi için daha önce mevcut sütunlu yapı kullanılmıştır. Şapel'in büyük bloklardan yapılmış apsis'i kısmen ayakta kalmıştır.

II. Alan Düzenlemesi :

1968 yılında kazılmış F2 çeşmesinde Fusun Arman'ın denetiminde düzenleme çalışmaları yürütüldü. 1978 yılında F2 çeşmesinin arka mekânı kazısı sırasında bir havuza ilişkin parçalar bulunmuştu. Çeşmenin ilk kazısı sırasında bulunmuş olan havuz parçalarına işlevi ve yapıdaki yeri hakkında ipucu verebilecek durumda olmadıklarından çeşme binasının yayınlanan rekonstrüksiyon resminde (Arif Müfid Mansel, AA, 1975, res. 26) yer verilmemişti. Fusun Arman eski ve yeni bulunmuş parçaları birleştirerek havuzu tümledi. 1975-76 yıllarında kazdığımız F4 çeşmesinde in situ bulunan benzeri havuza dayanarak aynı zamanda havuzun boyutlarını ve işlevini de gözönünde tutarak bunun eski rekonstrüksiyon resminde kemerli geçidin hemen üstünde yer aldığını saptadı. Çeşmenin ilk kazısı sırasında çıkarılmış ancak

nerede durduğu ve ne işe yaradığı hakkında yargıya varılmadığı için rekonstrüksiyon resminde yer almamış önemli birkaç mimarlık parçanın da böylece yeri saptanabildi.

Ayrıca bu düzenleme sonucu çeşmenin mimarlık parçaları karmakarışık durumdan ve doğanın kötü etkisine terkedilmişlikten kurtarılmış oldu. Bugün ören yerini ziyaret edenler bu düzenleme sayesinde Çeşme yapısının anıtsal fasadını gözünün önünde canlandırabilir.

III. Topografik Çalışmalar :

- a) Nekropol'ün ölçüleri tamamlandı ve 2000 ölçekli paftasının çizimi yapıldı.
- b) Ören yerinde tamamlayıcı çalışmalar yapıldı ve gerekli kotlar alındı.
- c) Plancia Magna'nın mezarının ölçüleri alındı.
- d) Yeni kazı yerleri kent planı üzerine işlendi.

IV. Epigrafik Çalışmalar :

1. Antik kentin sur içi ve sur dışı alanlarında araştırmalar yapılarak yeni yazıtlar saptandı.

2. Yeni kazılan alanlarda bulunan yazıtların kopyası, estampağı yapıldı ve fotoğrafları alındı.

3. Daha önce yayınlanmış yazıtlar alanda saptanarak karşılaştırmalar yapıldı.

Bu çalışmalarda 54 yazıt işlem gördü. Önemlilerinden bir tanesi Barbaros mahallesinde Ali Horton'un evinin önündeki sunak üzerindeki yazıttır. Burada Apollon ilk kez Bendos sıfatını taşır. 2. önemli yazıt doğu surlarının iç tarafında, 4. kulenin önünde bulunan bir kapı lentosu üstünde bulunmaktadır. Perge'de Men kültürünün varlığını kanıtlayan ilk yazıttır. 3. önemli yazıt Güney hamamının kuzey portiğinin doğu bölümü kazısında bulunmuştur. Perge'de bulunan kent hazine yapısını tanımlaması açısından ilginçtir.

V. Mozaik Çalışmaları :

Bu yıl Semra Sarıbekiroğlu tarafından geniş çapta mozaik incelemeleri yapılmış ve denetiminde gene geniş çapta onarım çalışmaları sürdürülmüştür. 1. Güney hamamının güney portiğinde, 2. Güney hamamının doğu portiğinde, 3. Agora'nın batı portiğinde ve Ja Caddesinin J8 - J9 sokakları arasında doğu portiğinde çalışıldı.

VI. Onarım Çalışması :

Perge ören yerinde, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Perge ekibinin işbirliğiyle onarım çalışmaları bu yıl da sürdürülmüştür.

1. Perge'yi kuzey - güney, doğu - batı yönlerinde kesen iki ana caddenin kavşağında yer alan Demetrios ve Apollonios Taki'nın onarım ön çalışmaları tamamlanmış ve onarım projesi Mimar Arkeolog Ülkü İzmirliğil tarafından hazırlanmıştır.

Mimarlık parçaları, kazıdan çıkış sırasına göre numaralanmış olup birbirleriyle bağlantıları saptanarak alan içinde her yapı sırasına ait taşlar yanyana getirilerek düzenlenmiştir.

Takım statik etüdüleri Prof. Dr. Müfit Yorulmaz tarafından yapılmıştır. Bu hususta, anıtın temelinde gerekli sondaj yapılmıştır. Sondaj sırasında Neş'e Atık arkeolojik buluntular üzerinde özellikle keramik stratigrafisi ile ilgili çalışmalarda bulundu.

Yapı malzemesi örneği anılarak su emme basınç ve çekme dirençlerinin deneyleri İ. T. Ü. Maden Fakültesi Mühendislik Jeoloji ve Kaya Mekaniği Kürsüsü tarafından yapılmıştır.

2. Agora'nun kuzey portüğü ile yapısal ve işlevsel bütünlüğü olan Tacitus Caddesinin (J2) onarımı mevcut mimarlık elemanlarla yapılacak bir anastylos projesi Mimar - Arkeolog Ülkü İzmirligil tarafından hazırlanmıştır.

VII. Heykel Onarımı :

Bu yıl Perge kazısı heykeltraşlık yapıt bakımından çok verimli oldu. Antalya Müzesine teşhirlik 15 yapıt teslim ettik. Bunların yanısıra çok sayıda heykel parçaları da bulundu. Teslim ettiğimiz teşhirlik 15 heykelden 11 tanesi onarım gerektiriyordu. Bunlar 2-73 parça halinde ele geçmiştir. Bunlara 66 parça halinde ele geçen yazıtı da ilave edersek, bu yıl toplam 224 parça birleştirilmiş oldu.

Heykellerin onarımında İstanbul Müzesinden heykeltraş restoratör Nejat Özatay'ın bize büyük yardımı oldu. Önce kendisine Arkeolog Hüseyin Akıllı'yı restoratör olarak yetiştirdiği için teşekkürü bir borç bilirim. Nejat Özatay aynı zamanda Antalya Müzesinde çalışmaları sırasında müze müstahdemlerinden Abdurrahman Özkan'ı da restoratör yardımcısı olarak yetiştirmiştir. Böylece bu yıl onarımı problemlili parçalar Nejat Özatay'ın nezaretinde Hüseyin Akıllı ve yardımcısı Abdurrahman Özkan tarafından yapılmış, zaman zaman kendisi de bu çalışmalara müdahale etmiştir.

Perge Kazısı Başkanı
PROF. DR. JALE İNAN

3 — Kültepe Kaniş Kazıları 1979 Çalışmaları :

1979 yılı Kültepe Kaniş Kazıları başkanlığında Prof. Dr. Kutlu Emre, Arkeolog: Hamdi Kodan, Hayri Özeski, Eşref İlter, Metin Akyurt; Fotoğraf Selâhattin Öztartan, Mustahzır Abdullah Çulha'dan oluşan heyet üyeleri tarafından yürütüldü. Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünü Kayseri Arkeoloji Müzesi asistanı arkeolog Mustafa Kol temsil etti. Kazılar, 1978 Kazısı sırasında hazırlanan programa göre üç alanda yürütüldü:

1 — Sitadel'deki büyük sarayın çevre duvarı üstüne ve avlusuna B. Hrozny ve köylüler tarafından yığılan yüksek toprak, hamiyetli bir vatandaşın da makina yardımı ile kaldırılıp taşındı ve böylece çevre duvarını 1-h/22-25 karelerinde izlemek ve sarayı çevrelemek çok kolaylaştı. Bu seneki kazılarla sarayın merkezi bir avlusu olmadığı, avlunun yapının önünde olduğu ve bu husus hakkında Acemhöyük saraylarına bağlandığı anlaşılıms ve Hitit saraylarından veya mabetlerinden ayrıldığı kesinlik kazanmıştır. Bununla Assur Ticaret Kolonileri çağındaki saray modelinin ve yapı tekniğinin M. Ö. ikinci binin ikinci yarısına ait Hitit tipinden ayrıldığı kanıtlanmaktadır.

2 — Karum'da Ia, Ib ve II. yapı katlarının 1978'de açığa çıkarılan bölümlerinin geri kalan kısımları bulunmuş ve kazı alanında Ia yapılarının çok iyi korunduğu, sokaklarının, meydanlıklarının varlığı ile de doğrulanmıştır. Ib yapı katına ait tabletlerden başka, II, yani, en zengin döneme ait yeni arşivlerin tablet ve zarflarına, planları iyi korunmuş evlere ve küçük eserlerin her türüne rastlanmıştır. Kültepe/Kaniş kazıları 1948 yılından bu yana çivi yazılı ve mühür baskılı tabletlerini, zarflarını, her sene yeni örneklerle karşımıza çıkan seramiği ve hayvan biçimli kapları ile, uluslararası bir ticaret merkezinin zenginliğine eşsiz bir örnek olma özelliğini hiç kaybetmemektedir. Kültepe olmaksızın Eski Dünya ticaretinin, aydınlanmasına imkân yoktur. Çünkü, bugüne kadar bu bölgenin hiçbir kesiminde bu konuda ve bu çağda Kültepe ile mukayese edilebilecek zenginlikte tablet, mühür baskısı, seramik, ve madeni eser sağlamış ikinci bir merkez yoktur. Kültepe'de, 1979 yılında yapılan keşifler, bu gerçeği bir kez daha vurgulamıştır.

3 — Kaniş Karumu'nun merkezindeki bir II. kat arşivinin 500 m. güneyinde yapılan kazılarda, çok iyi korunmuş ve şiddetli bir yangınla tahrip edilmiş 4 odalı bir II. kat evi keşfedildi. Tablet müstesna, evin dayanabilen eşyası günümüze kalmıştır. Bu yeni kazı alanının II. kat evlerinin, bütün Karuma, yani, en azından 2 kilometrelik bir kesime yayıldığını isbat etmesi bakımından önemlidir.

TAHSİN ÖZGÜÇ

4 — Maşat Höyük Kazıları 1979 Çalışmaları :

1979 yılı Maşat Höyük kazıları başkanlığında Prof. Dr. Kutlu Emre, Arkeolog: Hamdi Kodan, Hayri Özski, Eşref İlter, Metin Akyurt; Fotoğraf Selâhattin Öztartan, Mustahzır Abdurrahim Çulha'dan oluşan heyet üyeleri tarafından yürütüldü. Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünü Kayseri Arkeoloji Müzesi Asistanı Arkeolog Mustafa Kol temsil etti.

Kazılar, hazırlanan çalışma programına göre üç ana alanda yoğunlaştırıldı:

a) Sitadel'in her yönünde karanlıkta kalan bütün konular üstünde çalışıldı. Sarayın kuzey ve doğu yönü tam planı ile açığa çıkarıldı, ve iki yönde de bu anıtsal Hitit sarayının, Boğazköy mabetlerinde de görüldüğü gibi, ana kaya blokunun şekline bağlı kalarak, bazı kesimlerinde dışarı çıkıntılı ve bazılarında da içe girintili olarak inşa edildikleri anlaşıldı.

II. Hitit Yapı Katının aa-D/1-6 karelerindeki sunaklı binanın güneye uzayan bodrum odaları açığa çıkarılmış ve I. Suppiluliuma (1380-1335) zamanına ait olan bu yapının ancak 17 odası incelenebilmiş, geri kalanları tahrip edilmiştir. Bu yapı da ana kayanın şekline uymuş ve odaları bir orta avluyu çevirmiş olmalıdır.

H-J/3-6 karelerinde II. Tudhaliya sarayının doğuya bakan bodrum katı odalarının önemli bir bölümü üstüne inşa edilen büyük yapı da II. Hitit yapı katının sitateldeki resmi bir binasını temsil etmektedir. Sırta kuruluşu nedeni ile önemli bir kısmı tahrip edilmiş olmasına rağmen, bu yapı M. Ö. 14. yüzyılın ilk çeyreğine ait yapılar hakkında öğretici olmuştur.

H/8'de sarayın kullanılmış sularını boşaltan eski ve yeni kanallar, detaylı olarak, incelenmiştir.

b) Aşağı şehrin yukarı doğu kesiminde L-O/8-11 karelerinde sitadeldeki yapı katlarının çağdaşı olan üç Hitit yapı katının binaları ve orta safhaya ait olanın taş döşeli avlusu ve kanalı incelenmiştir.

Aşağı şehrin yukarı güney kesiminde L-M/14-16 karelerindeki üç Hitit yapı katının en geç safhasına ait olan büyük bir evin 7 odası açığa çıkarıldı ve Hitit özel evlerinin fevkalade ölçülü inşa tekniği ve planı hakkında çok yararlı bilgi edinmemiz sağlandı.

Burada da daha eski dönemde (M. Ö. 15/1600 yıllarında) Düdartepe'de olduğu gibi, ağacı ve çamur sıvası bol, taşı çok sınırlı, malzeme ile inşa edilmiş özel ev kalıntılarına raslandı. Bunlar, Maşat Höyük'de ormanlık bölgenin yerel özelliğine tanıklık etmektedir.

c) Saray avlusu her dönemde bir meydanlık olarak bırakılmış, ancak Demir Çağında bazı kesimlerine mütevazı küçük evler kurulmuştur. Bu evlerde eski ve çok geç üslûptaki Frig seramiğinin güzel örnekleri açığa çıkarılmıştır. Bunlar arasında M. Ö. 5. ve 4. yüzyılın ilk yarısına ait olan ve bu bölgenin yerel özelliğini temsil eden kapların tümü en az tanınan örnekler grubuna girmektedir. Bunlar, bu çağda bölgenin zengin malzemesini oluşturmaktadır.

Batı yamacında ee-cc/4-7 karelerinde Maşat Höyük'ün Kaniş Karumu Ib ve onu izleyen dönemin çağdaşı olan katta, sitadeldeki yapılarda ve aşağı şehrin özel evlerinde seramiğin bir çok türü, hiyeroglifli veya hiyeroglif işaretli bulleler, madeni eserler zengin bir koleksiyon oluşturmakta ve Kayseri'de olduğu gibi, Tokat'ta da zengin koleksiyona sahip bir arkeoloji müzesinin temellerini atmaya neden olmaktadır.

Kazı heyetimiz Maşat Höyük'ün beş kilometre güneydoğusundaki İsa Köy yakınındaki 13. yüzyıla ait Selçuklu kervansarayının toprak altındaki kalıntıları üstünde de incelemelerde bulundu.

Bu han Sivas - Amasya anayolu üstünde ve Zile - Tokat arasındaki Hatun Han'a yakın ilk durak olup, bu kesimi Demirci Dağlarını aşarak Köhne (Sorgun) üstünden Kayseri'ye bağlayan ve Roma - Bizans Çağından beri önemini koruyan doğal ve kısa yol üstündedir. Aynı vadi ve bu hanın bir menzil güneyinde Han-köy'de küçük bir kısmı korunmuş ikinci bir Selçuk Kervansarayı da inceleme programımızdadır. İsa Köy'deki Selçuklu kervansarayının bu bölgedeki Çiftlik kervansarayı tipine girdiği anlaşılmaktadır. Buradan derlenen tunç sikkelerin tümü 13. yüzyıla ait Selçuklu sikkeleridir.

TAHSİN ÖZGÜÇ

5 — Konya Karahöyük Kazısı 1979 Çalışmaları :

Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi ve Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülmekte olan Konya Karahöyük kazısına 1979 yılında 28 Ağustos 1979 tarihinde başlanmış ve kazı çalışmaları 30 Eylül 1979 tarihine kadar sürdürülmüştür.

Başkanlığım altındaki kazı heyetinde Arkeolog Neriman Tezcan, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Hititoloji Asistanı Dr. Burhan Balcıoğlu, Türk Tarih Kurumu'ndan Hititolog Sedat Erkut, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

öğrencilerinden Yalçın Gönültaş ve Oğuz Soysal ile Japon uyruklu araştırma öğrencisi Sachihiro Ohmura görev almışlardır.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünü Konya Müzesinden Arkeolog Bay Salih Yıldız temsil etmiştir.

1979 yılında Karahöyük'te evvelce 1973-1975 ve 1978 yıllarında kazılmış olan T çukurunun güney kısmında I. katta çalışılmıştır.

T çukuru Karahöyük'te köylülerin taş almak amacıyla tahrip ettikleri önemli kısımlardan biridir. Bu çukurda elde edilen mimari ve küçük buluntular bu kısımda araştırma yapmamızın isabetini göstermektedir.

Kazdığımız alanın kuzeybatı kısmında kerpiç duvarları ve kapıları meydana çıkarılmış olan temiz bir plan elde edilebilmiştir. 1979 yılında elde edilen mimari plan daha önceki yıllarda elde edilen mimari planlarla birleştirilince, Karahöyük'te çeşitli yolların arasında bulunan bir mahallenin planı kazanılabilecektir.

1979 yılının en önemli mimari buluntusu çukurun batısında meydana çıkarılan at nalı biçimindeki Altar'dır. Bu Altar Karahöyük'te keşfedilmiş olan Altar'ların en büyüğüdür. Ne yazık ki konsantrik dairelerle bezenmiş olan ve fevkalade itinalı bir biçimde hazırlanmış bulunan Altar'dan at nalının alt kısmından iki parça esas yerlerinden iki yana dağılmış olarak bulunabilmiştir. Aynı çukurda daha önceki yıllarda benzer iki Altar'ın bulunması buranın kutsal bir bölge olduğunu göstermektedir. Aynı çukurda önceki yıllarda sfenksli ritüel kap ile mermerlerden kayık biçimli ritüel kapın bulunması bu görüşü desteklemektedir. Karahöyüğün at nalı biçimli altar'larına en yakın örnekler Kusura kazılarında bulunmuştur. Karahöyük örnekleri işlenişlerindeki itina ve büyüklükleri bakımından Kusura örneklerinden çok üstün durumdadır. Bu tip altar'ların şimdiye dek meydana çıktığı en önemli merkez Karahöyük'tür.

Çukurun güneydoğu kısmında meydana çıkarılan zayıf mimari kalıntıların güneyinde çok enteresan bir durumla karşılaşmıştır. Batıdan doğu istikametinde gelen bir yolun bitimine rastlayan bu kısımda belki de bir avlu bulunmakta idi. Batıdan gelen yol herhalde bu avluya açılıyordu. Çukurun güneydoğu köşesinde batı - doğu istikametinde uzanan kerpiç duvarın güneye doğru, sıralarında hiçbir bozulma olmadan düzenli bir biçimde yattığı saptanmıştır. Hiç bozulmadan yatmış olan kerpiç duvarın altında bir hayvanın iskeleti ile uzun boylu bir insanın iskeleti meydana çıkarılmıştır. Burada normal bir ölüm üzerine bir gömme söz konusu olmaktan ziyade bir yer sarsıntısı sonucu duvarın âni bir biçimde insanın ve hayvanın üzerine çöktüğü izlenimi uyandırmaktadır. Evvelce C çukurunda yine I. katta bir kerpiç duvarın gayet düzenli bir biçimde kerpiç sıraları bozulmadan yattığı tarafımızdan saptanmıştı. Bu durum, Karahöyük I. kat kentinde bir yer sarsıntısı üzerine iskânın sona erdiğini düşündürmemize neden olmaktadır.

Karahöyük küçük buluntular bakımından 1979 kazı yılında daha önceki yıllarda olduğu kadar verimli olmamıştır. Buluntular arasında diğer yıllarda olduğu gibi mühür damgalı kap kapatmaları ile yarım ya da muz biçimindeki "ağırlıklar" dikkati çekmektedir. Oval biçimde gayet iyi işlenmiş hematitten bir ölçü ağırlığı Karahöyüğün güzel eserleri arasındadır. Bu tip ölçü ağırlıkları Karahöyüğün küçük buluntuları arasında önemli bir yer almaktadır. Bunların tümü yayınlandığı

zaman Karahöyüğün çok önemli bir merkez olduğu daha belirgin bir biçimde meydana çıkacaktır.

1979 kazı mevsiminin küçük buluntuları arasında çeşitli konsantrik dairelerle ya da birbirini kesen paralel çizgilerden oluşarak baklava samsaları meydana getiren desenleri gösteren süsleri ihtiva eden şerit biçiminde kemik eserler özellikle anılmaya değer. Daha önce de güzel örneklerini bulduğumuz bu tip eserler üzerinde çok düzgün bir biçimde açılmış olan deliklerin de gösterdiği gibi her halde bazı nesnelere rapt edilmek üzere hazırlanmışlardı. Ne gibi nesnelere raptedildikleri kesinlikle bilinmeyen bu eserlerin yakın benzerleri Boğazköy'de de bulunmuşlardır. Karahöyük buluntuları bu gibi eserler arasında çok önemli bir yer alacaktır.

ORD. PROF. DR. SEDAT ALP
Konya - Karahöyük Kazısı Direktörü

6 — Bayraklı Kazıları 1979 Yılı Çalışmaları :

Bayraklı'da 1976 yılından beri 12-15 × G-K karelerinde yürütülen kazılarda M Ö. 4., 5., 6. ve 7. yüz yıl katları araştırılmıştır. Burada 4. ve 5. yüzyıllara ait bir cadde ile 7. ve 6. yüzyılda kullanılmış bir sokak ve bunlarla ilgili evler gün ışığına çıkarılmıştır.

Evler 7. ve 6. yüzyılda megaron tipinde, 5. ve 4. yüzyılda ise megarondan bozma dikdörtgen biçimlidirler. Aralarında tarafımızdan "peristasis" adı verilen aralıklar bulunmaktadır. İzmir kenti 6. yüzyıldan sonra önemini yitirdiği için evler geleneksel megaron tipinin dışına çıkamamış, Anadolu'da Hellenistik dönemde birçok kentte kullanılmaya başlanan avlulu peristyl tipinin burada uygulanmamış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim arkaik caddenin güzel taşlarla döşenmiş olmasına karşın 5. ve 4. yüzyıllarda kullanılmış olan cadde makadam tipindedir.

Kent planı 7. yüzyıldan beri güney - kuzey ve doğu - batı doğrultuları içinde kurulmuştur. Ancak bu düzen Hippodamos'un 90 dereceli açılar ile oluşturduğu satranç tipi şehir planından ayrı bir görünümündedir. Bugüne değin ortaya çıkardığımız bütün sokaklar dediğimiz üzere kuzey - güney ve doğu - batı doğrultularında olmakla birlikte bunlar cetvelle çizilmiş gibi olmayıp, çok kez diğer yönlere eğilimler göstermektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz anayol, yani cadde, doğu - batı doğrultusunda, sokaklar ise buna az çok dikey bir biçimde kuzey - güney doğrultusunda düzenlenmişlerdir.

Evlerde her zaman olduğu gibi bol sayıda çeşitli seramik gün ışığına çıkmaktadır.

4. yüzyıl seramiği genellikle Attika'dan gelmiş olmakla birlikte onun yerli benzetme türleri de bulunmaktadır.

6. yüzyılda Klazomen türü vazolar egemendir. Bunlar genellikle Attika örneklerinden esinlenerek ortaya çıkmış yapıtlar olmakla birlikte büyük ölçüde özgün yaratılardır. Kazılarımızda gün ışığına çıkarılan örneklerle bugün Klazomen tür seramik, sayı ve nitelik yönünden zenginleşmiş bulunmaktadır.

6. yüzyılın erken katlarında elde edilen Orientalizan "doğu biçimli" seramik türü de zengin ve güzel örneklerle temsil edilmektedir. İzmir'deki geç orientalizan seramik Çandarlı'da olduğu gibi özelliğini yitiren, taşralılaşıma biçiminde gelişen bir

tür olmayıp, Attika etkisiyle siyah figürlü türe doğru dönüşme yolundadır. Ancak Anadolu Pers işgaline girdikten sonra buradaki siyah figürlü vazo sanatı gelişme olanağından yoksun kaldığı için aşamalar ve atılımlar yapamadan kendi kendini yitirmiştir. Orientalizan türün orta evresi de İzmir'de çok güzel örneklerle temsil edilmiştir. Ancak 650-640 yıllarında başlayan ilk evreye giren vazo örnekleri çok az sayıda bulunmuştur.

1979 kazısı Eylül ve Ekim aylarında sürdürülmüş ve genellikle 4. yüzyıl katlarında çalışılmıştır.

1979 çalışmalarına idarem altında aşağıdaki uzman, uzman yardımcısı ve öğrenciler katılmıştır Devlet temsilcisi İstanbul Müzesi arkeologlarından Ergon Ataçeri, Ankara Üniversitesi arkeoloji asistanlarından Dr. Coşkun Özgünel, Dr. Vedat İdil, Dr. Orhan Bingöl, Ege Üniversitesi arkeoloji ve mimari asistanlarından Ömer Özyiğit, Murat Erdim, T. T. K. arkeolog asistanlarından Meral Manyas, mimar Merdan Özdemir, T. T. K. fotoğrafçısı Mehmet Ali Döğenci, arkeolog Işık Bingöl, arkeoloji öğrencileri Dilek Erker ve Salih Seçkin.

Bayraklı buluntuları 1975'ten beri sürdürdüğümüz yoğun ekip çalışmaları ile incelenmekte olup sonuçlar yakında yayın alanına konacaktır.

1980 yılında E-J × 11-16 karelerinde 4., 5. yüzyıl anayolunun iki yanında, kuzeyinde ve güneyinde, aşağı tabakalara doğru inilecek, arkaik ve geometrik katlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

ORD. PROF. DR. EKREM AKURGAL
Bayraklı Kazıları Başkanı

7 — Erythrai Kazıları 1979 Çalışmaları :

1979 çalışmaları sırasında Akropol'de, klâsik evler alanında, Cennettepe'de çalışmalara devam edilmiş ve program gereği öngörülen iki yeni yerde de yeni ocaklar açılmıştır.

Akropol çalışmalarında Athena tapınağının batı yönünde çalışılmış ve buradaki kazılarla aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Athena tapınağının doğu kuzey ve batı podium duvarlarının önemli bölümleri gün ışığına çıkarılmış bulunmaktadır. Yalnız güney podium duvarından günümüze değin kalmış izlere rastlanmamıştır. Tapınağın kuzey ve batı podium duvarları bir bütün halinde M. Ö. 8. yüzyılda inşa edilmiştir. Tapınağın doğru yönündeki podium duvarı ise 6. yüzyılın başına aittir. Öyle anlaşılıyor ki bu yönde 8. yüzyıldan olan podium duvarı henüz bilmediğimiz bir nedenle yıkılmış sonradan arkaik dönemde yenilenmiştir.

Tapınakta yapılan kazılar sırasında birçok yerde yaptığımız stratigrafik saptamalarla tapınağın M. Ö. 545 sıralarında büyük ölçüde tahrip edildiği ancak en geç M. Ö. 530 sıralarında takviyeli olarak yeniden inşa edildiği anlaşılmıştır. Bu dönemde tapınağın batı yönü genişletilmiş, ayrıca güzel bir temenos duvarı ile çevrelenmiştir. Temenos'un şimdilik kuzey ve batı duvarlarının günümüze kadar korunmuş bölümleri ortaya çıkarılmıştır. Güneyde ve batıda da temenos duvarlarının mevcut olduğunu gösteren izlere henüz rastlanmamıştır.

Klâsik evler alanındaki çalışmalar henüz sonuç vermemiş, Cenneteppe'deki Roma villası üzerinde kurulmuş ve erken hıristiyanlık döneminde yapılmış olan evlerin kazılması işi de henüz bir sonuca bağlanmamıştır.

Köy okulunun güneyinde deniz kıyısına yakın bir alanda açılan yerde geç Roma çağındaki büyük bir yapıya ait odalar ve salonlar ortaya çıkarılmıştır.

Tiyatro çalışmalarında skenenin batı - kuzey parados'unun bazı bölümleri gün ışığına çıkarılmış, burada ayrıca M. S. 1. yüzyılda yapılmış geç hellenistik stilde başsız bir kadın heykeli bulunmuştur.

Tiyatronun caveasında yapılan restorasyon çalışmaları devam etmiş ve oturma yerlerinin bir bölümü onarılmıştır.

1979 çalışmalarına idarem altında başta Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu ve Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu olmak üzere aşağıdaki uzman, uzman yardımcısı ve öğrenciler katılmıştır: Devlet temsilcisi İstanbul Müzesi arkeologlarından Ergon Ataçeri, Ankara Üniversitesi arkeoloji asistanlarından Dr. Coşkun Özgünel, Dr. Vedat İdil ve Dr. Orhan Bilgöl, Ege Üniversitesi arkeoloji asistanlarından Ömer Özyiğit, T. T. K. arkeolog asistanlarından Meral Manyas, T. T. K. fotoğrafçısı Mehmet Ali Döğenci, mimar Merdan Özdemir, arkeolog Işık Bingöl, arkeoloji öğrencileri Şevki Demircan, Suzan Özgürel, Dilek Erker, Murat Akurgal, Ayhan Koloğlu, Mustafa Kemal Abadan, Emel Erten, Sevda Yapar, Murat Demir, Nihat Özçubukçu ve Salih Seçkin.

ORD. PROF. DR. EKREM AKURGAL
Erythrai Kazısı Başkanı

8 — Çavuştepe 1979 Kazıları :

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi "Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi", Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yapılmakta olan Çavuştepe kazılarına 1 Eylül - 25 Eylül tarihleri arasında devam edilmiştir. Bu yılki kazılar, başkanlığım altındaki Doç. Dr. M. Taner Tarhan, Doç. Dr. Mehmet Özsait, Doç. Dr. Veli Sevin, Dr. Oktay Belli, mimar Serpil Özügürlü, fotoğraf uzmanı Selamet Taşkın, kamp müdiresi Fikriye Erzen, Eskiçağ Tarihi Kürsüsü öğrencilerinden Mümtaz Arslan, Yavuz Özgüldür, Muzaffer Işık ve Ömür Ali Kutlu'dan kurulu bir bilim kurulunca yürütülmüştür. Kazılarımıza Bakanlık Temsilcisi olarak Van Bölge Müzesi filolog Ersin Kavaklı katılmıştır.*

Bu sezon, çalışmalar Yukarı Kale'de yoğunlaştırılmıştır. Bu yılki kazılarımız sonucunda, bir tanrıya, muhtemelen Urartu baştanrısı Haldi'ye adanmış olduğunu düşündüğümüz Yukarı Kale'nin mimari sorunları ve iskân evreleri konularına ışık tutabilecek nitelikte önemli ipuçları elde edilmiştir.

Önceki raporlarımızda, Yukarı Kale'de biri Urartu, öteki ise Ortaçağ'a ait olmak üzere yalnızca iki ayrı kültür tabakasının varlığından söz etmiştik. 1979

* Kazılarımıza gerekli ilgi ve kolaylığı gösteren Van Valisi Sayın Doğan Pazarıcı ve Belediye Başkanı Sayın Burhan Türkoğlu'na teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

sezonunda bu iki iskân katının yanında bir üçüncü katın varlığı kesinlikle ortaya konmuştur. Bunlar Aşağı Kale, Uçkale önünde tespit ettiğimiz I., II. ve III. katlara tekabül etmektedir. Buna göre, I. kat Urartu, II. kat son - Urartu ve III. kat da Ortaçağ'a aittir.

Kalenin Urartu krallığına ait olan I. katı geç devir yapıları tarafından fazlaca tahrip edilmiş olduğundan, bu katın mimari detaylarını ortaya koymak bir hayli zordur. Ancak tapınak alanının batı kesiminin sütunlu bir konstrüksiyonla örtülmüş olduğu, bu sezon bulduğumuz üç yeni andezit kaide ile birlikte, sayıları altıyı bulan sütun kaidelerinden kesinlikle anlaşılmıştır. *Cella*'nın batı dış yüzü önündeki iki kaide klasik Urartu tipinde olmakla birlikte, geri kalan dört tanesi bugüne kadar Urartu uygarlığından hiç tanımadığımız özelliklere sahiptirler: 1.00 × 1.00 m. boyutlarında, kare şeklinde bir biçim gösteren kaideler aslında çok iyi işlenmişlerdir.

Cella'nın kuzey kesiminde yapılan çalışmalarla bu kesimin yoğun bir geç devir iskânına sahne olduğu anlaşılmıştır. Henüz, bu geç devir yapılarının ayrıntıları konusunda fazla bir bilgiye sahip olamadık. Buna karşılık, Urartular döneminde *cella* kuzey duvarına yapışık bir durumda, 1.40 m. genişliğinde bir koridorun varlığı ortaya çıkarılmıştır: *Cella*'nın tüm kuzey bölümünde, doğu - batı yönünde uzanan bu koridorun kaplama taşları, doğuda düzeltilerek elde edilen anakaya, batıda ise kalın bir kerpiç blokaj üzerine oturtulmuştur.

Cella'nın kuzeybatı kesimindeki çalışmalar, bu alanda Urartu katının çok şiddetli bir yangınla sona erdiğini göstermektedir. Ayrıca bu kesimde, kare planlı sütun kaidelerinden birinin, 1.00 m. kalınlığında bir duvarla kısmen tadil edilmiş olması, Urartu katının Aşağı Kale'de olduğu gibi, iki ayrı mimari safha gösterdiğine işaret etmektedir. Bu durum Aşağı Kale'nin Büyük Pithoslu Mekânında karşılaştığımız durumun aynıdır.

Cella önündeki, yani doğusundaki avluya batı yönünden geçit veren, doğu temenos duvarının güneydoğu ucu üzerindeki açıklığın mahiyeti de bu yılki çalışmalarla büyük çapta aydınlığa kavuşturulmuştur: 1.10 m. genişliğindeki bu kapı geçidi tapınak avlusuna direkt bir geçit sağlar; ancak avlu ile 3.10 m. uzunluğundaki dehliz şeklindeki açıklığın tabanı arasında yaklaşık olarak 2.30 m'lik bir kot farkı vardır. Bu kot farkı ise yaklaşık olarak 30 derecelik bir rampa ile giderilmiştir. Yine bu kesimde, yıkık durumdaki kerpiç bloklar arasında çok sayıda mavi ve kırmızı renkli fresko parçalarına rastlanmış olması, Yukarı Kale'deki tapınağın duvarlarının da, Aşağı Kale *Irmusi* tapınağında olduğu gibi, freskolarla bezenmiş olduğuna işaret etmektedir.

Önceki yıllarda yaptığımız çalışmalarda tapınak sahasının bir temenos duvarı ile çevrili olabileceğine işaret etmiştik. Bu yıl görüşümüzün doğruluğu kesinlikle ortaya çıkmıştır. Tapınak avlusunun kuzey ve güneydoğu kesimi, benzer teknikte duvarlarla çevrili olup, batı temenos duvarından tamamen farklı özelliklere sahiptir.

Tapınak *cella*'sının doğu cephesindeki geç devir tadilatlarının kaldırılması amacıyla yaptığımız çalışmalar sırasında, *cella* kapı geçidinin çok tahrip görmüş kuzey kesiminde, *in situ* durumunda yekpare bir söve yatağı bloğuna rastlanmıştır. Bugüne kadar, kare planlı Urartu tapınak *cella*'larında böyle bir söve mili yatağının varlığı ortaya konamamıştı. Bu yüzden de, Urartu tapınak *cella*'larının aç-

lıp kapanabilen bir kapı konstrüksiyonuna sahip olup olmadığı konusu bile kesinlikle bilinmiyordu. Yukarı Kale *cella*'sında yaptığımız yeni keşif, daha önceden T. Tarhan ve V. Sevin (*Belleten* 155, 1975, 389 v. d.) tarafından savunulmuş bulunan görüşün doğruluğunu ortaya koymuş; kanatlı kapıların eşikardı boşluğunda, söve payı genişliği olarak tanımlanan alanda yer aldığını göstermiştir. Bu yüzden keşfin önemi büyüktür.

Yukarı Kale'nin batı ucunda, büyük bir emek harcanarak meydana getirilmiş bulunan platform alanının temizlenmesi işine de devam edilmiş; henüz çok kesin olmamakla birlikte, Yukarı Kale'ye esas giriş kapısının bu yönde olduğu konusunda bazı ipuçları elde edilmiştir. Tesviye edilerek düzgün bir yüzey elde etmek için büyük bir gayretin gösterildiği bu alanın güney tarafında, adeta bir adacık şeklinde bırakılmış bulunan kaya kütesinin bir giriş kapısı tesisatı ile ilgili olması çok muhtemeldir.

Henüz, son - Urartu ve Ortaçağ mimarisi konularında detaylı bilgilere sahip olunamamıştır. Ancak son - Urartu katı, aynen Aşağı Kale ve Uçkale önünde olduğu gibi, bir yangın tabakası üzerinde kurulmuştur. Bu yangının krallığa son veren İskitler'e ait olduğu Aşağı Kale'de yapılan kazılarla anlaşılmıştır (A. Erzen, *Çavuştepe* I, 1978, 51 v.d.). Gerek son - Urartu ve gerekse Ortaçağ yapıları, kullanılan malzeme yönünden, birbirlerine çok benzerler; duvarlar işlenmemiş basit ocak taşlarının çamurla birleştirilmesi sonucu meydana getirilmiştir. Son - Urartu yapılarının dikkati çeken özelliği, aynen Uçkale önü son - Urartu mimarisinde görüldüğü üzere, yapıların açık avlularının taşla döşeli oluşudur. Ortaçağ yapılarının ortak özelliği ise, yuvarlak planlı ve sal taşlardan oluşturulmuş havalandırma bacalarına sahip tandırlardır.

Çavuştepe Yukarı Kale kazıları sırasında, doğudaki temenos duvarının batı yüzü önündeki blokaj içinde bulunmuş olan taştan bir sütun başlığı bu bölgenin mimarlık geleneği yönünden eşsizdir. Bu tür taştan sütun başlıklarının Urartularca kullanıldıkları konusunda en ufak bir ipucuna sahip olmamakla birlikte, gerek son - Urartu ve gerekse Ortaçağ'ın çok zayıf ve fakir mimarileri gözönünde bulundurulacak olursa, bu başlığın yine de Urartu uygarlığına ait olabileceği akla gelir. Başlık dikdörtgen prizma şeklinde bir bilezik yer alır. Eğer bu sütun başlığı gerçekten Urartu uygarlığına aitse, Urartular'ın taştan başlıklar kullanmış oldukları ve bu mimarinin batıya etkileri konusunda yepyeni bazı fikirler ortaya çıkacağı açıktır. Gelecek sezonlarda yapılacak kazılarla bu problemlere yeni çözümler getireceğimizi ummaktayız.

PROF. DR. AFİF ERZEN

9 — *Acemhöyük Kazısı 1979 Çalışmaları :*

Türk Tarih Kurumu, Kültür Bakanlığı ve Ankara Üniversitesi adına yapılmakta olan Acemhöyük kazıları, 1979'da 7 Mayıs'tan 5 Temmuz'a kadar sürmüştür. Başkanlığımızdaki heyet, Dr. Uğur Silistreli, Arkeolog Aliye Özten, Arkeolog Hatçe Baltacıoğlu, Desinatör Cengiz Erol, Fotoğraf Salahaddin Öztartan, Restoratör Abdürrahim Çulha ile İsmail Fidan'dan oluştu. Niğde Müzesi Müdür Yardımcısı Erol Faydalı, Kültür Bakanlığını temsil etti.

1979 mevsiminde, Sarıkaya sarayının doğu avlusunun uzantısında, BB, AB, YA-ZA/50-51 alanlarında, höyüğün batısına rastlayan T-AA/53-56 plankarelerinde, Bölükbaşı'nın arsasında, ve Memduh Mengi'nin tarlasında çalışıldı.

a) Sarıkaya sarayının doğusundaki avlunun kazısında kerpiç yapılardan oluşan iki safhalı Helenistik - Roma çağı incelendi. Bu evlerin sarayın avlusunu geniş ölçüde tahrip ettiği anlaşıldı. Satıhta bulunmuş olan gümüş bir Kelenderis sikkesi (M. Ö. 400-450) ve Helenistik - Roma tabakalarının enkazında bulunmuş olan Kayseri'de basılmış Alexander Severus (M. S. 222-235) sikkeleri, iki safhalı geç katların ait olabileceği zamanı tayin etmeğe yaramaktadırlar.

b) Achemhöyük'ün batısındaki yükseklikte yanmış bir binanın kerpiç kalıntıları satıhta yer yer görülmekte idi. Bunların yayılış biçimi Sarıkaya ve Hatipler tepesinde olduğu gibi burada da büyük bir yapının varlığını telkin etmekte idi. Böyle bir yapıyı araştırmak amacıyla bu alanın T-AA/53-56 plankarelerine rastlayan kısmında geniş bir ocak açtık. İlk olarak evlerinin temellerinde, yanmış binanın kırılmış ufaltılmış taşlarının kullanıldığı Hellenistik - Roma katı açığa çıkarıldı. Duvarlar, Sarıkaya sarayının doğu avlusunu tahrip etmiş olan genç yapılardakilerin özelliğinde idi. Evlerin içlerinde ve avlularında açılan çukur - kilerlerde derin tabaklar, düz dipli tek kulplu güveçler, pişmiş topraktan ağırlık ve ağırşaklar, cam boncuklar ele geçirildi.

Ocağın kuzey batısında Helenistik devir insanların tahrip ettiği belli olan II. kat evinin tabanında, Assur Ticaret Kolonileri devrinin geç safhasına ait bir gaga ağızlı testi ve iki kulplu bir kâse bulundu.

Batı ocağının en önemli buluntusu, III. kata ait olan yanmış bir yapının kalıntılarıdır. Bina geç katlar tarafından büyük ölçüde tahrip edilmişse de, elimizde kalan duvarlar, köşeye ait olan taş temel, taban üstünde tavandan ve duvardan düşmüş olan, direk, kalas ve hatılların kömürleşmiş kalıntıları yapının önemine tanıklık etmektedir. Duvarların iri düşük kerpiçlerin bir kısmı istif edilmiş durumda idi. Kerpiçlerin boyutları, duvar ve temellerin yapı karakteri Achemhöyük saraylarının aynıdır. Taban üstündeki kömürleşmiş ağaç enkaz arasında bir pota, pişmiş toprak ağırşaklar, iç içe üçgenlerden oluşan geometrik motifli bir damga mühür baskısını taşıyan bir bulla ile kemik saplar ele geçirildi:

Höyükte ve aşağı şehirde geniş alanlar kazılmasına rağmen, bugüne kadar Achemhöyük'de bir mezara ve mezarlığa rastlanmamıştır. 1964 yılında Yeşilovalı Bölükbaşı, bahçesinde açtığı bir çukurda ölü hediyeleriyle birlikte bir mezar bulmuş, bizim yerinde araştırma yapmamızı sağlamıştı. Bu yıl Eski Assur Ticaret Kolonileri devri mezarlığının bu alanda olup olmadığını anlamak amacıyla Bölükbaşı'nın arsasında bir sondaj yaptık. Ancak, eriştiğimiz bir iskân yeri oldu, herhangi bir mezara rastlanmadı. Ele geçen eserler arasında, Koloni devrinin geç safhasına ait yonca ağızlı testiler, kemik eşya ve tezgâh askıları vardı.

c) Sarıkaya sarayının temizlenmesi ve bakımı esnasında, vazo kapakları, külçe parçaları, taş balta ve güzler bulundu. 9 No. lu küp odasına ait bir küp daha onarıldı.

d) Sarıkaya sarayının güneyindeki BB/50-51 alanında araştırmalara devam ettik ve geçen sene eriştiğimiz IX. katı kaldırarak X ve XI. katları açığa çıkardık. Ayrıca, ocağı batıya doğru Ab, YA-ZA/50-52 plankarelerini de genişlettik. Bu

alandan saraydan eski iki kat köylüler tarafından tesviye edilmişti. VI. kattan kerpiç iki kısa duvar korunmuştu. Yedinci katın taş temelsiz kerpiç evleri BB/50 dekilere bağlandı; ve bu katta tek renkli, hareli dediğimiz mahalli seramik ve boyalı çanak çömlek bol miktarda ele geçirildi.

Aynı karakterdeki yapılar ve seramik tipi ile temsil edilen VIII. katın bizce en önemli buluntusu, şimdiye kadar yalnız Kültepe'de var olduğunu sandığımız alabaster idollerden bir parçadır. İdolün Acemhöyük'de de ikinci boyalı seramik katında bulunması, bu iki büyük şehrin katları arasındaki uyumu göstermesi bakımından ilginçtir.

X. katla birlikte, boyalılarla, hareli seramik kesilmekte, yerlerine elde yapılmış tek renkli Orta Anadolu Eski Tunç seramiği üstünlüğü almıştır. Bunların yanında yavaş dönen bir çarkta yapılmış çanak çömlek de kullanılmıştır. Bu tip seramiğe giren çift ve tek kulplu bardaklarla, bir tabak Aksaray yolunda köye girişte, Memduh Mengi'nin tarlasındaki mezarda ele geçirildi. Böylece Eski Tunç çağı mezarlığının yeri büyük bir ihtimalle saptandı. İki kulplu bardak, Truva, Orta Anadolu ve Kilikya'da bulunanların büyük ihtimalle Naramsin zamanına ait bir Akkad stelinde tasvir edilenin tipindedir. Böylece Acemhöyük'ün Sarıkaya sarayı ile X. katı arasında kalan katları I. Şamşıadad ile Akkad kralı Naramsin arasındaki zamanda iskân edilmişlerdir.

XI. kat küçük bir alanda incelenmiştir. Yapıları ve seramiği bakımından X. kattan farklı görünmemektedir.

NİMET ÖZGÜÇ

10 — *İkiztepe Kazısı 1979 Çalışmaları :*

Üyelerimizden Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın başkanlığı altında Doç. Dr. Önder Bilgi, Doç. Dr. Yeter Göksu, Doç. Dr. Olcay Birgül, Handan Alkım (Koordinatör Arkeolog), Yük. Mim. Arkeolog Dr. Günhan Danışman, Yük. Mim. Lâmi Alp Çetinsü, Arkeolog Zeynep S. Sarı, Foto uzmanı Mehmet Ali Döğenci, Arkeolog Ömer Özden (Bakanlık Temsilcisi) ve dokuz stajyer üniversite öğrencisinden oluşan bir kurul tarafından Kurumumuz adına, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, İstanbul Üniversitesi'nin ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun katılmalarıyla Bafra - İkiztepe kazılarında 18 Haziran - 12 Ağustos 1979 tarihleri arasında devam edildi. Kazılar, dört yükseltiden (I, II, III, IV) oluşan İkiztepe Höyüğü'nün bir yükseltisinde (= İkiztepe I'de) geliştirildi.

Amaçlar: Eski Tunç III sonları ile Eski Hitit başlangıcı arasında yer aldığı anlaşılan ve "Er - Hitit" ya da "Geçiş Çağı" olarak tanımlanan, bundan önceki dönemlerde altı evreli olduğu saptanan Kat I'i daha geniş bir alanda açmak ve onun altındaki Eski Tunç yerleşmesinin çeşitli evrelerini açıklamak. Bunun için İkiztepe I'in kuzey ve güney kesimlerinde olmak üzere iki yerinde derinleştirildi. Faaliyetimizi stratigrafik sonuçlar, nekropol kesimi, keramik ve küçük buluntular ve arkeometrik çalışmalar başlıkları altında özetleyebiliriz:

I. Stratigrafik sonuçlar: Güney kesimde (= A Sondajı) 5 × 5 m. boyutundaki 10 grid - karede (D 3-4/IV 12-16), kuzeyde ise (= H Sondajı) aynı boyutta 9 grid - karede (D3/IV 3-11) olmak üzere toplam 475 m²'lik alanda çalışıldı. Güneyde

21.60 m., bir yerinde 20.00 m. ye, kuzeyde de 18.40 m. ye kadar inildi (İkiztepe I'in bugünkü ova düzeyinden yüksekliği: 29.42 m.).

Bundan önceki dönemlerde Kat I'in (= "Geçiş Çağının") İkiztepe I'de 6 evresine rastlanmıştır. Bu dönemde aynı çağın 7. evresi de saptanmış oldu.

Eski Tunç Çağına (= Kat II'ye) gelince: söz konusu çağın birinci evresine: 12; ikinci evresine: 6; üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci evrelerine de: 1 grid - karede inildi: Gerek keramik türü ve gerek küçük buluntular bu yedi evrenin de Eski Tunç III'e ait olduğuna tanıklık etmektedir.

Hem "Geçiş Çağında" hem de Eski Tunç III'de, meydana çıkan pisé ve ağaç hatıl kalıntıları İkiztepe I mimarlığının ahşap olduğunu göstermektedir.

II. Nekropol kesimi: 1979 döneminde yukarıda belirttiğimiz kazı alanının grid - karelerinden altısı içinde 13 basit toprağa gömü açığa çıkarıldı. Gömüler sırtüstü yatmakta, kollar gövdenin iki yanında bulunmakta, bacaklar da yan yana uzatılmış olup baş göğe bakmaktadır. İskeletler değişik yönde gömülmüşlerdir.

1978'de de aynı alanın kuzey kesimindeki üç grid - karede 21 mezar bulunmuştur.

1978 ve 1979 döneminde açılan gömülerden bazılarında ait kemiklerin hem doğu hem de batı bitişikte olan ve henüz kazılmayan grid - karelerinin altına doğru uzanışı, mezar sayısının oldukça kabarık olduğunu göstermekte ve bu alanda bir nekropolün varlığını belirlemektedir. 1975 yılında İkiztepe I'in batısında yine bir nekropol kesimi açmıştık, onu "Nekropol I", 1978 ve 1979'dakini de "Nekropol II" olarak adlandırdık.

Nekropol II'de bulunan ölü hediyeleri şunlardır: Bir bronz yüzük, bir çift küpe, bir zipkın, bir bronz bilezik, başka bir bronz yüzük ve bir mızrak ucu.

Ölü hediyesi olan söğüt yaprağı biçiminde, bedeninde delik olmayan, sapı kıvrık ve sap kesiti dikdörtgen olan bu mızrak ucumuz ise tip bakımından genellikle hem Eski Tunç III'de hem de "Geçiş Çağı" başlarında örnekler vermiştir. Bu verilerin ışığı altında, İkiztepe I'deki "Nekropol II'nin", Eski Tunç III sonlarına ve "Geçiş Çağı" başına (ykl. olarak M. Ö. XXII-XXI. yüzyıl) tarihlenebileceği kanısındayız. Şu hususu da belirtelim ki, İkiztepe'de "Geçiş Çağı", Eski Tunç III'ün sonlarını da içermektedir.

III. Keramik ve küçük buluntular:

"Er - Hitit" (= öteki adı ile "Geçiş Çağı") çanak - çömleğine bu dönemde de bol sayıda rastlandı. Tornada yapılan, çok iyi pişirilen ve Eski Tunç III sonları ile Eski Hitit başlangıcı arasına tarihlenen bu keramik Boğazköy - Büyükkale Kuzey Yamaç Kazısının 8b, 8c, 8d, özellikle g. katında, Kaneş - Karumu'nun IV., III. ve II. katlarında bulunan keramik türündedir ve içinde tornasız çanak - çömlek de vardır.

Küçük buluntulara gelince: Pişmiş topraktan yapılmış çok sayıda ağırşakları, pek çok sayıda da tezgâh ağırlıklarını özellikle zikretmek isteriz. Bu da, İkiztepe'de yoğun bir örme ve dokuma işçiliğine tanıklık etmektedir. Tezgâh ağırlıklarının bazılarının 2 kilogramdan fazla olması, yalnız kumaş değil, aynı zamanda hasır dokumacılığının da varlığını belirlemektedir (Bilindiği üzere, normal tezgâh ağırlık-

ları ortalama 125-600 gram arasındadır). Pişmiş topraktan iki kaşık (biri kırık) ve dişil bir figürün parçası ayrıca ilgi çekicidir.

Kemik eserler keza ilginçtir: İğneler, bızlar, spatula, askı ve bıçak sapı.

Madeni eserler arasında, mezar hediyesi olarak yukarıda saydıklarımızdan başka özellikle şunlar vardır: Bronzdan iğneler, deliciler, başlı (= toplu) iğneler, keski ve kolcuklu yassı bir balta. Bilindiği üzere, kolcuklu yassı baltalar bir kaç tip gösterirler ve örneklerine yalnız Anadolu'da değil, aynı zamanda Suriye, Filistin, Mısır, Kıbrıs, Girit ve Kafkasya'da rastlanır. Bizim kolcuklu baltamız İkiztepe I, "Geçiş Çağı" Kat I, evre 5'de meydana çıkarılmış olup tip bakımından Alishar, Bitik, Beycesultan, Alacahöyük, Bolu, Kayseri, Kaniş - Karumu Kat Ib ve Dündertepe kökenli olanlarla karşılaştırılabilir. En yakın benzeri ise Dündertepe'dekidir. Böylece, bugünkü bilgimize göre, kolcuklu yassı balta tipi Anadolu kazılarında eski örneğini İkiztepe'de stratigrafisi belli bir tabakada vermiş bulunmaktadır.

IV. Arkeometrik çalışmalar: Termolüminesans yöntemi ile yaş tayini için gereken örnekler ortam hazırlamak amacı ile Doç. Dr. Yeter Göksu tarafından İkiztepe II'nin Kalkolitik ve Eski Tunç I, İkiztepe I'in de Eski Tunç III ve "Geçiş Çağı" katlarına özel tabletler yerleştirildi. Ayrıca İkiztepe II'nin Eski Tunç I Çağına ait siyah keramiğinin termolüminesans özelliğine sahip olup olmadığını kontrol etmek için bir kaç amorf parça yeniden pişirildi, bundan başka elektro - spin rezonans yöntemi de uygulandı. Sonuçta, söz konusu yöntemin geçerli olacağı anlaşıldı.

Keramiğimizin kimyasal analizinin karşılaştırılmasını sağlamak için İkiztepe'nin yakın çevresindeki kil yataklarından Doç. Dr. Olcay Birgül tarafından örnekler alındı.

C 14 yöntemi ile yaş tayini amacı ile İkiztepe I'in değişik katlarından alınan örnekler Hacettepe Üniversitesinin Fizik Laboratuvarına teslim edildi.

Bu arada paleozoolojik ve paleobotanik örneklerimize ait ilk raporların ilginç sonuçlarını da almış bulunmaktayız.

Nötron aktivasyonu yöntemi ile obsidiyen türümüzün analizi de yapılmaktadır.

Kalkolitik ve Eski Tunç I'de Batı Anadolu, Ege Adaları ve Balkanlarla, Eski Tunç II ve III'de de Orta Anadolu ile sıkı kültürel ilişkileri olan, "Geçiş Çağında" ise Eski Hitit devri başlangıcına tarihi veya lejander konularda ışık tuttuğu anlaşılan İkiztepe'de gelecek dönemlerde daha geniş çapta yapılacak kazıların Eski Anadolu arkeolojisine katkılarda bulunacak eserler vermeye devam edeceğini ummaktayız.

U. BAHADIR ALKİM

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ'NİN 1979 YILI ÇALIŞMA RAPORU

1979 yılında Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan Basımevimiz de yakından etkilenmiştir. Bilhassa Eylül ayından itibaren okul kitapları için gerekli Aksu üretimi kâğıt sevkiyatı durmuş, dolayısı ile 1979 yılında teslimi gereken takriben 14 milyon liralık okul kitabı işi tamamlanamamıştır. Kapasitemiz atıl kalmıştır. Ayrıca yarım günlük elektrik kesintileri büyük ölçüde üretimin azalmasına neden olmuştur. Bu faktörlerin sonucu Basımevimiz 1979 yılında 1978'den 22.326.803,17 TL. eksiği ile 8.255.646,74 TL. kâr sağlayabilmiştir. Keza işçilik ciromuzda geçen yıla nazaran 13.528.192,72 TL. eksiği ile bu yıl 82.304.499,76 TL. seviyesinde kalmıştır.

Geçen yıllara 1979'un gider ve gelir bölümlerini kıyaslırsak durum şöyledir :

GİDER	1978	1979	Artan veya eksilen miktar
Amortisman ve			
İlkteşis giderleri	4.358.902,27	4.080.471,99	— 278.430,28
Personel giderleri	43.522.006,76	50.415.425,73	6.893.418,97
İşletme giderleri	11.297.044,48	19.552.955,30	8.255.910,82
Kâr	<u>36.654.737,97</u>	<u>8.255.646,74</u>	<u>—28.399.091,23</u>
Toplam	95.832.691,48	82.304.499,76	
			Artan veya eksilen miktar
GELİR			
Baskı işleri geliri	89.415.731,01	76.353.958,03	—13.061.772,88
Repro klişe geliri	2.840.048,52	2.131.100,45	— 708.948,07
Kırpıntı kâğıt geliri	3.378.282,15	3.364.182,32	— 14.099,83
Sair gelir	<u>108.629,80</u>	<u>455.258,96</u>	<u>+ 256.629,16</u>
Toplam	95.832.691,48	82.304.499,76	

Ana gider bölümlerinin kendi aralarında dağılım oranı şöyledir:

	1978	Dağılım oranı	1979	Dağılım oranı
Amortisman ve				
İlkteşis giderleri	4.358.902,27	% 7,37	4.080.471,99	% 5,51
Personel giderleri	43.522.006,76	% 73,54	50.415.425,73	% 68,08
İşletme giderleri	<u>11.297.044,48</u>	<u>% 19,09</u>	<u>19.552.955,30</u>	<u>% 26,41</u>
Toplam	59.177.954,51	% 100	74.048.853,02	% 100

Kâr'ın bürüt gelire oranı ise : $\frac{8.255.646,74}{82.304.499,76} = \% 10,03$

Bu oranın basım sanayii için oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ancak ekonominin geneldeki sorunlarının bize de yansımalarının doğal sonucudur.

Önümüzdeki yılın bu yıldan daha verimli olması dileğimizdir.

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ YÖNETİM KURULU

DENETLEME KURULU RAPORU

TÜRK TARİH KURUMU GENEL KURULU'NA

Genel Kurul'un bizlere verdiği denetleme görevimizi 25 Şubat 1980 Pazartesi günü Türk Tarih Kurumu ile Basımevimizde bilânçoları, defterleri ve gider belgelerini incelemek suretiyle yerine getirmiş bulunuyoruz.

1978 yılı bilânçolarında yazılı değerlerin 1979 yılı hesaplarına olduğu gibi geçirildiğini, 1979 yılı içinde yapılan harcamaların yönetmeliklere ve Yönetim Kurulu'nun kararlarına uyularak yapıldığını gördük.

Gerek Kurum'un, gerekse Basımevi'nin defter ve kayıtları ile harcama belgelerinin düzgün tutulduğunu ve özenle saklandığını Yüksek Kurulunuz'un onayına sunulan kesin hesap çizelgeleri ile bilânçoların bu kayıtlara uygun olarak düzenlendiğini saptadık. Bu nedenle kesin hesap, bilânço ve kâr-zarar hesaplarının onaylanarak Yönetim Kurullarının aklanmasını onayınıza sunarız.

Geçen yıldan kalan avans bakiyelerinden bir bölümünün 1979 yılı içinde kapatıldığını, ancak daha kapatılmayan avansların bulunduğunu gördük. Bunlar çoğunlukla yönetmelik gereğince ve Toplu - İş Sözleşmesi gereğince personele verilmesi zorunlu bulunan avans artıkları olup, bunlarında süreleri içinde borçlularından tahsilini önemle öneririz.

Basımevinin 100.000.000,— TL. sına çıkarılan sermayesinden 10.000.000,— TL. sının daha ödenmiş bulunduğunu da memnuniyetle gördük.

1979 yılı içinde olagelen ekonomik dalgalanma ve kâğıt krizlerine rağmen Basımevinin 8.255.646,74 TL. sı kârla netice hesaplarını kapatmış olması da ayrıca takdire değer bir sonuçtur.

Denetleme Kurulu

ORD. PROF. REŞAT KAYNAR

FAKİHE ÖYMEN

PROF DR. YAŞAR YÜCEL

T Ü R K T A R İ H K U R U M U ' N U N 1 9 7 9 Y I L I
B İ L A N Ç O S U

A K T İ F

a — PARAYA İLİŞKİN DEĞERLER	
KASA	105.143,41
BORÇLU BANKALAR	784.114,07
İş Bank. 6635 Hes.	738.023,72
Merkez Bank.	46.090,35
ALACAKLI BANKALAR	532,33
İş Bank 20184 Hes.	
b — KISA VADEDE PARAYA ÇEVİRİLE- BİLİR DEĞERLER	
BANKA HİSSE SENETLERİ	350.000,—
BASİMEVİ CARİ HESABI	6.259.565,28
c — UZUN VADEDE PARAYA ÇEVİRİLE- BİLİR DEĞERLER	
KİTAP ANBARI	21.838.845,—
BELLE TEN ANBARI	21.879.850,—
BORÇLULAR	1.946.736,83
Muhtelif	240.212,42
Telif Çeviri Avansları	973.435,33
Kredili Satış	63.868,40
Bilimsel Araş. ve Konf.	40.150,96
Kongre ve Sergiler	8.078,50
Basılacak Olan Yayınlar	3.653,—
Peşin Ödeme	50.175,34
Dış Kitapçılar	28.976,75
İç Kitapçılar	93.190,31
Kazı Avansları	15.245,82
Mensuplar Avansı	429.750,—
YAYIN GEREÇLERİ	4.436.151,73
BASİMEVİ SERMAYESİ	100.000.000,—
d — TAŞINMAZ VE TAŞINIR DEĞERLER	
BİNA	8.779.417,79
DEMİRBAŞLAR	9.221.345,76
Kurum	2.040.390,14
Kazı	1.143.571,01
Kütüphane	6.037.384,61
e — EMANETLER	
	129.451,77
	<u>175.731.153,97</u>

P A S İ F

a — ÖZ KAYNAKLAR:	
SATILACAK KURUM YAYIN- LARI	
	43.718.695,—
DİĞER VARLIKLAR	
	69.443.283,89
b — İHTİYATLAR	
İHTİYAT FONU	
	1.607.616,55
c — KANUNİ KESİNTİLER	
Gelir Vergisi	458.771,—
Mali Denge Vergisi	35.833,—
Damga Resmi	5.659,—
Sosyal Sigorta Primleri	176.755,85
d — BELLE TEN ABONELERİ	
	17.500,—
e — ALACAKLILAR	
	267.039,68
Muhtelif	215.156,48
Kitap Siparişi	4.585,20
Telif Tercüme	47.298,—
f — BASİMEVİ SERMAYE TAAHHÜT HESABI	
	60.000.000,—

175.731.153,97

31. 12. 1979

Genel Müdür
ULUĞ İÇDEMİR

Hesap İşleri Müdürü
METİN ÇELEBİ

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ
1979 YILI BİLANÇOSU

AKTİF

SERMAYE TAAHHÜT HESABI	60.000.000,00
SABİT KIYMETLER	51.793.728,09
Bina	2.730.881,54
Demirbaşlar	49.062.846,55
BAĞLANMIŞ KIYMETLER	4.108.821,12
Depozitolar	148.732,00
Akreditifler	1.434.966,82
Gelecek Yıla Sari Gd.	1.850.000,00
IBM Tesis Giderleri	675.122,30
GEÇİCİ ARACI HESAPLAR	2.054.599,02
İŞLETME KIYMETLERİ	21.526.290,39
Kâğıt Ambarı	5.648.390,06
Mürekkep Ambarı	3.331.037,51
Klîşe Ambarı	2.446.242,96
Ofset Ambarı	3.603.982,20
Cilt Ambarı	5.337.539,43
Plastik Ambarı	475.437,81
Yedek Parça Ambarı	63.721,85
Emanet Ambarı	19.190,00
Sair Mlz. Ambarı	600.748,57
KISA VADEDE PARAYA ÇEVİRİLEBİLEN KIYMET.	21.109.264,72
Müşteriler	13.280.370,81
Devlet Kitap.	4.738.282,30
PTT Gn. Md.	2.444.588,82
T. T. Kurumu	3.946.513,79
Kurtuluş Yay.	1.020.343,90
Sair	1.130.642,00
Borçlular	7.037.893,91
Devlet Kitap.	3.576.900,00
Sair	3.460.993,91
Senetler	791.000,00
EMRE AMADE KIYMETLER	2.290.210,39
Kasa	6.080,08
Bankalar	2.284.130,31
Töbank	1.016.966,52
İş Bankası	122.525,28
Türkbank	345.090,15
İstanbul Bankası	777.948,61
Şekerbank	21.599,75
NÂZİM HESAPLAR	426.600,00
Teminat Mektupları	

163.309.513,73

Muhasebeci
MUSTAFA TORUNBALCI

PASİF

SERMAYE	100.000.000,00
Ödenmiş Sermaye	40.000.000,00
Ödenmemiş Sermaye	60.000.000,00
İHTİYATLAR ve FONLAR	34.781.167,54
Fevkalade İhtiyatlar	6.768.964,55
Kıdem Tazminat F.	1.199.317,83
Yetiştirme fonu	1.794.982,74
Birikmiş Amortis.	25.017.902,42
UZUN VADELİ BORÇLAR	6.259.565,28
T. Tarih Kurumu	6.259.565,28
KISA VADELİ BORÇLAR	13.586.534,17
Alacaklılar	4.389.012,81
Kanunî Kesintiler	1.640.334,88
Bankalar	6.988.373,08
Emanetler	566.165,66
Ödenecek İstihkaklar	2.647,74
NÂZİM HESAPLAR	426.600,00
Teminat Mektupları	

1979 YILI KÂRI **8.255.646,74**

163.309.513,73

Md. Yrd. (İdari)
SONER ZERENLER

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ

1979 YILI KÂR ve ZARAR TABLOSU

GİDERLER

GELİRLER

AMORTİSMANLAR 3.911.691,42

MATBAACILIK GELİRLERİ 76.353.958,03

IBM TESİS GİDERLERİ 168.780,57

Baskı İşi Gelirleri 68.138.268,53

PERSONEL GİDERLERİ 50.415.425,73

Envanter Yarı
Mamul İşçiliği 8.215.689,50

Ücretler 31.311.885,73

Fazla Mesailer 893.349,75

Yan Ödentiler 349.056,15

İkramiyeler 8.050.312,46

Sosyal Yardımlar 4.667.453,28

Sos. Sig. İşve. His. 5.143.368,36

KLİŞE GELİRLERİ 2.131.100,45

KIRPINTI KAĞIT SATIŞLA. 3.364.182,32

İŞLETME GİDERLERİ 13.500.682,34

SAİR GELİRLER 455.258,96

Işık 221.448,69

Kuvvet 857.210,31

Su 239.373,00

Isıtma 658.402,54

Sigorta 230.431,25

Verdiğimiz Faizler 2.773.706,03

İşletme Malzeme 2.914.454,71

Tamir Revizyon 1.548.045,43

Gayrimenkul Kira 1.920.833,37

IBM Mak. Kirası

İşletme Hissesi 374.503,85

Sair Giderler 1.762.273,16

GEÇMİŞ YILA AİT GİDER 6.052.272,96

1979 YILI KÂRI 8.255.646,74

82.304.499,76

82.304.499,76

Muhasebeci
MUSTAFA TORUNBALCI

Md. Yrd. (İdari)
SONER ZERENLER

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İÇDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	Page
ÖZGÜÇ, TAHSİN: Objects Datant des Premiers Temps de L'Âge du Bronze Découverts aux Alentours de Çorum (en turc, avec 3 fig. et 14 planches)	459
———: Some Early Bronze Age Objects from the District of Çorum. (with 3 fig. and 14 Pl.)	467
ÜNAL, AHMET: Les Traits Essentiels de la Médecine Hittite (en turc)	475
BAYKARA, TUNCER: De l'Histoire de l'Urbanisme Turc: Les Villes de Hatun (en turc, avec 3 plans)	497
UZUNÇARŞILI, İSMAIL HAKKI: La Fortification du Détroit de la Mer Noire Nécessitée par la Situation Résultant du Traité de Kaynarca (en turc, avec 1 carte et 5 documents)	511
ARTUK, CEVRİYE: La Médaille de Mérite (en turc, avec 1 fig. et 2 documents)	535
GÜREL, ZİYA: Exploitation Ferroviaire Pendant la Guerre de l'Indépendance (en turc)	539
Bibliographie :	
ÖZKAYA, PH. D. TÜTEN: İsvestiya Akademii nauk Tadjikskoy SSR No 2(96) 1979 (en turc)	575
———: P. G. Bulgakov: Jizni trudi Beruni (La vie et les oeuvres de Biruni), (en turc)	577
———: N. A. Baskakov; Osnovne vehi razvitiya sovetkogo uygurovedeniya (Les diverses phases du développement de la science d'Oygour soviétique), (en turc)	580
———: S. G. Klyastorniy; Naskal'ne runičeskie nadpisi Mongolii (Les inscriptions runiques gravées sur les rochers de la Mongolie), (en turc)	581
———: N. A. Baskakov; Russkie familii Tyurkskogo proishojdeniya (Les noms de famille russes d'origine turque), (en turc)	582
———: T. Hodjaniyazov; Denejnoe obraščenie gosudarstve Velikih Sel'djukov (La circulation de l'argent dans l'Empire des Seldjoukides), (en turc)	583
———: T. Hodjaniyazov; Katalog monet gosudarstva Velikih Sel'djukov (Le catalogue monétaire de l'Empire des Seldjoukides), (en turc)	584
———: V. I. Şpil'kova; Mladoturetskaya revolyutsiya 1908-1909 gg. (La révolution des Jeunes-Turcs 1908-1909), (en turc)	584
———: I. I Meşçaninov; Annotirovanny slovar' Urartskogo (Bianskogo) yazıka (Le dictionnaire expliqué de la langue d'Ourartou), (en turc)	585
KARADENİZ, ŞADAN: Informations sur les livres	587
Information :	
L'Assemblée Générale de la Société Turque d'Histoire	591
Sur la couverture : Empreinte de sceau de Tabarna découverte à Maşat-Höyük. Epoque Ancienne Hittite (XVII ^e - XV ^e s. av. J. C.)	

BELLETEN

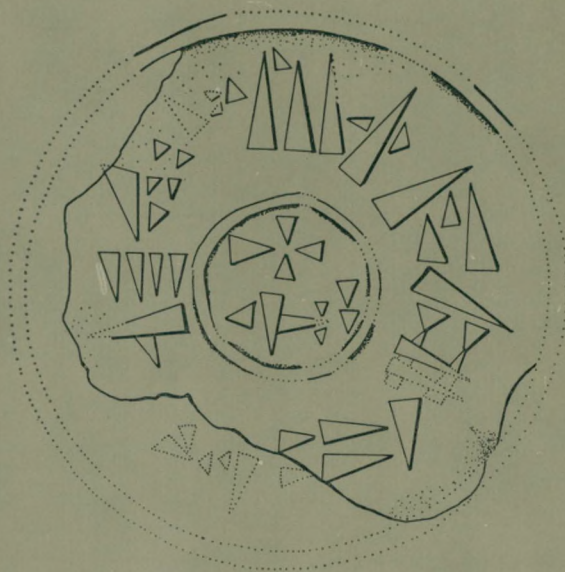
PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : LXIV

No. : 175

Juillet 1980

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 8 0